

DI FOLKLORA
KURDÎ DE
SERDESTIYEKE JINAN

Rohat

NÛDEM

DI FOLKLORA KURDÎ DE
SERDESTIYEKE JINAN

Rohat

Weşanên NÛDEM

Weşanên NÛDEM: 4
Di Folklorê Kurdî de Serdestiyeke Jinan
Çapa Yekem 1994

© Weşanên Nûdem
Pergala rûpelan: Nedîm Dağdeviren
Pergala bergê: Nûdem
Wêneya Bergê: Dame Curde (Gespard Drouville,
Voyage en Perse Pendant
les années 1812 et 1813. St. Petersburg 1819, Tome 2).
ISBN: 91-88592-03-0

PÊŞGOTIN

Rengînî û dewlemendîya folklorê Kurdî ji zûda bala rohilatnas, kurdnas, folklorîstan û gelek kesên mayîn kişandîye ser xwe. Mirov nikare tenê folklorê wek çend berhemên hunerî bihesibîne. Folklor serborîya civatekê ya dîrokî, civakî, hunerî û pêşketina zimanê wê civatê nîşan dide. Hemû ev yekan di nav folklorê de gîhiştine hev, di nav hev de hatine hunandin, ristîn, di dawîyê de defîneke çandî pêk anîne, bûne çavkanîyên potansîyel. Akademîsyen û pisporê folklorê A. T. Ganalanyan, vê dewlemendî û rengînîya folklorê Kurdî wek *"ansîklopedîya civata Kurd ya jîyînê"* bi nav dixe. Ji ber vê yekê mirov peyvên folklor û jîyînê ji hev nikare bide cuda kirin. Mirov dikare bêje, folklor bi xwe jîyînê, lê belê jîyîneke ku huner û edebîyat ji xwe re kirîye pêlekan. Ew jîyîna ku em di nav de ne, dem-dem rûsar dibe, carcar bîna mirovan teng dixe, rijî, bêtam û bêlezet e, bi saya folklorê xwe gîhandîye li ser sînorên bedewîyê. Ev sînorên jîyîn, folklor û bedewîyê bi

alîkariya îmkânên hunerî çawa em dibînîn her diçin temik, zirav, barîk dibin, ji nûh ve tèn hunandin û tèn ristin.

Li Kurdistana Tirkîyê ji ber rewşa sîyasî, ji ber zordestî, qedexetî û tunebûna îmkanan, nimûneyên folklorê Kurdî hem ne hatine berev kirin, hem jî li ser van berheman kar, xebat û lêkolînên zanistî nehatine pêk anîn. Ji ber van diwarîyan folklorê Kurdî îro baş nayê nasîn. Folklor wek neynika civatekê ye, mirov dikare bi saya vê neynikê, civatekê baştir nas bike, bi hêsanî dikare xwe bigihîne kûraya sedsalan. Ji aliyê din, folklor hem ji bo ziman, hem jî, ji bo edebîyateke nûjen, bingeş û defîneke mezin e. Lê mixabin di nav Kurdan de ev defîne, veşartî û sergirtî maye, mimkun e rojekê ji rojan ev defîna giranbiha û hêja ji holê rabe, wunda bibe, bihele, di ro de here. Hêz û çend dorberên polîtîk yê zordest jî li Tirkîyê xwe vê yekê dixwazin, hewl didin ku hemû hebûnên çanda Kurdî ji nav rakin, bihelînin. Ronakbîr, nivîskar û folklorîstên Kurd pêwîst in pêşîya vê sefera wêrankirin, kanibaxkirinê û xizankirinê bisekinin, çî dibe bira bibe, pêwîst e em her nimûneyeke folklorê Kurdî derbasî serkaxiz bikin. Ev kar dîsa dikeve li ser milên Kurdan, li ser milên me.

Folklor, carina wek *edebîyata devkî*, carina jî wek bi *zargotin* jî tê bi nav kirin, *edebîyateke kollektîf*e, xelkê bi xwe ev edebîyata efirandîye, nivîskarên vê edebîyatê tune ne, ev edebîyata bi salan li ser zar-zimana maye, xwe parastîye, xwe nûh kirîye, dewlemend kirîye, bûye malê xelkê Kurd. Folklorê Kurdî jî, çawa em dibînin ji van qonaxan re derbas bûye, hatîye gihîştîye van rojên îroyîn û beşeke çanda mirovahîyê pêk anîye.

Ev lêkolîna me, li ser beşekî folklorê Kurdî hatîye pêk anîn, mirov dikare bêje xebateke bi sînorkirî ye, tenê di nav folklorê Kurdî de cîhê jinan û motifên li ser tema jinan nîşan dide, pêşkêş dike. Ji aliyê din ve lêkolînê hemû nimûneyên folklorê Kurdî jî, ji xwe re nekiriye materiyal, nedaye li ber çavan, tenê me nimûneyên xwe, ji nav *çîrok, gotinên pêşîya, destan û stran* wek çar beşên bingehîn hilbijartîye.

Giringîya ve xebata piçûk ew e ku cara pêşîn li ser folklorê Kurdî lêkolîneke bi zimanê Kurdî tê çekirin, ji aliyê din, xebat bi xwe jî li ser babet û tema jinan e, bi vî tehrî mirov dikare bêje du rûçikên ve pirtûkê hene: *folklor û jin*, herdu babet jî ketine zikê hev, hev dewlemend kirine. Xwendevan ji alîkî de dikare nasîya xwe bide folklorê Kurdî, nimûneyên ve folklorê tam bike, ji aliyê din bi saya materiyalên folklorîk derbareyî cîhê jinan û rewşa jinan de dikare zêtir agahdar bibe, zaniyarîyên xwe pêşta bibe, nûh bike. Ji aliyê din dema ev pirtûk hate berçav kirin, xwendevanê bibîne ku, jinan di nav folklorê Kurdî da ji xwe re textek ava kirine, serdestîke (hakîmîyet) wan heye. Bi kurtî mirov dikare bêje; gotin "*gotina jina*" ye. Ev lêkolîna, ji aliyê din dikare bibe cesaret û referanseke piçûk ji bo lêkolînên mayîn.

Di dawîya ve pirtûkê de listeke ku ji pirûkên li ser folklorê Kurdî pêkhatî jî cîh girtiye, xwendevan û kesên ku dixwazin zêtir li ser folklorê Kurdî agahdar bin, ev biblîyografya piçek be jî dikare ji wan re bibe alîkar, kêrî wan bê. Her çiqas ve listê hemû materiyalên (wek pirtûk) li ser folklorê Kurdî nehilçandîye, di nav xwe de berev

nekirîye jî, lê belê em dikarin bêjin ku navên piranîya pirtûkên ku heta niha li ser folklorê Kurdî çap bûne, di vê bîblîyografîyê de cîh girtine.

Wek her xebateke nûh, sedî sed kêmasîyên vê lêkolîna me jî hene, babetên ku ji ber çavên me revîyane jî hene. Eger xwendevan me yê ezîz, li ser van kêmasî û valahîyan me agahdar bikin, bêguman emê gelek kêfxweş û dilşa bin. Çawa tê zanîn nivîskar û xwendevan gelekî hewcedarî hev in. Bê hev nikarin bijîn.

ROHAT
Stockholm-1993

STÛNEKE ÇÎROKBÊJÎYA KURDÎ: XELASÎYA JINAN

Di nav folklorê Kurdî ya devkî de dewlemendîke here mezin bêguman çîrok in. Çîrok beşeke folklorê ye, nivîskarên wan ne kiviş in, gel bi xwe ev berhemên efirandîye. Carcar di weşanên periyodîk de, çîrok li şûna serpêhatîyan (kurteçîrok) jî tê bi kar anîn, lê belê ev yeka ne rast e, ji ber ku nivîskarên serpêhatîyan kiviş e, serpêhatî berhemên nûjen in, bi tehr û naveroka xwe ve ji çîrokan gelek cuda dibin. Ev yeka di warê navkirinê de tevlihevîke mezin peyda dike. Carcar van herdu berhemên re jî çîrok tê gotin. Pêwîst e ev pirsê terminolîgîyê bê çareserkerin, her tişt di cîhê xwe de rûnê.

Her çiqas heta niha çend kolleksiyon û berevokên çîrokên Kurdî hatine weşandin jî, mirov îro nikare bêje ku piraniya çîrokên Kurdî îro derbasî ser kaxiz bûne. Bedewîya çîrokên Kurdî çawa em dibînin bala gelek rohilatnas û kurdnasan jî kişandîye ser xwe, ji van çîrokan beşek bi zimanê biyanî der çûne, hatine wergerandin (1). Dema mirov bi çavekî zanistî, rexnevanî û lêkolînî li çîrokên Kurdî mêze dike û babetên wan analîz, safî dike, mirov wê çaxê dibîne ku, ev berhem, efrandinên

gelî, wek destanên Kurdî, gotinên pêşîya û stranan ji me re dewlemendîke jîyîna folklorîk pêşkêş dikin, li me şîretan dikin, rê nîşanî me didin, me di nav fantazîyên rengîn de dihêlin. Fantazî, xewn, xewnerojên sedsalan di nav van çîrokan de her çûne dewlemend bûne, beşek ji wan bi rastîyên jîyînê ve gîhiştine hev, ji alîyê mirovan de têgîhiştina jîyînê zêtir hêsantir kirine. Di vî warî çîrokên Kurdî gelek hînkâr û şîretkar in. Di van çîrokan de li dijî bêgavî, neçarî, tunebûn û xizanîyê, çawa em dibînin îmkân û mecalên nedîtî, nebîhistî ji alîyê mêrxasên çîrokî de tên efirandin, di nav van berheman de ew şerê pakî-nepakî, qencî-xirabîyê, xweşî-nexweşîyê her diçe tûj dibe, her çiqas dilsar û rûsar be jî, dawîya beşek van çîrokan carcar bi mirin-kuştinê ve diqede. Ew şer-dew, teqereq, serpêhatî, bûyer û qewmandinên mezin yên ku di çîrokên Kurdî de tên pêşkêş kirin, ji alîkî de jî wek neynikekê, janên civatê, serêşîyên civatê û rewşa civatê nîşan didin, pêwendî û hevgerêdanên mirovî radixin ber çavan. Di çîrokên Kurdî de gelek erf-edet, rêvaçûn, karakter, nêrîn û dîtinên li ser jîyînê hene. Civatê bi rêke hunerî, artîstîk, bi alîkarîya zimanê çîrokan ve daxwazî, hêvî û xewnerojên xwe yên sedsale ji nûh ve civatê re pêşkêş kirîye. Civatê bi dirêjahîya salan, bi hezaran çîrok afirandîye, angorî sal-zemanan hewcedarîyên me yên hunerî bi cîh anîye, em têr kirine. Hunera çîrokbêjîya Kurdî di jîyîna rastîn de nîn be jî, qet nebe ji me re cîhaneke çîrokî wek xelat hîştîye, pêşkêş kirîye.

Dema em naveroka çîrokbêjîya Kurdî raçav dikin, em dibînin ku gelek babet û motîfên ji hev cuda di nav van berheman de cîh girtine. Ev dewlemendîya motîfan nîşanî me dide ku, civat ji her alîyên xwe de bûye babeta çîrokan. Bi kurtî mirov nikare peyvên çîrok û civatê ji hev cuda bike, biqetîne.

Di nav çîrokên Kurdî de motîfeke zêtir hatîye bi kar anîn, bêguman rewşa jinan e, di nav van berheman de babeta jinan motîfeke here rengîn e, bi taybetî xelasîya jinan. Ev çîrokên

Kurdî, ji salên kevnare vir de derheqa rewşa jinan, cîhê wan, berpîrsîyarî û erkên wan de me gelekî ronî dikin, çîrokbêjîya Kurdî di vî warî de çavkanîke gelek bi kêrhatî ye. Ji bo lêkolîn û xebatên ku li ser jinên Kurd tên kirin, ev çîrokan wek sermayeke mezin di vî warî de dikarin bên hesabîn.

Dema em naveroka van çîrokan bi kûrahî hûr-hûr dikolînin, em di dibînin ku civata Kurdî, timê rûmet û cîhekî mezin daye jinan, di pêwendîyên jin-mêran de, di warê mêrkirin-zewacê de jinan timê roleke mezin lîstine. Ji aliyê din civatê hemû jin nexistîye tayekî terazîyê, jinên baş û jinên nebaş angorî normên wan sal-zemanan ji hev cuda kirine, bi nêrîn û çavên mayîn li van herdu komên jinan mêze kirîye. Jinên baş rûsipî kirîye, jinên nebaş rûreş, rûtenî kirîye. Civatê pîvanên başî-nebaşîyê, angorî xêra civatê, malbatê, angorî xêra zarokan û angorî xêra xelasî, azadîya jinan kivş kirîye. Jinên baş, çawa em di dawîya çîrokan de dibînin, xêr û xweşî li ser wan de dibare, ew ji ber destê zordestan xelas dibin, ew azad dibin, difilitin. Pîrsa xelasîya jinan di nav çîrokên Kurdî de babeteke here berbiçav e. Di dawîya her çîrokekê de ew bi dilketîyên xwe ve dibin yek, diçin digihêjin mirazê xwe, bi hev şa dibin. Jinên nebaş jî, di dawîya çîrokê de gelek caran cezayên xwe dibînin û tên kuştin. Di vê babetê de her çîrokeke Kurdî mirov dikare bêje heqî û adaletê belav dike.

WELATÊ HAT-NEHATÊ

Dema em avahî û hevsazîya çîrokên Kurdî mêze dikin, gelek caran mêr dema dixwazin bizewicin, ji xwe re keçekê bînin, ew xwe davêjin nav agirên mezin, ji bo jinan canê xwe didin, tirs-xofê davêjin alîkî. Dema mirov li ser vê yekê hûr û kûr difikire, mirov dibîne ku civatê jin ji ser her tiştî re girtine. Angorî dilketîyê mêrîn, tu dibêjî ji jinê şirîntir tu tiştêkî şirîn li

rûbarê dinê tune ye, timê dibeze... Bi saya van berheman mirov fêr dibe ku civatê qîmetekî çawa mezin daye jinê. Ji bo ku xwe bighînin dilketfîyên xwe an jî "husil cemaî" û "husul delaî"ên xwe, ew diçine seferên dûr û dirêj, ew berê xwe didin oxirê û dinê, piştî xwe didin felekê, terkeserî, terkeselatî dinê dibin, çol-çolistan, berî-beristan... bi dinya dikevin. Ev beza, di dawîya her çîrokekê de dibe xelasîya jineke dîlgirtî, perîşan û neheqîke mezin lêbûyî. Di çîrokên Kurdî de ev keçên şeng û şepal bi îfadeyên gelek hêja ve tên pesinandin. Ev "husil cemaî" û "husil delaî" bi taybetî keçên gelek cîwan û bedew in, wek horîyan in... *Dema çavê mirovan li wan dikeve, heft rojan nan-av nayê bîra mirovan, ne bike, ne bixwe, ne bide ne bistîne, bedewîya wan mêze bike, royê re dibêjin dernekeve, emê derên, bil dilekî na, hezar dili mirov dibe evîndarê wan, ew carcar wek hîvên çardeşevî ne, wek lempan dişuxilin...* Angorî çîrokên Kurdî, mêrên bengîn ji bo van canikan, zerîyan dikevîne rîya *welatê hat-nehatê*, *welatê çûn-nehatê*. Ji ber ev menzîla ku van kesan dane pêş xwe, bi tengasî, dijwarî û bi derd-kulan ve tijî ye, vegera wan ewqas ne hêsa ye. Ji bo vê yekê jî navê vî welatî, danîne "*welatê hat-nehatê*". Ew kesan diçin derdikevîna *welatê dêwan*, *cinan*, *canpolatan*, *telûkeyên mezin* li pêşberî wan hene, mirov gavên xwe bi pîvan û bi fesal nevêje, mirov dikare bibe kevir jî... Gelek caran ev rê, wek rîya mirinê tê hesibîn, diçin derdikevîna li paş çîyayê Qaf, diçin *welatê Çîn-Maçînê*, li gelek *welatên çîrokî digerîna*. Ew diçin li dinyayê digerîna, ji vê rêwîfîyê re dibêjin "*seyranga dinê*", "*dewra dinê*", ew rûbarê dinê sero-bino dikin. Di vê rêwîfîya dûr û dirêj de, ew carina rastî "*destebirak*" an jî tên, aqil û cesaret didine hev, diçin, *dighêjine menzîla xwe*. Di *destpêkê* de mirov dikare bêje, ew kerên şeytîna sîyar dibin, *dê-bavên wan jî carina naxwazîna lawên wan derkevin*, herin ji bo "*porserekê*" û "*kevnejinekê*" terkeserî dinê bin. Dema em dawîya çîrokan

dinêrin, qet jî wusan dernakeve, her çiqas ew gelek çetnayan, dijwarîyan dibînin jî, di dawîya çîrokan de, ew wek bûk-zava, bi serfirazî cot vedigerin malên xwe û bi mirazê xwe şa dibin.

Ew mêrên ku diçin vê sefera zewacê, çawa em ji çîrokan fam dikin gelek felaket, bela tên serê wan û cefayên giran dibînin, mecbûr dibin dikevin gelek dilqan, gelek "kinc" ên cuda xwe dikin. Ev beşa teqereqê, di çîrokan de beşa here bingehîn dikare bê hesabîn. Lê belê ew ji heqê hemû van dijwarîyan de derdikevin, dibin xweşmêr û cengawerên bi nav û deng. Ew nayên kuştin. Di çîroka *Herzemê Qolan* de, Herzemê Qolan, diçe hem xûşka xwe, hem jî hersê birayê xwe rizgar dike, tîne. Ji aliyê din zora gelek hêzên mayîn jî dibe, agir li ber çavê wî dipeke, di dawîyê de ji xwe re Xûşka Dinyayê tîne ⁽²⁾. Mêrxasê yekemîntimê pêşengîya birayan, destebirakan dike. Lê mixabin, di dawîya çend çîrokan de ji tirsan, ji çavnebarîyê û ji ber çend sedemên mayîn, ev kesana bêbextîkê tînine serê mêrxasê çîrokê yê yekemîn, metodê herî nas, wî davêjine bîrekê. Lê belê ew rêkê dibîne, difilite û heyfa xwe ji wan kesên bêbext distîne ⁽³⁾. Kesên wî xelas dikin, bi taybetî koçên bazirganan in.

KEÇÊN PADÎŞAHAN

Di nav van kesên ku terkeseî dinê dibin wekî keçekê ji xwe re bibînin, bi wê re bizewicin, gelek kesên şivan, gavan, kesên belengaz û xizan hene. Piranîya wan hewl didin, bi keça padîşah û paşan re bizewicin. Ji ber van bêgavî û neçarîyan, di nav çîrokên Kurdî de çîrokên ku li ser padîşah, paşan û hakimên cîhekî fireh digrin. Çima padîşah, paşa û hakim? Bi van keçên bav-dewlemend re zewac, wek rêke xelasîyê hatîye dîtin, ew dixwazin ji wê belengazîya ku ew di nav de nin, zûtirê xelas bibin, bibin zavê kesên dewlemend, piştî xwe xurt bikin. Her çiqas ev karekî dijwar û çetin be jî, dîsa jî ew diçin an jî kesên

mayîn dişînin xwazgînîyê keçên padîşahan. Ji alîyê din motîfa belengaz û padîşah wek dijayetîkê di çîrokê de kelecânî û meraqeke mezin peyda dike. Ew diçin doza mirovatîyê li padîşah dikin. Çawa em di çîrokên Kurdî de dibînin, di wan salên kevn de, kesekî ku biçûya xwazgînî, berê diçû li ber qonaxa padîşah li cîhekî taybetî rûdinişt, ji vî cîhî re digotin "*kursîyê xwazgînî*". Di çend çîrokên mayîn de jî, jê re "*textê xwazgînî*", "*kevîrê xwazgînî*" hatîye gotin. Ev kursî zêrkirî bûye. Ev kursîyê zêrkirî tenê bona kesên tên xwazgînî, hatîye saz kirin. Kursîkî zîvkirî jî heye, ev kursî jî tenê bona daxwazîyên mayîn hatîye çêkirin. Zengilek jî li ber vî kursîyî hebûye, bi alîkarîya vî zengilî ve padîşah agahdar dibû wekî xwazgînîyê keça wî hatine.

Dema kesekî belengaz here li padîşah doza mirovatîyê bike, padîşah çend mercên (qewl, hoy, şert) nedîtî, nebîhîstî û ecêb pêşberî van kesan datîne, çawa dibêjin "*ne min dîtîye, ne jî tu bibîse!*", ewqas mercên giran bûne. Ev mercan di wan salan de li şuna qelend hatîye hesabîn. Bicîhanîn, pêkanîn û qedandina van mercan, karên mirovan nîne, wek mîsal di çîrokekê de kesê çûye xwazgînî pêwîst e tone genim û çehê tevlihevkirî ji hev derîne, ji ber vê neçarîyê, ew diçe li bal kurê padîşahê mûrîyan, ji wî alîkarîyê hêvî dike ⁽⁴⁾. Eger ev kes daxwazîyên padîşah neqedînin, angorî çîrokan, padîşah serê wan jê dike. Ji ber van karên giran, kesên diçin xwazgînîyê keçên padîşah, xwe davêjine li ber bextê hêzên mayîn, wek pîran, dêw, hût, keça padîşah, hacetên tilsimî, wek şîva qudretê... Dema daxwazîyên padîşah bi cîh tên, padîşah êdî pêwîst e keça xwe bide wî kesî.

Di van çîrokan de tişteki balkêş jî, li hemberî van serhişkî û mercên padîşah, keçên ku timê qencî û xwaşîyê dixwazin, ew di rîya bavê xwe de nameşin, gelek caran jî diwazin alîkarîya wan kesên ku hatine xwazgînî, bikin. Ev keçan, bi vî tehrî wan mercên ku bavên wan pêşta dikşînin, jê re çarekê dibînin,

hêsantir dikin. Di dawîya çîrokan de çawa em dibînin, ew dighêjin bext û mirazên xwe. Ev keçên padîşah bi zanîn û bi çavekî mayîn li dorberê xwe, li bûyeran û li dinê dinêrin, gelek caran ya xwe dikin. Ev *dijayetîya padîşah-keça padîşah* nav û deng e.

Wek keça padîşah, wusan jî çawa em di çend çîrokên Kurdî de dibînin, kurê padîşah yê piçûk timê di rêke qenc de dimeşe, mêrxas e, fedakar, rastgo û camêr e. Di çend çîrokên Kurdî de wek gelek caran tê dubare kirin, bi taybetî sê kurê padîşah hene, navê yê piçûk gelek caran *Mîrze Memûd* an jî *Mîrze Mihemed* e. Ji ber ku ew timê di rêke rast de dimeşin, bi qencî, bi mêrxasîya xwe ve tên nasîn, peyva "mîrze" jî, wusan tê bawer kirin ku ji alîyê civatê de bi zanetî li ser navên wan kesan de hatîye zêdekirin. Di nav çîrokên Kurdî de gelek çîrokên li ser *Mîrze Memûd* û *Mîrze Mihemed* hatine gotin, hene. Ev herdû kes wek du mêrxasên çîrokî yên here navdar tên bi nas kirin, ew xelaskarên jinên bindest in.

Mîrze Memûd di gelek çîrokan de terkeserî dinê dibe, diçe dikeve nav gelek şer-dewên mezin, ji xwe re keçeke bedew peyda dike, tîne. Ji ber ku mêrxas, camêr e, gelek keçik timê li ser wî bengî dimînin. Dema ew bi keçeke mayîn re mecbûr bimîne, razê, ew şûrê xwe datîne navbera xwe û wê. Ev yeka jî, helalî, paqijî û dilovanîya *Mîrze Memûd* nîşan dide, ev şûr dibe nîşana helalîyê.

ÇEMBERA DORA JINAN TENG DIBE

Ji der keç û kurê padîşah, vê carê padîşah bi xwe jî dixwaze bizewice. Carcar jî, çav ber dide jinên xelkê, dixwaze bi jinên mayîn re serê xwe bike yek. Her çiqas ew padîşah be jî, çawa em di çend çîrokan de jî dibînin, karê peydakirina yarekê ewqas hêsa nîne. Gelek caran ew ji wezîrê xwe alîkarîyê dibîne, wezîr dişîne li bal jinan. Di dawîya van çîrokan de çawa em dibînin,

ji ber famdarî, hiş û dûrdîtîniya jinan, ev padîşah bi hêsanî nagihêjin daxwazên xwe, lingê xwe dikin soleke teng û destê xwe dikin qûla mar. Di çîroka bi navê *Jin û Padşa* de, dilê padîshahekî dikeve jineke mêrkirî. Mêrê jinikê leşkerîya xwe dike. Padîşah dixwaze bi dek-dolav, bi fend-fêlan ve hem jinê, hem jî mêrê wê bixapîne. Lê dema mêze dike ku jinik nayê rayê, naxwaze bi wî re razê, di dawîyê de hem jinikê, hem jî mêrê wê dukuje ⁽⁵⁾. Ew helalîya ku di navbera jin-mêr de heye, dibe kakilê naveroka gelek çîrokan. Di çîroka *Jina Wezîr Ya Aqil* de jî padîşah nagihêje daxwaza xwe. Dema padîşah mêze dike, wezîrî ne mal e, diçe mala wî, çend gilşyan ber jinikê re davêje, jinik nêta wî fam dike, jinik çend hêkan bi rengên cuda boyax dike, datîne pêş padîşah. Paşê ji padîşah dipirse wekî tama kîjan hêkê zêde ye, dema padîşah dibêje tama hemûyan wek hev e, wê çaxê jinik nêta padîşah dide rûyê wî, dibêje jin jî hemû wek hev in, bi sergirtî dibêje ku, dest ji min berde, jin wek van hêkan hemû yek in ⁽⁶⁾. Ji ber vê bersîva jinikê, êdî ji destê padîşah tiştêk nayê, padîşah bi poşmanî paştta vedigere, diçe qonaxa xwe. Di hemû van çîrokên vî tehrî de jî çawa tê xuyan, mal-milk, dewlemendî, pere-pûl ewqas ne giring in, pêwendîyên mirovî, helalî, rastî û pakî timê di van çîrokan de serdikevin.

Gelek çîrokên Kurdî jî, li ser melayan hatine gotin. Di van çîrokan de pêwendîyên melan û jinan cîhehî fireh digrin. Ji van çîrokan gelek kurt in û wek pêkenokan hatine gotin. Civatê bi melan qirf û tinaz kirine, bi alîkarîya van çîrokan ew rexne kirine, berpîrsîyarîya wan anîye bîra wan. Çawa tê zanîn di civata Kurdî de, ji ber olê Îslamîyê civatê timê bawerîya xwe bi melan anîne, cîh û rûmeteke mezin dane wan. Melan jî, ev bawerîya xelkê gelek caran bedkar kirine. Di çîroka *Gulê û Çûko* de, li ser kanîyê jîma mele timê dikeve dora pêş, jîna gavîn ji vê yekê aciz dibe, gazinan li mêrê xwe dike, jinik dixwaze mêrê wê jî bibe mele. Gavan kincên melan xwe dike, terkesevî

dinê dibe, bûyerên mezin tên serê wî, diçe Serhedê navê wî gelekî belav dibe, gavan dibe melakî navdar, jina wî jî dibe jinseyda ⁽⁷⁾. Çawa em di çend çîrokên de dibînin, çavên melan timê li jinên kesên mayîn in, çavê wan timê li der in. Gelek caran xwe vedişêrin, bi vî tehrî dixwazin nêzîkî jinan bin, di çîroka *Terzî* de çawa em dibînin ku, ew, jina terzîkî ji rê derdixe, bi wê re dikeve kêfê ⁽⁸⁾. Her çiqas naxwazin jinên wan herin nav koma mêran, lê belê ew bi xwe timê dixwazin bi jinên mayîn re bimînin, dema daxwazên wan neyên cîh, çawa em di çîrokên *Keçelok û Qizika Amûtam* de jî dibînin, ew dikarin şeran jî bavêjin jinan, navên wan xirab bikin ⁽⁹⁾. Di çend çîrokên de jî, mela zanînen xwe yên olî bi kar tînin, bi alîkarîya duayan dixwazin jinan ji rê derxin, di dawîyê de dibin babetên pêkenokan, dema melek qala horîyan dike, pîrejinek jî derheqa "horîyên nêr" de ji mele agahdarîyan hevî dike ⁽¹⁰⁾. Bi kurtî tema meleyên jinbaz di nav çîrokên Kurdî de temake gelek belavbûyî û navdar e.

Mêrên kumreş (hesûd, behecok, dexes, çavreş, çavnebar) gelek caran dibin sedemê malwêranîyê û tûjbûna pêwendîyên jinmêran. Mêrên kûmreş timê wek naxwaşîkê şîkê dibine jinên xwe. Babetên çend çîrokên Kurdî li ser bingeheên kumreşîyê ava bûne, kumreşî bûye babeta pêkenokan, çîrokên. Mêr di van çîrokên de tên rexne kirin. Jinên şîrhelal, dilpak timê di van çîrokên de rûsipî derdikevin. Di çîroka *Ku Meriv Bixwaze* de serpehatîya mirovekî kumreş heye, ew timê jina xwe pêkol dike, ew diçe kîderê, mêr dide pey, ew heta avdêstxanê jî dide pey jina xwe ⁽¹¹⁾. Di çîroka *Çavreş Lingan Diweşîne* de, dema kesek dibe mêvanê malê, bawîşkên wî tên, mêrê jinikê vê yekê wek nîşana pêwendîyên jina xwe û mêvanê malê dihesibîne, şîkê dibe bawîşkên mêvan. Jina xwe bi kêranê hewşê ve dadîleqîne. Lê belê, paşê dema ew dinêre bawîşkên mêvan berdewam in, armanc ne jin e, ew ji kirinên xwe poşman dibe ⁽¹²⁾.

MOTIFA "KEÇA AQIL"

Di nav beşek çîrokên Kurdî de em rastî jinên zane, femdar, xebathez, qenc, helal û rastgo tên. Ew timê di van çîrokan de tên pesinandin, di gelek rojên teng û dijwar de dibin kilîta serê mêrên xwe, rîyên qencîyê û xêrê datînin li ber mêran. Mêrên tiral, bêkêr, mêrên ku timê di mal de rûdinên û kar nakin, çawa em dibînin ji alîyê jinên xwe de tên rexne kirin. Ev mêrên tiral carcar dibin babetên pêkenokan. Di dawîyê de jinên van kesên tiral, mêrên xwe davêjin ber dêrî, ew terkeseî dinê dibin, diçin tevî nav bûyer, teqereq û gelek qewmandinan dibin. Di çîroka *Eloyê Newêrek* de, mêrekî wusan tirsonek heye, timê li mal e, newêre derkeve derva. Rojekê jina wî mêze dike, êdî ev yeka awa nameşe, lîstikekê tîne serê wî. Jinik diçe derva katan li ber dêrî radixe, dibêje Elo hela rabe kate barîne. Dema Elo radibe, diçe dêrî vedike, li katan mêze dike, jina wî, tîne wî nişkêva def dide, dêrî digre, carke din venake. Paşê Elo neçar dimîne, diçe derdikeve welatên dût, dibe dostê dêwan, dewlemend dibe, vedigere tê mala xwe ⁽¹³⁾. Çîrokeke ku nêzîkî babeta vê çîrokê ye, çîroka *Silêmanê Newêrek* e ⁽¹⁴⁾. Di çîroka *Mêrê Şevê* de jî, mêrekî awa şil-şêt heye. Jina wî rojekê dibêjê, dibêje rabe şer derketîye, tu çima di mal de rûniştîyî, pêlî damara wî ya mêranîyê dike. Mêr mecbûr dimîne radibe şûr-mortalê xwe hildide diçe nava gund, lê belê çi şer, çi hal! Paşê dema mêrêk vedigere tê mala xwe jinik dêrî lê venake, dibêje mêrê min çûye şer, xwe nezanîyê datîne. Bi kurtî çîrok paşê wek pêkenokekê berdewam dike ⁽¹⁵⁾. Wek van çîrokan, di çend çîrokên mayîn de jî, angorî mêran, em rastî aktîfbûna jinan tên. Mêrên ku dibin bayîsê malwêranîyê û kambaxîya malê, timê tên rexne kirin, jin jî wek stûna malê tên pesinandin.

Motîfa "Keça Aqil" di çîrokên Kurdî de, motîfeke bingehîn e. Gelek caran bi famdarî, bi zanîn, bi serwestbûna xwe ve, keç-

jin zora mêran dibin, îfada ”*de dîsa şuxul ji alîyê jinan de çê dibe!*”, hinekî jî, li ser van bawerîyan ava dibe. Di çîroka *Bav û Kur* de, ji hêrsê kuran yek heramza (pîç) e. Dema kur diçine bal melakî wekî hîn bin, ji wan kîjan heramza ye, mela nikare jê derxe, keça wî tê hawarîyê, piştî çend pirsîyaran kurê heramza tê kivş kirin⁽¹⁶⁾. Di çîroka *Qîza Serwext* de, serpêhatîya keçeke zane û famdar heye. Piştî gelek çetnayan ew dibe padîşah, teyrê dewletê tê serê wê rûdinê⁽¹⁷⁾. Teyrê dewletê, bêguman ji ber serwextîya vê keçikê tê serê wê rûdinê, wek xelatekê mirov dikare bihesibîne. Bi gotineke mayîn bi vê motîfa teyrê dewletê, civat vê keçikê pîroz dike. Di çîroka *Bûka Aqil* de, vê carê bûkek tîne yek-yek gazî bîst kesan dike, sêvekê dixê cêbên wan, her yekî re jî dibêje ”*ez te hez dikim*”. Piştî ev hemû bîst kes diçin ji vê bûkê re paletîyê dikin, ew dibêje ”*de bixebitin, ez heyrana xortê sêv cêbê de*”. Ji ber ku sêv cêba herkesî de hebûye, hemû bi xîreteke mezin ve kar dikin, kar zûtirê diqedînin⁽¹⁸⁾. Di çîrokeke mayîn de, padîshahek dixwaze kurê xwe bizewicîne, dilê kur dikeve keça gundîyekî. Cara pêşîn, malbata padîşah naxwaze bibin xînamîyê mala keçên gundîyan. Lê belê, padîşah dema serwextîya keçikê dibîne, wê çaxê êdî bêgav dimîne, biryarê xwe diguhirîne⁽¹⁹⁾.

KOMÊN JINÊN XIRAB

Di nav çîrokên Kurdî de em rastî jinên wusan tên ku bi xirabîya xwe ve hatine nasîn, wek *damarî, xasî, hêwî, jintî, dayîkên bêbav û dilbikevir*...Ji van jinan gelek di dawîya çîrokan de cezayê xwe dibînin û tên kuştin.

Di nav çîrokên Kurdî motîfeke here naskirî û mezin jî motîfa damarîyan e. Di van çîrokan de, rewşa van zarokên ku diyên wan dimrin, dikevin ber destê damarîyan, her diçin berbi nepakî û xirabîyê diçe. Dilhişkîya damarîyan tu sînoran nas

nake. Gelek caran dikevin bin mêrên xwe, zarokan û bavên wan berî hev didin, zarokan li ber çavê bavan reş dikin. Carcar bav di bin bandûr û gotinên van jinan de jî dimînin, wê çaxê êdî ji van zarokan re tu starek namîne. Ew timê lêdan, kutan, kotekan dibînin, tî-birçî dimînin, bi tirs-xofeke mezin ve dijîn. Di dawîya van çîrokan de, damarî ji alîyê civatê de, tên gunekar kirin û cezayên mezin dibînin. Di çîroka *Tûdî Quşî* de, damarîke wusan dilkevir ji alîyê zarokan de tê kuştin û cezayê xwe dibîne. Angorî çîrokê du zarokên kesekî gelek dewlemend hebûne. Bavê wan rojekê lêdixê diçe hec. Ew herdu zarokên xwe li ber destê vê jina xwe ya duwemîn dihêle. Ev jin, dema mêrê wê diçe hec, ji xwe re dostekî nûh dibîne, bi wî re rojên xwe derbas dike. Ev dostê wê dixwaze wekî jinik van zarokan bikuje, serê wan jê bike. Lê belê carîyeke vê malê hebûye. Ew, zarokan ji vê yekê agahdar dike, zarok jî serê xwe hildidin diçin cîhekî dûr. Piştî ku mêrê jinikê ji hec vedigere, qala kurên xwe dike, jinik dibêje ku zarok mirine. Çend sal derbas dibin, rojekê ev zarok dixwazin wek mêvanî herin serîkî bidin mala bavê xwe, hela ka rewşa wan çawa ye. Ew ji bavê xwe re behsa çîrokekê dikin, babeta çîrokê hema serpêhatîya wan bi xwe ye. Wê çaxê bav fam dike ku ev kesan zarokên wî bi xwe ne, her tişt êdî zelal dibe. Damarîyê dikujin, wê carîyê jî didine bavê xwe. Di gelek çîrokên Kurdî de, piştî xerabîkê gelek sal derbas dibin, ew mêrxasên ku ji malekê ne û bi salan ji hev dûr ketine, di nav çîrokê de besa çîrokekê dikin (çîroka jîyîna xwe) dikin, ev çîroka serborîya wan bi xwe ye. Piştî vê "*çîroka nav çîrokê*" her tişt derdikeve holê, bi vî tehrî îmkana zanîn û hînbûna kesên xirab peyda dibe ⁽²⁰⁾. Ev "*çîroka nav çîrokê*" di çend çîrokên mayîn de jî wek stîlekê, xemlekê tê bi kar anîn, ji bo zelalbûna mesaja çîrokê îmkaneke mezin peyda dike. Di çîroka *Elik û Fatik* de jî dîsa êş û jana damarîyan tê pêşkêş kirin. Ev çîroka, çîrokeke gelek naskirî û hezkirî ye, li gelek deverên Kurdistanê

belav bûye. *Elik û Fatik* navê bira û xûşkekê ye, piştî dîya wan dimire, ew dibin sêwî, stûxar li ber dîwara dimînin. Dema dîya wan dimire, bav ji nûh ve dizewice, ji xwe re jinekê tîne. Ev jinbav kesekê nebaş bûye, timê bi çavekî xirab li van zarokan mêze kirîye. Rojekê damarîya van zarokan, wan dişîne çolê wekî ji wê re kerengan berev bikin, bînin. Binê tûrikê wan jî qûl bûye, çi kerengên berev dikin, ji vê qûlika tûrikên wan de tê xarê, nikarin tu kerengan bidin hev. Ew gelek diwestin, tî-birçî û bêxew dimînin, rîya xwe şaş dikin û gelek tiştên nebaş tên serê wan, di dawîya çîrokê de ji wan her yek ji xwe re dizewice, dighêje mirazê xwe⁽²¹⁾. Çîroka bi navê *Pepûk* ji aliyê naveroka xwe de gelekî nêzikî çîroka *Elik û Fatik* e. Dema ew diçin ji damarîya xwe re kerengan berev bikin, çawa me li jor jî got ji ber ku tûrikê wan qûlik bûye, îmkana berevkirina kerengan tune bûye, zarok jî nizanin wekî damarîya wan bi zanetî tûrikekî qûl daye wan. Vê carê xûşk şikê dibe birayê xwe, ew hew dizane, hema birayê wê hemû kerengên berevkirî dixwe, carekê xelas dike, nizane ku tûrik qûl e. Ji ber vê yekê jî, ew dikevî qirika hev, bi hevra şer dikin. Angorî çîrokê, rojekê xûşka lawik tîne zikê birayê xwe diqelişîne, dixwaze mêze bike ku hela ka kereng hene an na. Di dawîyê de dibîne ku, tu kereng di zikê birayê wê de tune ne, vê carê gelek li berxwe dikeve, duayan li Xwedê dike wekî wê bike pepûk, Xwedê daxwaza keçikê tîne cîh, wê dike pepûkekê⁽²²⁾. Gelek şax û guhartokên serpêhatîya van xûşk û bira hene, beşa dawîn ya her şaxekê jî, angorî her çîrokbêj û deverê ji hev cuda dibe. Li ser babeta damarîyan çîrokeke here balkêş jî çîroka bi navê *Sûrîeyar* e. Angorî vê çîrokê, sê keçên mirovekî hebûne, piştî çend salan dîya wan dimire. Berî ku dîya wan bimire, ew ji mêrê xwe hêvî dike, dibêje mêrê xwe, dibeje dema ez mirim, te jineke teze anî, nehêle ew jin bi destê xwe ve zarokên min bixe, destekî min jê bike, dema wê xwast zarokan bixe, bira bi vî destê min ve lêxe.

Jina wî dimire. Jina teze, ango damarî dibêje mêrê xwe, divê tu van zarokan bibî serê çîyakî bikujî. Mêrê wê her çiqas vê yekê naxwaze, rojekê mecbûr dimîne, wan dibe serê çîyakî dihêle, tê jina xwe dixapîne, dibêje min zarok kuştin. Bi vî tehrî, ev hersê zarok ji ber destê damarîyê difilitin. Piştî çend salan ji wan keçan yek bi kurê paşakî re dizewice, xûşkên xwe li bal xwe cîwar dike, bavê xwe jî, efû dike, paşê hemû di nav xweşîyê de dijîn ⁽²³⁾.

Çawa tê xuyan bêbavîya damarîyan di nav çîrokên Kurdî de, wusan jî di nav berhemên mayîn de motîfeke nav û deng e, wek mîsal gelek gotinên pêşîya hene ku li ser damarîyan û zordestîyên wan yên li dijî zarokan hene.

Ji der jana damarîyan, motîfeke "jina xirab" ya mayîn jî jana xasîyan e. Xasî jî wek damarîyan gelek caran bi dilhişkî, bêwîcdanê û bi neheqîya xwe ve hatine nasîn. Di çîroka *Bûka Gulsûn* de, xasîke wusan bêîman û bêbav heye. Rojekê lawikek dizewice, ji xwe re keçekê tîne. Dîya lawik jî, bi wan re tevayî di malê de dimîne. Dema kurik diçe li ser karê xwe, ev bûka teze û xasîya xwe tenê dimînin. Xasî gelek caran xwarinê nade bûka xwe, wê birçî dihêle, bi wê re pev diçe, rewşa bûkê her diçe xirab dibe. Bûkeke bêdeng, şermoke û newêrek bûye, zar-zimanê wê tune bûye, keseke gelek reben bûye. Di dawîyê de ji hal dikeve, kena ji bîr dike. Mêrê wê paşê jê derdixe ku dîya wî li jina wî hatîye xezebê, jê re nepak e. Mêrik biryarê xwe digre wekî careke din bizewice, diçe digere, vê carê ji xwe re keçekê bi navê Gulsûn dibîne, tîne malê. Gulsûn angorî jina berê bûkeke çavvekirî, serwext, şerût û bi zar-ziman bûye. Gelek caran cesaret dike li dijî neheqîyên xasîya xwe derdikeve, dilê wê çî bixwaze tîne cîh. Di dawîya çîrokê de ji ber lêdaneke Gulsûnê xasî gelek bêhal dikeve, paşê jî dimire. Bi vî tehrî herdu bûk ji destê vê xasîyê xelas dibin ⁽²⁴⁾. Gelek çîrok hene ku di dawîyê de bûne bingehê bendên pêşîya, mirov dikare bêje

her koka bendeke pêşîya diçe dighêje çîrokekê û bûyerekê, ji ber vê yekê jî di navbera peydabûna bendên pêşîya û çîrokan de pêwendîyên xurt hene. Her çîrokek demek hatîye êdî ketîye qalibê hevokê, kurt bûye, wek çend peyvên ketîye tehrekî pendên pêşîyn. Mirov van çîrokan "*çîrokên bendên pêşîya*" jî dikare bi nav bike, wek mîsal "*bûkê tune zar-ziman, xasîyê tune dîn-îman*" di dawîya çîrokekê de peyda bûye, ev çîroka wusan e: *Bûkek teze anîn peya kirin, xasîya wê roja pêşîn du nan anîn dane ber bûkê û gotê: "Bûkê can, şerm neke, lê serê nan ker meke". Bûkê ji şerma wê rojê nan ne xwar, got: "Xasîya min gotîye serê nan ker meke". Sê roj tamam bûn bi vî tehrî, xasîyê digote bûkê, lê bûkê jî nan ne dixwar. Rojtira çara dîsa xasîyê nan danî ber bûkê û gotê: "Şerm meke, lê serê nênan ker meke". Bûkê dîna xwe dayê ji birçîya wê qudum keve, ewê anî ji orta nênan derxist xar, tenê qalkê li ser nan ma. Wusan sê roja bûkê nan ker nedikir, tenê orta nan dixwar, qalikê nênan ci de dihîşt. Rojekê xasîyê gotê: "Bûkê, tu çira orta nênan dixwî qalikê hişk jî dihêlî?" Bûkê got: "Tu xasîya min î, çi te digot min jî gura te dikir. Wextê bûkê tune zar ziman, xasîyê tune dî-îman". Hingê bûkê xasîyê re xeber de, şermî ji ortê rabû ⁽²⁵⁾.*

Çawa me li jor jî got di dawîya çîroka *Bûka Gulsûn* de, piştî mirina xasîya wan, ev herdû hêwî dibin yek, bi kêfa dilê xwe şa dibin. Ji ber ku çîrokê xelas bûye, mirov nikare derheqê pêwendîyên van herdu bûkan-hêwîyan yênan pêşerojê de tiştekî bêje. Di çîrokê de, xasîkê û du bûk hene, herdu bûk jî hêwîyê hev in. Ji ber ku di çîrokê de xasî heye, vê carê şerê hêwîyan disekine, hêwî li dijî xasîyê ne, dubendî, nakokî û şerê nav xwe ber didin, bi xasîya xwe ve mijûl dibin. Eger çîrokê de motîfa xasîyê tune bûya, bêgûman şerê hêwîyan dikaribû mezin bibûya, di çîrokê de cîhekî fireh bigirta. Çawa tê zanîn hatina jineke nû, di statûya jina yekemîn de guhasinên mezin pêk tîne, cîhê û rûmeta wê nimz dibe, jina duwemîn timê dibe berdilk

û şîrîna mêrê xwe, çawa bendeke pêşîyan dibêje: *nûh hatin, kevin hilatin*. Di destpêkê de anîna jineke nûh timê ji mêran re wek bûyereke xweş tê xuyan, lê belê piştî demekê, şerê hêwîyan dest pê dike, hêwî dikevîne pêşîra hev, wê çaxê ew rojên xweşîyê êdî namînin, wunda dibin, derdê pirjinîyê wê demê baş tê fam kirin. Di çîroka *Mêrê Du Jinan* de ev yeka gelek eşkere tê xuyan ⁽²⁶⁾. Di çîroka *Gulançîkzêrîn* de, dilê padîşahêkî dikeve sê keçîkên malekê, hersêyan jî, ji xwe re tîne. Padîşah ji ber bersîvên keça piçûk, zêtir ev keça hez kirîye. Lê belê herdu keçên mezin dest pê kirine dexesîya keça piçûk kirine. Demek derbas dibe, şerek derdikeve padîşah diçe şer, wê demê jî jina piçûk ducan bûye, ber hemlebûnê bûye. Piştî çend mehan, dema keça piçûk diwelide, herdu xûşkên mezin gazî pîrikeke bêîman dikin wekî bê alîkarîya keça piçûk bike. Dema keçîk diwelide, ev pîrik li şuna zarokan, du cewrikên (tule, kudik) sa tîne nîşanî keçîkê dide, zarokan jî dike sandoqekê dibin davêjine nav behrê. Dema padîşah tê, qala vê yekê dikin, padîşah dibêje li ber malê safêrekê çê bikin, jinikê û herdu cewrikên wê li wir girêdin. Sal derbas dibin, ew herdu zarokên padîşah yên ku avîtibûne behrê (Huseyîn û Gulîzer) ji mirinê xelas dibin, dema ez zarokan rojekê qala serpêhayîya xwe dikin, paşê padîşah fam dike ku ev zarokên wî yên jina piçûk in, herdu jinên wî yên mezin lîstikeke anîne serê jina piçûk. Paşa tîne van herdu jinên mezin ceza dike, jina piçûk jî azad dike ⁽²⁷⁾. Çîroka *Mîrze Memûd û Xûşka Wî*, ji gelek alîyan de dişibîne vê çîrokê. Di çîroka *Mîrze Memûd û Xûşka Wî* de jî hêwîya mezin hesûdîya hêwîya piçûk dike, di çîroka jorîn de çî tê serê hêwîyê, tê serê vê hêwîyê jî, herdu çîrok wek şaxên hev dikarin bên hesibîn. Di dawîya vê çîrokê de, dema padîşah fam dike ku çî hatîye serê wî, tîne jina mezin şeq-şeqî dike dikuje ⁽²⁸⁾. Naveroka çîroka bi navê *Gulê* jî, wek van herdu çîrokan e ⁽²⁹⁾. Hersê çîrokan de jî, derdê hêwîyan wek motîfeke hevpar e.

Di van çîrokên ku li ser derdê hêwîyan hatine gotin de tişteki ku bala mirovan dikşîne jî, rewşa pîran e, wek kesên bêîman û sêrbaz di nav koma "*jinên xirab*" de cîh digirin. Di çîrokên Kurdî de em rastî çend tîpên pîran tên. Pîr, di zimanê Kurdî de bi taybetî ji bo jinên ku salên wan bihurîne tê bi kar anîn, carcar ji wan re *pîrejin* jî tê gotin, di çîrokên Kurdî de ev pîr gelek caran famdarî, zanebûn û mêvanhezîya xwe ve tên nasîn. Çawa di çend çîrokan de jî xuya dibe, ev pîran kesine belengaz in, tenê dimînin, çavên wan li destê kesên mayîn in, rojên xwe dipên. Ev tîpên pîran gelek caran alîkar in, qencî û pakîyê dixwazin, bextan û mirazan dighînin hev, suran re vekirîne, keç û xort dikarin bawerîya xwe bi wan bînin. Ji wan hinek jî dilreş in, timê li pey xirabîyê ne, gilî-gotina digerin, gilîgerok in, xeybê mirovan dikin. Çawa me di çîroka *Gulançikzêrîn* de qala wê kir, hin pîr jî hene, bi taybetî dema zarokanîne de alîkarîya jinan dikin, ji wan re *pîrik* (ebe) dibêjin, di çîroka *Gulançikzêrîn* de ew pîrika wek jineke neçê tê nasîn. Tîpeke mayîn jî *pîrhevok* in, ev kesan wek jinên çîrokî jî dikarin bînan nav kirin, timê xirabîyê dixwazin, xof û tirsê wan timê li ser mirovan e, memikên xwe davêjine li ser milê xwe, pêşkarî mirovan dibin. Di jîyîna rojane de ev peyva, ji bo jinên bêter, bed, nebedew jî tê bi kar anîn.

Di folklorê Kurdî de *jana damarîyan*, *jana xasîyan*, *jana hêwîyan* û *jana jintîyan* wek çar motifên bingeîn cîh girtine. Van herçar motifan (damarî, xasî, hêwî, jintî) di nav folklorê Kurdî de sûreteki "*Jina Xirab*" peyda kirine.

Di çend çîrokên Kurdî de bêbextî û nehelalîya jinan, bûye sedemê malwêranî, malkambaxîyan. Bi taybetî jinên ku mêrkirî ne, lê belê bi mêrekî mayîn re serê xwe dikine yek, di van çîrokan de wek jinên rû bi tenî tên hesabîn, gelek caran jî, di dawîya çîrokan de tên kuştin. Ev jinên ku bi yar in, jinên ku nabin xwedîyê nefsa xwe, bi dizîka ve mêrên din re radizên, bi

wan re şa dibin, di van çîrokan de gelek bi fesal gavên xwe davêjin, dek-dolap, fend-fêlên mezin tînin serê mêrên xwe, carcar bi zanetî wek mîsal xwe nexwaş datînin, ji bo ku îmkana hevdiîna dilketîyê xwe peyda bike, mêrê xwe bona "dermanekî" dişîne "welatê hat-nehatê". Lê belê di dawîya çîrokan de her tişt êdî eşkere dibe. Çîroka *Ava Heyatê-Sêva Xelatê* di vî warî de gelek balkêş e. Jinik xwe nexwaş datîne, dibêje mêrê xwe, tê herî ji min re *Ava Heyatê û Sêva Xelatê* bînî. Mêrik tivdarekê xwe dike, terkiserî dinê dibe. Diçe gundê mala xûşka xwe, xûşka wî zane ne av, ne jî sêveke wusan heye, dibêje birayê xwe, jina te bi yar e, vegere here mala xwe! ew te dixapîne. Paşê bira û xûşk dikevîne dilqê du gerokan, diçin dibînin ku gotinên xûşka wî rast in, jina wî bi yar e, herduyan jî dikujin ⁽³⁰⁾. Di çîroka *Bengliboz* de, jineke padîşahê hebûye, navê wê Sultan bûye, dema mêrê wê diçe şer, ew nêta xwe xirab dike, bi wezîrê padîşah re radibe-rûdinê. Hespêkî padîşah jî hebûye, hespekî sêrbaz bûye, dikaribûye deng jî bike. Hesp, rojekê kurê padîşah re, qala dîya wî û wezîr dike, êdî pêwendîyên dîya wî û wezîr eşkere dibin. Di dawîya çîrokê de, ev jinik tê kuştin ⁽³¹⁾. Di çîroka *Silo û Rehmo* de hejmara jinên bi yarîk her diçin zêde dibin. Silo di gomekê de xwe vedişêre, mêze dike dor bi dor sê mêrên çîptazî hatin gomê tevî pêz bûne. Ev kesan, yarîkên wê jina ku Silo di goma wê de xwe veşartîye, bûne. Dema mêrê jinikê tê, diçe gomê rastî çend kesan tê, Silo mêrik re dibêje, ev yarê jina te ne. Silo jî radibe diçe mala xwe, dêrî dixê jina wî dêrî venake, jina wî jî bi yar e. Jinik yarê xwe dike kûpekî, vedişêre. Piştî demekê mêr vî kûpî dibe difroşe, dide cihûkî. Cihû dibêje Silo, vî kûpî bibe mala min, dema Silo kûp dibe mala cihû, mêze dike heft bûkên cihû her yek jî wan bi yarê xwe ve ketine nav kêf û henekan. Dema bûk çav li Silo dikevin, bembû davêjin li ser yarên xwe, wan vedişêrin. Paşê cihû tê malê, her tişt eşkere dibe ⁽³²⁾. Di dawîya çîrokê de, yarê jina Silo

û yarên heft bûkên cihû jî tîn kuştin. Çawa di çîrokê de jî tê xuyan, hem jinên bi yar, hem jî mêrên bi yar re îmkana jîyîne zêde namîne. Di çîroka *Silqo* de, vê carê her çiqas Silqo jê derdixe jina wî bi yar e, dinêre xortek di nav cîhê jina wî de ye, jinikê nakuje, tenê ber dide, paşê jineke din ji xwe re tîne ⁽³³⁾. Çîroka *Bila Ew Nan û Mastê Xwe Bixwe* wek pêkenîyan hatîye gotin, rojekê mêrek diçe leşkerîyê, heft sal leşkerîyê dike. Dema vedigere tê mala xwe, mêze dike kû sê zarokên wî hene, ew şaş-metel dimîne, dema jina xwe dipirse wekî ev zarok yê kê ne, bersîva jinikê mêrik têr nake, êdî ter tişt derdikeve holê, mêrik fam dike ku ew zarok ne ji wî ne ⁽³⁴⁾.

JINÊN DESTGIRAN

Çawa em li jor jî li ser sekinîbûn, di çîrokbêjîya Kurdî de mêrên tiral, şil-şed, timê li malê ne, kêrî tişteki nayên, bûne babetên gelek çîrokan, civatê ew kesan di nav koma "*mêrên xirab*" de bi cîh kirine. Wek mêran vê carê em rastî jinên wusan jî tîn. Ev jinan jî tiral in, xebatekê nakin, her tiştî ji Xwedê, ji dorberê xwe hêvî dikin, di dawîyê de perîşan dibin, dikevin li ser zar-zimanan û dibin babetên çend çîrokan jî. Di Çîroka *Mena Komekê Ji Gotî Hebe* de dayîk û keçek hene ⁽³⁵⁾, di çîroka *Ardu* de bav, keçek ⁽³⁶⁾ û di çîroka *Rîya Şixrê* de jî pîrejinek, dotek û pişikê heye ⁽³⁷⁾. Hemû mêrxasên van hersê çîrokan jî, berî ku zivistan bê qet tivdarekê zivistanê nakin. Di van hersê çîrokan de dayîk, pîrejin û bav dibêjin çawa hebe emê bimirin, ne hewce ye em kar bikin, hersê keçên van çîrokan jî difikirin, dibêjin emê heta wê çaxê ji xwe re mêrekî bibînin, emê bizewicin, di çîroka dawîn de pişik jî dibêje, dema ew mirin û zewicîn ezê jî herim mala cîranan, bibim pişîka wan. Lê belê zivistan tê, ne ev dayîk, pîrejin û bav dimirin, ne jî keç mêr dikin. Dema zivistan tê ev kesên tiral, cangiran gelek perîşan

dibin, destê kesên mayîn dinêrin, ji bo ku ji xwe re ardu û xwarinê berev bikin, dikevîne çolan. Di dawîyê de mêze dikin ku jîyîn çawa ew difikirin ewqas hêsa nîne. Ji alîyê din çawa em dibînin babeta van hersê çîrokan jî gelek nêzîkî hev e, wek şax û guhartinokên hev in. Ev yeka jî nîşan dide ku, tema van çîrokan ji alîyê civatê de giring hatîye dîtin ku ev çîrok ewqas belav bûne, nav dane.

ÇEND ÇÎROKÊN JÎYANA REAL

Gelek çîrok li ser jîyîna Kurdan hatine gotin, ev çîrokan, çîrokên rastî (real) tên bi nav kirin. Di jîyîna rojane de, ev bûyer li ser mirovan û li ser civatê re derbas bûne, wek neynika civatê ne. Ji alîyê dîrokî, derheqa sal û demên bihurî de, ev çîrok me gelekî ronî dikin, qewmandinên ku em di van çîrokan de rastî wan tên, wek qewmandinên bûyî dikarin bên hesabî. Çawa tê tê zanîn civata Kurdî wek civateke feodal ji gelek êl-eşîran pêk hatîye. Ji alîyê din bandûra serokeşîr, axa, beg, şêx û mezinan li ser civatê timê mezin bûye. Dubendî, nakokî, şer-dewên navbera van hêzan timê bala civatê kişandîye, di hiş û mêjûyê civatê de cîhek girtîye, ketîye li ser zar-zimanê civatê, bûne çîrok. Hevkuştin, xûnrijandin, dijminahî û şer wek motîf bûne babetê gelek çîrokan. Di vî warî de çîroka here balkêş, çîroka *Suto û Tato* ye. Bûyerên çîrokê li deverên Badînan derbas dibe. Suto serokê êla Duşkanî, Tato jî serokê êla Rêkanî ye. Şereki bêhempa di navbera van herdu êlan de dest pê dike, bi hevra dijminatîke mezin dajon. Hêzên dewletê, axa û şêxên mayîn jî tevî vî şerî dibin. Suto û merivên xwe gelek bêbextî, teda û zordestîyê li merivê êla Tato dikin. Di dawîyê de gelek mirovan ji hev dikujin. Ji bo tola hev bistînin herdu êl pêsîra hev ber nadin. Paşê gelek hêzên mayîn dikevîne nav, dixwazin wan bi hev bînin, di dawîyê de herdu alî jî bi hev tên. Suto keça xwe

dide Tato. Dema xûn hat rijandin, ji bo hevhatinê, li pêş xûnê dayîna keçekê di nav Kurdan de edetekî kevn e, wek nîşana aşîtyê dikare bê hesibîn. Lê belê Suto, rojekê xwe bi zanetî nexwaş davêje, Tato mirovên xwe ve tîr serîkî bidinê wî. Dema ew diçin razên, mirovên Suto lêdixin Tato û mirovên wî dikujin. Bi vî tehrî Suto tola xwe ji dijminê xwe distîne û paşê radibe ser xwe spasî Xwedê dike ⁽³⁸⁾. Di çîroka *Revandina Qereciyekê* de dîsa gelek mirov, qasî çil kes ji eşîra malmezinan tê kuştin. Rojekê xortekî eşîra malmezinan keçeke qereciyan direvîne. Dema qereciyê dihesin, davêjine sereşîra malmezinan, çil mirovên wan dikujin, paşê vedigerin malên xwe. Di çîrokê de dema serokê eşîra malmezinan jê derdixe ku ewqas kes ji bo keçekê mirine, gazî xort û keçikê dike, dixwaze van herduyan jî bikuje. Lê belê dema mêze dike dilê lawik gelekî di keçikê de heye, dest ji kuştina wan ber dide. Serokê eşîra malmezinan, çawa tê xuyan zewaceke bi keça qereciyan di cîh de nabîne ⁽³⁹⁾. Di vî warî de çend çîrokên ku Alexander Jaba berev kirine û wek pirtûk weşandîye zêtir bala mirovan dikşînin, motîfên derheqa rewşa jinên Kurd, di van çîrokan de gelek xurt û balkêş in. Di *Çîroka Heyştan* de dilê du xortan dikeve keçeke bi navê Barnîk. Navê van xortan yek Şimasî, navê yê mayîn jî Çolo ye. Cara pêşîn Barnîk didine Şimasî. Şimasî yekî dewlemend, Çolo yekî belengaz bûye. Lê belê dilê keçikê dikeve Çolo. Paşê ev herdu xort dikevî qirika hev, herdu jî tîr kuştin. Di dawîyê de keçik jî bi xençerê xwe dikuje. Keçikê dibin li bal mezerê Çolo gor dikin. Di *Çîroka Donzdehan* de serpehatîya du birayên bêkar cîh girtîye. Dilê birayê mezin Hesên Axa dikeve vî keça bi navê Lalî Xanim. Paşê dema birayê wî yê piçûk Çeleng Axa vî keçikê dibîne, dilê wî jî dikeve keçikê, ev birayê piçûk lîstikekê tîne serê birayê xwe yê mezin, bira dev ji keçikê ber dide, birayê piçûk bi wê re dizewice, lê belê dilê keçikê birayê mezin - Hesên Axa de hebûye. Di dawîyê de keçik jehrê

dixwe, dimire. *Çîroka Nozdehan* de paqijî, helalî, dilovanî û cesaretê jinantê zimîn. Angorî çîrokê mirovek hebûye, li bajarê Bîtîlisê dima. Navê wî Cergo, navê jina wî jî *Guzel Xatûn* bûye, rojekê jina wî bi mêvanî diçe gundê mala bavê xwe. Demek derbas dibe, Cergo xulamê xwe dişîne pey jina xwe wekî hilde bîne malê. Navê xulêm Kirêt bûye. Xulam di rê de nêta xwe xirab dike, dilê wî dikeve jina axê, pêşkarî jinikê dibe. Jinik dema firsendekê dibîne, tîne Kirêt dikuje, herdu milên wî jî jê dike, dibe nîşanî mêrê xwe û xelqê dide, paşê herkes pesnê *Guzel Xatûnê* dide ⁽⁴⁰⁾.

JINÊN RAWIRÎN

Dema mirov çîrokên Kurdî beş-beş analîz bike, ji hev derîne, mirov dibîne ku gelek çîrok jî, li ser rawir (tabe, terewil, lawir, heywan) hatine gotin. Ji ber ku piranîya Kurdan di zikê tebîyetê de dijîn, di jîyîna wan ya rojane de ew û rawir di nav hev de ne, gelek rawiran diparêzin. Şivan, gavan, berxvan, golikvan û gelek kesên mayîn her yek ji alîyê xwe de pisporekî rawiran e. Hem rawirên hov, hem jî rawirên kedîkirî di çîrokan de wek mirovan gavên xwe davêjin, cilên mirovan xwe dikin, dibin parçekî jîyîna mirovan. Mirov û rawir ji gelek alîyan de dişibînin hev. Di dawîya çend çîrokan de, ji ber xirabî û nepakîya xwe, çawa em dibînin ew dibin rawir, wek pepûk, hirç, jûjî, meymûn terkeserî dinê dibin. Dema em naveroka van çîrokan mêze dikin, yek ji mêrxasên çîrokê ji Xwedê re duayan dike, lawa dike, wekî ew kesê xirab û nepak bibe rawirekî, daxwazîyên van kesan derhal tînin. Ew kes dibe çi lawirî? Ev yeka angorî naveroka çîrokê, rewş û kirinên van kesan re girêdayî ye. Bi saya van çîrokan em sedemên peydabûna her rawirekî jî fêr dibin ⁽⁴¹⁾.

Naveroka hinek çîrokên Kurdî bi temamî li ser rawiran e, beşeke wan jî nîvî rawir in, nîvî mirov in. Di çend çîrokan de jî, her çiqas temam rawir bin jî, formekî hunerî di van çîrokan de peyda bûye, çawa em dibînin vê carê wek mîsal bi devê rawirekî an jî rawirekê çîrokeke li ser mirovan tên gotin, di nav hevsazîya çîrokeke dirêj de bi serê xwe cîh girtîye. Dema em van çîrokên di nav çîrokan de mêze dikin, bi alîkarîya van "çîrokên piçûk" rawir dixwazin nêt, merem û mesaja çîrokê xurt bikin. Angorî vî rûçikê hunera çîrokbêjîyê, bi devê rawiran şîret li me tên kirin, rawir rewşa xwe û bûyerên van çîrokên ku dibêjin, hemberî hev dikin, ji xwe re dikin pêlekan, materîal û daxwaza xwe ya dawîn pêşkêşî me dikin. Çawa tê zanîn wek hebûnên jîndar (zêndî, candar, ruhber) di navbera mirovan û hêzên ne-mirovî de, wek mîsal rawiran de gelek nêzîkahî û dirûvlêketinên balkêş hene. Gelek babetên çîrokên rawiran hene, naverokên wan ji motîfên gelek cuda-cuda pêk tînin. Di nav van motîfan de motîfeke bingehîn jî, motîfa jinan û zewacê ye. Di vî warî de çîrokeke here hewaskar, şîretkar, çîroka bi navê *Zewaca Qijik û Kevokê* ye. Angorî çîrokê, Qijik mêr e, Kevok jî jin e, bi hevra dizewicin, lê belê piştî demekê bi hev nakin, dixwazin hev berdin. Ew diçin li bal qazîyekî, her yek qala rewşa xwe dike û çîrokekê qazî re dibêjin. Sedemê gotina van çîrokan jî, her yek ji alîyê xwe de bi mîsalên xweşik ve dixwaze qazî bidin bawer kirin, wekî kî heq e, kî neheq e, dixwazin li pêşberî qazî wek dadigehekê xwe biparêzin. Em ji naveroka çîrokê derdixin ku, Kevok doza hevberdanê dike, dixwaze ji mêrê xwe Qijikê veqete, wî berde. Angorî îfade û gotinên Kevokê, mêrê wê kesekî pîs e, timê qilêr û qirêj e, diçe ser cendek, kelaxan, timê tiştên pîs dixwe, bîna genî ji devê wî tê. Ji ber van sedaman Kevok dixwaze ji Qijikê veqete. Çawa me jor jî got, herdu diçin li bal qazîkî bawerî û nêrînên xwe li ser vê hevberdanê pêşkêş dikin. Pêşîyê Kevok, qala zordesîya

ku li ser jinan heye dike, vê yekê wek neheqîkê di cî de nabîne. Paşê Qijik jî, bêbextîya jinan şirovedike, li ser neheqîya jinan disekine. Piştî ku her yek xwe diparêze, vê carê her yek çîrokekê jî dibêje wekî bawerî û dîtînên xwe xurt bikin. Pêşîyê Qijik çîrokekê dibêje. Ev çîroka ku Qijik dibêje, bêbextîya jinan eşkere dike, wek mîsal Mîrze Mihemed rojekê bi çavê xwe dibîne ku jina wî û herdu jinên birayên wî bi kesên xerîb re ne, xwe tazî dikin, bi van mêran re dikevîne avê, hev şa dibin, kêfa xwe dinêrin. Piştî van gotinên Qijikê dor tê Kevokê wekî bawerî û nêrînên xwe ji qazî re pêşkêş bike. Piştî çend gotinan, ew jî çîrokekê dibêje. Angorî çîroka Qijikê mirovek hebûye, navê wî Memo bûye, Memo dema zewaca wî tê, bi dotmama xwe Rewşê re dizewice. Demek derbas dibe, vê carê Memo diçe hevala jina xwe ya dibistanê jî wek hêwî bîne. Jina wî, ji bo ku belak neyê serê mêr, dikeve dilqê mêrekî, navê xwe datîne Ehmedê Kal, diçe digihêje mêrê xwe, lê belê mêr nizane ew jina wî ye. Ew timê alîkarîya mêrê xwe dike ku qeza-belak nayê serê wî. Paşê dema ew hêwîyê tîne ser Rewşê, vê carê dest pê dike Rewşê dixê, wê dikute. Fedakarîya ku Rewşê jê re kirîye nizane...Kevok çîroka xwe dirêj dike, heta ku qazî dide bawer kirin ku mêr timê neheqîya jinan dikin û mêrê wê Qijik jî mêrekî nepak e. Ji ber vê yekê jî dixwaze mêrê xwe berde. Çîrok bi vî tehrî xelas dibe ⁽⁴²⁾. Mirov êdî nizane ku qazî heq daye kîjan alîyî. Çîrokbêj mimkun e wek formekî mafê biryardayînê ji xwendevan û ji guhdaran re dihêle. Çîroka *Zewaca Qijikû Kevokê* di babeta problematîka jinan de çîrokeke gelek hînkar (dîdaktîk) e. Ji ber ku herdu alî çî jin, çî mêr di vê çîrokê de sedemên hevberdanê bi vekirî, bi mîsal û bi alîkarîya çîrokên mayîn raberî xwendevanan û guhdaran dikin.

Çîroka *Kund û Bilbil* ji alîyê dilovanî, paqijî, helalî, nefis û quweta danbawerkirina jinan de me zêtir ronî dike, çîrokeke bandûrhîşt e. Rojekê çawa dibe Kund rîya xwe şaş dike, diçe

ber qula Bilbilê. Dixwaze here bal Bilbilê. Bilbil jinebîke xweyê çend zarokan bûye. Kund çiqas lawa dike, Bilbil dîsa dêrî lê venake, dema dinêre nikare Kund bide bawer kirin, vê carê jê re qala çîrokekê dike. Angorî çîrokê li bajarê Helebê paşak dima, serkarekî xulamên paşê hebûye, navê wî Elo bûye. Rojekê dema paşa diçe hec, karên mala xwe dispêre Elo. Sê keçên paşê hebûne. Elo dor bi dor çav berdide keçên paşê. Lê belê keça piçûk, keçeke bêter bûye, Elo ew nikaribûye bîne rê, di dawîyê de wê davêje çelekê, heta bavê wê tê. Paşê jî îftira davêje keçikê, ji bavê re dibêje, dibê keça te, dema tu ne li vira bûyî kerxane vekiri bû, timê li ser rîyan derpîyê xwe derdixist... Piştî van gotinan gelek bela têne serê keçikê, bav dixwaze wê bikuje, paşê ew rêkê dibîne xelas dibe. Dema Bilbil vê çîrokê dirêj dike, Kund gelek aciz dibe, dibê ev çîroka gelek dirêj e, tu nikarî qut bikî. Lê belê Bilbil, heta ku Kund bikeve bimore, çîroka xwe didomîne. Bi mirina Kund ve êdî çîroka bingehîn diqede, xelas dibe ⁽⁴³⁾.

Hem çîroka *Zewaca Qijik û Kevok*, hem jî çîroka *Kund û Bilbil* bi tehrekî allegorîk rewşa jinan, problem û êşên wan, zordestîyên li wan tên kirin, bi stîleke hunerî radixin li ber çavan. Çawa tê xuyan ew "*çîrokên nav çîrokan*" bedewîke mezin didin van herdu çîrokan. Di van çîrokên rawiran de, çawa em dibînin jinên ku kincên rawiran an jî rawirên ku kincên jinan xwe kirine, ji wan her yek problemeke jinan pêşkêş dike. Di çîroka *Kêz Xatûn* de, Kêz Xatûn piştî gereke dirêj ji xwe re mêrekî dibîne, pê re dizewice, navê mêr Mişko Axa bûye. Kêz Xatûn her çiqas bedew bûye, her ewqas jî qure û pozbilind bûye. Di dawîyê de Kêz Xatûn dibe gorîyê vê quretî û pozbilindîya xwe, ji alîyê Mişko Axa de tê kuştin ⁽⁴⁴⁾.

Çawa me li jorê jî pêşkêş kir di van hersê çîrokên Kurdî cotek rawir kincê jin-mêran xwe dikin, dikevin dilqê mirovan, bi hevra dizewicin (*Qijik-Kevok*, *Kund-Bilbil*, *Kêz-Mişk*). Di

vê van hersê çîrokan de jî, em rastî tu zewaceke dilşa nayên, ya hev ber didin yan jî dibin bayîsê mirina hev.

Ji alîyê din çîrok jî hene, ji van cotan yek mirov e, yek jî rawir e, bi hevra dizwewicin, dibin jin-mêrên hev. Di çîrokên *Mar* ⁽⁴⁵⁾ û *Hemend* ⁽⁴⁶⁾ de, vê carê marek wek xortekî dixwaze bi keça padîşah re bizewice. Piştî çend teqereqan ew diçin, digihêjin mirazê xwe. Ev herdu çîrok jî, ji gelek alîyan de wek hev in, mirov dikare bêje, şaxên hev in jî. Mar hewl dide ku martîya xwe zêde nîşan nede, bala mirovan zêde nekişîne ser xwe, lê belê dîsa jî ji destê wan nafilite, dawîyê de dîsa ya xwe dike, bi keça padîşah re dizewice. Eger em ji dinya çîrokan piçekê dûr bikevin, di jîyîna rojane de mar çawa em zanin wek rawirekî zêtir bi kuvîtiya xwe, zordestî û êrîşkarîya xwe ve tê nasîn ⁽⁴⁷⁾. Di nav Kurdan de mar, rawirekî zêde hezkirî nayê hesibîn, angorî lêkolînvaneke Tirk ya ku gelek çîrokên Kurdî wergerandine Tirkî, pêwendîyên nexweşîya mar û tunebûna ava paqij gelek xurt in. Angorî wê, ew kesên ku ava ne paqij vedixwin, li gor bawerîya wan, di zikê wan de îmkana peydabûna meran zêtir e, ev yeka jî dibe bayîsê tirsar maran ⁽⁴⁸⁾. Lê belê di folklor û mîtolojîya Kurdî de, ev sûretê maran yê êrîşkar wusan bi hêz û xurt nîne. Çîroka *Şahmaran* (şahê maran) de mar bi sûretekî gelek mirovî ve hatîye xemilîn. Angorî van mîtolojîyan mar wek fîgurekî mîtolojîk ji navê berjêr wek mar, ji navê berjor wek keçeke bedew e. Mar angorî vê mîtolojîyê bûye nîşana bedewî û xweşîyê, navê şaha van marên nîv-mirov û nîv-mar, angorî mîtolojîyê *Şahmaran* bûye ⁽⁴⁹⁾. Dema mirov van herdu çîrokên ku me navê van li jor daye û mîtolojîya Şahmerdanê dide ber hev, mirov van herdu çîrokan de sûretekî maran yê nêzîkî mirovan dibîne.

JINÊN ÇÏROKÎ

Ji alîyê din jin hene tenê jinên çîrokî û mîtolojîk in, ne mirov, ne jî rawir in. Ew gelek caran wek keçên dêwan, hût, cinan û wek pîrînevokan tên nasîn, horî, perî ne. Çawa me di destpêkê de de jî gotibû, dema ew mêrxasên berê xwe didine "welatê hat-nehatê", ew diçin rastî van dêw, hût û cinan tên, ev erd welatê wan e. Gelek mêrxas li vî welatî nasîya xwe didin keçên wan, dibin heval, paşê vedigerin tên cî-meskenê xwe. Dema ew diçin lingê xwe davêjine welatê hat-nehatê, ev dêw, hût û cin fam dikin ku bîna "benî"yan, "benî ademan" tê, "evdê serreş" hatine welatê wan, mirovan zû nas dikin, dest pê dikin îfadeyên wan digirin, carcar jî gelek şer-dew, mirin-kuştin pêşta tên. Dîsa me di destpêkê de gotibû, dema kesek diçe xwazgîniyê keçekê, bavê wê çend mercên giran û dijwar pêşda davêje, erdê pêkanîn û cîhanîna van mercan jî bi taybetî ev welatê hat-nehatê ye, ev kesan mecbûr dibin berê xwe didin vî welatî. Motîfeke din jî, dema kesek bedhal dikeve, nexwaş dibe, ji bo dîtî û peydakirina dermanekî ew diçin vî welatî, ew wek mîsal pey *sêva xweşiyê* û *ava heyatê* dikevin... Carcar jî jinên ku dixwazin demekê ji mêrên xwe dûr bikevin, sedem û bahaneyên cuda dibînin û mêrên xwe dişînin van welatan dûr. Çîroka *Silêmanê Zindî* di vê babetê de çîrokeke pir giring e. Bavê Silêmanê Zindî ji alîyê hûtekî de tê kuştin. Ew jî heft kurê hût dikeve, bavê wan jî dîl digire, tîne dest-pîyê wî girêdide, davêje çelekê, selekî datîne ser çelê. Vê carê dîya Silêmanê Zindî dibe evîndarê hût. Ji bo ku ew û hût bi rehetî hev bibînin, bi hevra şabin, ew xwe naxwaş datîne, kurê xwe Silêmanê Zindî dişîne dîtina dermanan (zebeşê hûtan û şîrê şêran). Dîya wî di wê bawerîyê de ye ku, dema Silêmanê Zindî çû van deveran, dêwê wî bikujin, êdî vegera wî tune ye. Cara pêşîn kur diçe nav bostanê Dêwê Sor, keça dêw dibe evîndarê Silêmanê

Zindî, dibe alîkara wî. Ew zebeşê dîya wî gotibûyê, peyda dike, vedigere malê. Dîya wî û hût vê carê listikeke din tînin serê Silêmanê Zindî, dîya wî dibêjê, here min re ”şîrê şêr di eyarê şêr de” bîne. Silêman lêdixe diçe Çîyayê Şêran. Keça dêw dîsa jê re dibe alîkar, dibêje dema tu diçî Çîyayê Şêran li wir xûşkeke min heye navê wê Gulxan e, vê namê bide wê, ewê te re bibe alîkar. Vê carê jî Silêmanê Zindî daxwazîya dîya xwe tîne cîh. Lê belê ji ber ku dîya wî keseke bêbext û xayîn bûye, di dawîyê de çavê kurê xwe derdixe û davêje bîrekê (çal). Paşê ew bi alîkarîya çend rêwîyan tê xelas kirin. Vê carê Silêmanê Zindî tê malê, hem dîya xwe, hem jî dostê wê dike, paşê jî laşê wan dişewitîne. Silêmanê Zindî xwe jî bi keça Dêwê Sor re dizewice, navê wê Herdemxan bûye. Paşê ew diçin mirazê xwe şa dibin. Di çîroka Silêmanê Zindî de dubendîke gelek tûj heye, li alîkê dayîkeke dil bi kevir, bêbext, li alîkê jî herdu keçên Dêwê Sor (Herdemxan û Gulxan) bi qencîya xwe ve tînin nasîn, wek du tîpên li dijî hev, ji hev dûr, bûne nîşana pakî û nepakîyê. Bi van herdu tîpên jinan ve, çîrokê îmkaneke rûberîhev kirin, danberhev danê ji bo xwendevanan peyda kirîye. Di çîrokê de jinên çîrokî di warê qencîyê de çawa em dibînin zora jinên mirovî (benî adem) dibin. Bi vê teknîka xwe ve çîrokeke bi hêz e. Ev çîroka ku Roger Lescot berev kirîye (*Silêmanê Zindî*), ji gelek alîyan de dişibîne çîrokeke ku Hecîyê Cindî berev kirîye (*Meymûn Xanim û Mîrze Memûd*), di vê çîrokê de jî dîya Mîrze Memûd, dêwekî bi navê Babir re dibe yek, li dijî kurê xwe xirabîya difikire, herdu çîrok jî xirabî û dilkevirîya dayîkên bêbext radixe ber çavan ⁽⁵⁰⁾. Çîroka *Şarûr Bilbil* de Mîrze Memûd rastî keçên Dêwên Sor, Sipî û Reş tê, ev hersê keçik jî wî re dibin alîkar û dibin evîndarê wî, lê bel Mîrze Memûd heta ku nagihêje merema xwe, têkilî van keçikan nabe, şûrê xwe datîne navbera xwe û wan ⁽⁵¹⁾. Ji ber ku di van çîrokan de dêw, hût, cin bi bi xirabîya xwe ve tînin nasîn, li pêşberî van

zordestîyên bavên xwe, keçên wan jî bûne wek nîşanên aşîtiyê, evîn û qencîyê. Dijayetîke mezin navbera bav-keçan de heye. Di çîrokên li ser padîşahan de jî, çawa me gotibû dijayetîya bav-keçan bi nav û deng e. Di çîroka *Nêçîra Çîyayê Reş* de hem dilê keça Pîra Heftserî dikeve Mîrze Mihemed, hem jî dilê dergistîya Dêwê Canpolat. Her çiqas dergistîya Dêwê Canpolat dixwaze wekî Mîrze Mihemet bibe mêrê wan herduyan jî, lê belê ew vê yekê cîh de nabîne, Mîrze Mihemet bi keça Dêwê Canpolat re dizewice, navê wê Gulsûm bûye, keça Pîra Heftserî jî dide birakî xwe ⁽⁵²⁾. Ev keçan bi vê evîna xwe ve, em dikarin bêjin ku ew bi tehrekî mayîn neheqî û zordestîyan li welatê xwe, zordestîyên bavan protesto dikin. Evîn, dibe formekî protestoyê.

Beşên dawîn yê çîrokên Kurdî timê heqî, qencî, paqijîyê wek motîfên dilpakîyê li ser mirovan de dibarînin. Di çend çîrokên Kurdî de, carcar ew kesên ku hatine girtin, ezîyet û cefa dîtine, nepakî hatine serê wan, mêrxasê çîrokê yê xêrxwaz van kesan dişîne himamê wekî xwe himam bikin, bişon. Ev motîfa himamê wek nîşana paqijîyê dikare bê hesibîn. Ne tenê qilêr û qirêja bedenê, ev serîşuştina ji alîkî de jî dibe nîşana serketin, serbestî û şahîyê, motîfa *himamê* dibe nîşana destpêka jîyîneke nûh.

TEKOŞÎN Û KEFTELEFTA JINAN

Bi kurtî tema jinan di nav çîrokên Kurdî cîhekî fireh digire. Dema em van çîrokan bi çavekî rexnegirî analîz dikin, jin di du warî de gelek aktîf in. Ji alîkî de ew bi xurtî li dijî neheqîyên li wan bûyî, radiwestin, şer dikin, ji alîkî de jî wek pêşeng û rêber bi zanebûn û famdarîya xwe ve rê nîşanî mêran didin, di nav çîrokan de motîfa jinên tekoşer peyda dikin. Ew tevî raberzînên "*jin tabîê mêr e an mêr tabîê jin e*" dibin, ew di çend çîrokan de îspat dikin, nîşan didin ku, timê "*jin ne tabîê mêr e*", ew

gelek hewl didin ku nîşandin wekî mêr jî dikarin tabîê jinan bibin. Çawa tê zanîn karên ku jin di nav malê de dikin bêhejmar in, ne tenê karên malê, li der malê jî jin timê mijûl in, di warê bicîhanîna karên der û hundur de sebira jinên Kurd bêsînor e. Di çîroka *Mêr Neşên Bibin Kevanî* de dema zilamekî cotkar bi jina xwe ve pev diçe, mirûzê xwe dike wekî şîv tune, rojekê jin dibêjê de were tu bi karên malê ve mijûl bibe, ez li şuna te herim cot, dema jinik êvarê vedigere mal, mêze dike ku çi malwêranî. Mêrê wê poşman dibe, rojtira din dîsa diçe li ser cotê xwe⁽⁵³⁾. Di çîroka *Qirx Saçlîyê* de em rastî jineke wusan tekoşer tên. Ew terkeseî dinê dibe, di rê de rastî gelek kesan tê, ev kesen çav ber didin wê, dixwazin bi wê re bizewicin, dest davêjine wê, lê belê Qirx Saçlî her carekê rêkê dibîne, pêşîra xwe ji vê koma mêran wan xelas dike. Carekê rastî padîşahêkî tê, sî û neh jinê wî hebûne, dixwaze Qirx Saçlîyê jî bixwaze, jinê xwe bike çilî. Qirx Saçlî, padîşah dixapîne û sî û neh jinên wî jî hildide direve, diçe. Vê carê rastî komeke çil mêran tê. Ev çil mêr dixwazin, bi van çil keçan re bizewicin. Qirx Saçlî, bi keçên hevalên xwe ve, lê dixin koka van çil mêrî tînin, paşê dikevîne rîya xwe. Rojekê tên cîhekî dibînin ku padîşahê wî welatî mirîye, teyrê dewletê difirînin, angorî edetên wan salan, teyr serê kê danîya, ew dibû padîşahê wî welatî. Vê carê teyr tê datîne serê Qirx Saçlîyê, Qirx Saçlî dibe padîşah, wan sî û neh keçikên din jî dike wezîr, wekîl û karên mayîn dide wan, meclîseke tenê ji jinan pêkhatî ava dike. Di dawîya çîrokê de, ew kesên ku berê di rê de rastî wê hatibûn, dest avîtine wê, angorî kirinên wan Qirx Saçlî tîne cezayan dide wan, kesên bi heq û neheq ji hev cuda dike⁽⁵⁴⁾. Çîroka *Qirx Saçlîyê* nîşan dide ku jin dikarin di heqê her tiştî de derkevin, serkevin û bigihêjin serfirazîyê. Di çend çîrokên Kurdî em rastî jinên wusan tên ku li dijî dijminên xwe seferber dibin, karên xwe bi serfirazî diqedînin, digihêjin armancên xwe⁽⁵⁵⁾. Çend çîrokên Kurdî jî jin hene, nîşan didin

ku jin dikarin gelek caran lîstikên mezin bînin serê mêran, li ser tilîke xwe van mêran bidin lîstinê. Di Çîrokên *Jina Bêter* ⁽⁵⁶⁾ û *Masîyên Bejî* ⁽⁵⁷⁾ de, em rastî jineke wusan tên, dikare mêrê xwe bide bawer kirin wekî di nav zevîyan de jî masî dikarin peyda bin û mêr jî bawer dike. Bêterîya jinan carcar digihêje sînorekî wusan, mirin jî bi wan nikare. Dema van tîpên jinan tiştêk xiste hişê xwe, angorî çîrokan Xwedê jî bi wan nikare, ev jin di nav koma jinên serhişk de cîh digirin. Rojekê mêrek û jina xwe diçin nav zevîyê, dinêrin kêrguşkek ji nav zevîyê revî çû. Jinik dibêje, ew rûvî ye, mêr dibêje na jinik ew ne rûvî ye, ew kêrgûşk e. Mêr çî dike-nake nikare jina xwe bide bawer kirin, diçin gora jinê dikolin, jinik dîsa dibêje, na ew rûvî ye ⁽⁵⁸⁾.

Bi kurtahî di çîrokên Kurdî her çiqas li pêşberî miraz, bext û dilşahîya evîndaran gelek dijarî, tengasî û asteng peyda dibin jî, ew dîsa bi serfirazî vedigerin tên, dighêjin hev. Bi taybetî jin ji ber van dijarî û tengasîyan tu wext stûyê xwe xar nakin, timê aktîf in. Di gelek çîrokan de ew tînin hûrê rawiran dixin serê xwe, dikevîne dilqê keçelan, ji ber ku kes şikê nebe wan, ew her îmkanên xelasîyê diceribînin. Motîfa ”*jina keçelok*”, ji alîkî de aktîfbûna jinan nîşan dide ⁽⁵⁹⁾. Di vê kefteleft, şer û tekoşîna xelasîyê de, çend hêzên çîrokî jî timê amade ne, tên hewarîya evîndaran, keç-xortan, alîkarîya wan dikin, wek *secade, xalîçên firoke, teyrê sîmir, şiva qudretê, jin an jî keça dêw...* ⁽⁶⁰⁾. Ev yekîtî, destbirakî û dostayetî, çawa em dibînin wusan xurt e, ku di dawîyê de, zora wî dêwê herî xurt, Canpolat jî dibe, heft derîyê wî yên pola jî êdî kêrî tiştêkî nayên, wek mêrê rojên teng Mîrze Memûd çawa wê keçika bedew - Çilkezîyê ji destê Canpolat xilas dike, Çilkezîyê digihîne mirazê wê, em dibînin ku dawîya her çîrokekê de mizgînîya şahîyê bi lez diçe digihêje dê-bavan, mirov dikare bêje ku dawîya her çîrokekê de dîlanek heye ⁽⁶¹⁾. Motîfa Mîrze Memûd di çîrokên Kurdî de wek xelaskarê jinên bindest yê herî bi nav

û deng dikare bê hesibîn. Di çîroka *Usifê Tenbûrvan* de piştî gelek teqereqan Gulbarîn ji destê Canpolat tê xelas kirin, her çiqas Canpolat bi lêdanan nayê kuştin, di dawîyê da ruhê wî jê tê standin, paşê ew bêcan dimîne, dimire, Gulbarîn para Usivê Tenbûrvan dikeve ⁽⁶²⁾. Di çîrokeke mayîn de vê carê keçeke mayîn tê xelas kirin, navê wê Bilbilhezar bûye ⁽⁶³⁾. Wek van keçên bedew wek *Çilkezî, Gulbarîn, Bilbilhezar...* gelek keçên mayîn ji ber destê dêwan, hûtan difilitin, digihêjin bext û mirazê xwe. Bi kûrtahî mirov dikare bêje ku pirsaxelasî û azadîya jinan, kakilê pîranîya çîrokên ku li ser babeta zewac û evînê hatine gotin, pêk tîne.

ÇAVKANÎ

1) Çawa berî û piştî destpêka sedsala me, wusan jî di salên dawîn de çîrokên Kurdî bala gelek kurdnas û lêkolîneran kişandîye ser xwe. Ji ber vê yekê jî, wan ev berheman wergerandine çend zimanan: M. B. Rudenko, **Kurdskie Skaski**, Moskov, 1959. Cemal Nebez, **Kurdische Märchen und Volkserzählungen**, Munîh, 1972. Arab Schamilow, **Die drei Galatzköfte-Kurdische Volksmärchen**, Berlin, 1977. Joyce Blau, **Contes Kurdes**, Paris, 1986. Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl & Zîna Celîl, **Kurdiskie Skazki, Legendi i Predaniya**, Moskov, 1992. Muhsine Helimoğlu, **Cigaramın Üstünde Bir Topal Karınca-Türkçe'de İlk Kez 88 Yeni Masal**, Ankara, 1992 (Pîranîya çîrokên ku di vê berevokê de cîh girtine, li deverên Kurdistanê yên cuda hatine berev kirin). **Der Löwe des Daragnos und andere kurdische Fabeln**, Wien, 1992.

2) Roger Lescot, **Çîrokên Kurdî**, Stockholm, 1986, rûp. 68-105.

3) Roger Lescot, rûp. 68-105, 106-140.

- 4) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê III**, Erîvan, 1969, rûp. 71-83. (Ev xebata Hecîyê Cindî ji pênc cildan pêkhatî ye, her cildekî de gelek çîrokên Kurdî cîh girtine, di nav xebatên ku heta niha hatine pêkanîn de, xebateke here berfireh û giranbiha ye. Berevkirina van çîrokan qasî bîst û pênc salên nivîskar girîye. Cildê yekemîn di sala 1961'an de hatîye weşandin, cildê pêncê û dawî di sala 1986'an de der çûye).
- 5) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê IV**, Erîvan, 1980, rûp. 72-74.
- 6) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Zargotîna Kurda II**, rûp. 229-231.
- 7) Zeynelabidîn Zinar, **Xwençe I**, Stockholm, 1989, rûp. 116-119. (Zeynelabidîn Zinar ji sala 1987'an vir de heta niha şeş cildên Xwençe weşandine. Di herbeşeke cildekî de gelek çîrokên Kurdî cîh girtine, hemû li Stockholmê hatine weşandin. Cildê dawî 1993'ê de der çû).
- 8) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê I**, rûp. 201-210, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê IV**, rûp. 173-175.
- 9) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê IV**, rûp. 198-201
- 10) M. Emîn Bozarslan, **Masyên Bejî**, Uppsala, 1987, rûp. 28-29. (M. Emîn Bozarslan heta niha gelek pêkenokên gelî wek pênc pirtûkan weşandîye: **Masyên Bejî** 1987, **Ji Dîna Dîntir** 1988, **Îlmê Tûrik** 1989, **Bûka Gulsûn** 1990, **Mela Kulî** 1991).
- 11) Hesenê Metê, **Ardu (Ji Kurteçîrokên Gelêrî)**, Stockholm, 1990, rûp. 104-106.
- 12) M. Emîn Bozarslan, **Masyên Bejî**, rûp. 48-49.
- 13) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Zargotîna Kurda H**, Moskov, 1978, rûp. 260-267.
- 14) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Gulançîkzêrîn** (Berevokêke folklorîk), Erîvan, 1984, rûp. 82-88.
- 15) M. Emîn Bozarslan, **Mela Kulî**, rûp. 28-34.
- 16) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê IV**, rûp. 47-49.
- 17) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê III**, rûp. 9-16.
- 18) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Zarotîna Kurda II**, rûp. 205.
- 19) **Zargotîna Kurda II**, rûp. 235-237.
- 20) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê IV**, rûp. 52-54.
- 21) Zeynelabidîn Zinar, **Xwençe II**, rûp. 281-285.

- 22) M. Emîn Bozarslan, **Pepûk**, Uppsala, 1985, rûp. 53-66. (M. Emîn Bozarslan ew çîrokên ku li ser rawiran hatine gotin, wek pênc pirtûkan weşandîye, wî ev çîrokên bi "meselokên lawiran" nav kirîye: **Mîr Zoro** 1981, **Gurê Bilûrvan** 1982, **Kêz Xatûn** 1982, **Serketina Mişkan** 1984, **Pepûk** 1985).
- 23) Selîm, Bakîşîk, **Surfeyar**, rojname Azadî, Istenbol, 25-31.7.1993.
- 24) M. Emîn Bozarslan, **Bûka Gulsûn**, rûp. 70-82.
- 25) **Zargotina Kurda II**, rûp.209.
- 26) M. Emîn Bozarslan, **Ilmê Tûrik**, rûp. 19-22.
- 27) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Gulançîkzêrîn**, rûp. 114-130.
- 28) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê III**, rûp. 203-207.
- 29) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê III**, rûp. 84-95.
- 30) Zeynelabidîn Zinar, **Xwençe I**, rûp. 247-248.
- 31) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê IV**, rûp. 123-134.
- 32) Zeynelabidîn Zinar, **Xwençe VI**, rûp. 155-166.
- 33) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê IV**, rûp. 44-46.
- 34) M.Emîn Bozarslan, **Ji Dîna Dîntir**, rûp. 9-10.
- 35) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Gulançîkzêrîn**, rûp. 51.
- 36) Hesenê Metê, **Ardu**, rûp. 71-73.
- 37) M. Emîn Bozarslan, **Ji Dîna Dîntir**, rûp. 23-24.
- 38) Major E. B. Soane and Bazil Nikitin, **The Tale of Suto and Tato**, London, 1988. (Ev çîroka berî gelek salan ji alîyê van herdu kurdnasan de bi zimanê Inglîzî hatîye çap kirin. Di vê çapa nûh de ligel çapa Inglîzî, çîrok bi herdu zaravayê Kurdî Kurmancî-Soranî jî hatîye wergerandin).
- 39) Hesenê Metê, **Ardu**, rûp. 118-121.
- 40) Alexandre Jaba, **Recueil de notices et de recits Kourdes**, St-Petersbourg, 1860.
- 41) M. Emîn Bozarslan, **Pepûk**, 1985.
- 42) Zeynelabidîn Zinar, **Xwençe II**, rûp. 185-237.
- 43) Zeynelabidîn Zinar, **Xwençe VI**, rûp. 145-152.
- 44) M. Emîn Bozarslan, **Kêz Xatûn**, rûp. 58-76.
- 45) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê IV**, rûp. 87-91.
- 46) A. Gernas, **Hemend I-II**, Rojname Azadî, Istenbol, 6-12/2/1993, 14-20/2/1993.

- 47) Roger Lescot, **Çîrokên Kurdî**, rûp. 94.
- 48) Muhsine Helimoğlu, **Cigaramın Üstünde Bir Topal Karınca**, Ankara, 1992, rûp. 24.
- 49) M. Zahîr Kayan, **Di Çanda me de motîfa Şahmaranê**, Rojnama Welat, Istenbol, 12-18/9/1993.
- 50) Roger Lescot, **Çîrokên Kurdî**, rûp.38-67. Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdî I**, 211-227.
- 51) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Çîrokêd Cimaeta Kurda**, Erîvan, 1974, rûp. 106-137.
- 52) Zeynelabidîn Zinar, **Xwençe VI**, rûp. 189-209.
- 53) M. Emîn Bozarslan, **Ji Dîna Dîntir**, rûp. 30-32.
- 54) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Çîrokêd Cimaeta Kurda**, rûp. 21-42.
- 55) Alexandre Jaba, **Recueil de notices et de recits Kourdes**, St.Petersbourg, 1860.
- 56) **Zargotina Kurda II**, rûp. 231-232.
- 57) M. Emîn Bozarslan, **Masîyên Bejî**, rûp. 60-64.
- 58) **Zargotina Kurda II**, rûp. 221.
- 59) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdî II**, rûp. 72-78.
- 60) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdî V**, rûp. 98-106.
- 61) Hecîyê Cindî, **Hikyatêd Cimaeta Kurdî I**, rûp. 17-42.
- 62) Stig Wikander, **Recueil de textes kourmandji**, rûp. 24-32.
- 63) Stig Wikander, **Recueil de textes kourmannji**, rûp. 35-38.

DI GOTINÊN PÊŞÎYA DE ANALÎZEKE ZÎHÎNÎYETÊN JINPARÊZ

Gotinên pêşîya beşeke giring ya folklorê Kurdî pêk tînen. Ji van gotinan re carcar *bendên pêşîya* jî dibêjin. Ev berheman carcar jî *mesele û metelok* tên bi nav kirin. Gotinên pêşîya yê Kurdî gelek dewlemend û rengîn in, ji wan her beşek şaxên wan yê cuda jî hene. Heta niha hemû gotinên pêşîya di nav Kurdan de nehatine berev kirin, nehatine şirovekirin û li ser wan xebatên zanistî û folklorîk zêde nehatine pêka anîn. Di vî warî de xebateke here fireh di sala 1985' an de ji aliyê Prof. Hecîyê Cindî hat weşandin. Di nav vê berevoka ku bi navê *Meselok û Xeberokêd Cimaeta Kurd* hat çapkirin, ji bîst pênc hezarî zêtir gotinên pêşîya cîh girtin ⁽¹⁾. Ev berevoka di vî warî de xebata here firehîn tê hesibîn. Ji der vê xebata Hecîyê Cindî, çend xebatên herdu biran Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl di vî warî de hene ⁽²⁾. Di van salên dawîn de, li Tirkîyê jî çend pirtûkên gotinên pêşîya ji aliyê Huseyin Deniz ⁽³⁾ û A. Balî ⁽⁴⁾ hatin weşandin. Ji aliyê di, çend berhem û lêgerîn çawa em dibînin bi serê xwe berevokên gotinên pêşîya nînin bin jî, di nav rûpelên van de gelek gotinên pêşîya hatine weşandin an jî zanîyarîyên kurt li ser gotinên pêşîya hene ⁽⁵⁾.

Gotinên pêşîya wek neynika felsefeya jîyîna gelê Kurd gelek zaniyarî û agahdarîyên giranbiha pêşkêşî me dikin. Bi taybetî di warê pêwendîyên civakî û mirovî de, ev gotinên kurt, têr-tijî û menakûr, me ronî dikin û şîreta li me dikin. Kurdan bi kîjan felsefaya jîyînê ve li dorberê xwe, li cîhanê nihêrîne? Başî-nebaşî, pakî-nepakî û rastî-nerastî bi çi awayî ji hev hatine cuda kirin? Wek van pirsan mirov bersîvên gelek pirsên mayîn jî bi alîkarîya gotinên pêşîya, bi awakî gelek kurt dikare bide. Civatê bi xwe qiymetê gotinên pêşîya daye: *gilyê pêşîya, kevirê xanîya*.

Di nav gotinên pêşîya yên Kurdî de, beşeke wan çawa em dibînin li dora tema jinan berev û lod dibin, bi sedan gotinên li ser jinan di zimanê Kurdî de hene. Ev loda gotinên pêşîya derbareyî rewşa jinan de, gelek agahdarîyên sosyolojîk pêşkêşî me dikin. Bi saya van gotinên pêşîya mirov xwe bi hêsanî dirêjî serborîya civata Kurd jî dike, pêwendîyên jin-mêran, rewşa malê, malbat û jinê çêtir analîz bike. Bi vî tehrî, em van berhemên folklorîk ji xwe re dikarin bikin pêlekan û li ser rewşa jinên Kurd bighêjin çendencam û nêrînên sosyolojîk-etnografîk. Dîsa bi saya van gotinan em dikarin xwe wek civat baştir binasin û bidin nasandin. Ew wek neynikekê ne, bi her alîyan ve dikarin civata Kurdî bînin li ber çavan. Bêguman her gotineke pêşîya yekten ji devê yekî/yekê ji nişka ve derneketîye. Her gotineke pêşîya, serpêhatî û çîrokeke wê heye, di dawîya bûyerek giring de peyda bûne. Pêwîstî û hewcedarîkê ew efirandine. Dema em tecrûbe û ceribandînen mirovan yên sedsale jî, li ser van etaban de zêde bikin, wê çaxê mirov dibîne ku her gotineke pêşîya li ser bingehên ked û zehmetekî aqilmendîyê peyda bûye, forma xwe ya dawî wergirtîye ⁽⁶⁾.

Her gotineke pêşîya li ser jinan, raste-rast rewşa jinan tîne zimîn. Beşek ji wan jî, rewşa jinan dane ber çavan, lê belê li ser tiştên mayîn hatine gotin û wan tînin zimîn. Ji ber ku li ser tema

jinan şax vedane û jin ji xwe re kirine bingeh, ev beşa duwemîn ya gotinên pêşîya dîsa jî bala mirovan vedigerînin li ser rewşa jinan, wek mîsal dema mirov dibêje *qîz mêvanê malê ye*, mirov dixwaze bêje keçek nikare heta mirinê di malê de bimîne, ji aliyê din ji bona tiştên derbazok jî mirov dikare vê gotina pêşîya bi kar bîne. Dema mirov tenê vê mana duwemîn bide berçavan, kok û binyata peydabûna vê gotinê mirov nikare (wek rewşa keçan) bavêje alîkî. Ev kok û binyatên çend gotinên pêşîya jî, bona ronîkirina vê analîza me ya li ser jinan gelek rênîşandar û kêrhatî bûne. Ji aliyê din, ji der gotinên pêşîya, ji bo xurtkirina çend nêrîn û baweriyên xwe, me ji ferhenga hevbêjeyên (tabîr) Kurdî jî gelek îstîfade kir⁽⁷⁾. Di nav hevbêjeyên Kurdî de, gelek hevbêjeyên derbareyî jinan de hene, wek gotinên pêşîya rênîşanî me didin. Hejmara gotinên pêşîya yên Kurdî bi sedan in⁽⁸⁾. Li her heremê angorî zarav û devokan şax û guhartokên wan jî hene. Hemberîhevkin, danberhevîna wan bêguman gelek balkêş û kêrhatî ye, xebateke wusan dikare gelek zaniyarî û ahahdarîyan derxe holê. Lê belê ev yeka xebateke bi serê xwe ye.

JIN KANÎYA JÎYÎNÊ YE

Ji nav gotinên pêşîya yên Kurdî de dema mirov motifên zîhnîyetên jinparêz (pro-jin) hildiçîne, gotina ku bala mirov zêtir dikşîne li ser xwe, bêguman gotina *jin kanîya jîyîné ye*. Gelo civata Kurd çawa xwe gîhandîye vê baweriyê? Ji bo peydabûna nîşên nûh û berdewambûna mirovatîyê, bi anîna zarokan ve, jin wek fakorekî produktîf, adan û fêkîdar hatiye hesibîn. Bi anîna zarokan, jin bûne nîşana bereketê, wan tamlezetêke nûh daye jîyanê. Wan mirovatî ji wundabûnê xelas kirine, anîne vê rojê. Dema mirov malbatên Kurdî yên pîr-zarok dide li berçavan, ew hezkirina zarokan, wek evîn şiqitîye li ser jinan. Ev jinên pîr zarok, ji aliyê civatê de awa hatina

nasandin: *maka nodik nod canûyî*. Bi vî tehrî jinan, angorî civatê xemlek daye jîyanê, jîyan neqîşandîye. Ev hurmeta li dor jinan berev û tîr dibe, di gotineke din de dighêje dereceke bilind: *jin bedewîya emir e*. Bêguman ev gotinên zêrîn, cîhê jinan di civata Kurdî de bi şemal û bi tîrejeke gelek tûj ve ronî dikin, serbilindî û rûmeta jinan zêtir dibiriqînin, nîşan didin. Anîna zarokan ji aliyê jinan de pêşkêşeke here mezin hatîye hesibîn, zarok parçek ji canê xwe hesab kirine. Vê yekê hîsên merhemat, dilşewatî, destvekirîyê, parastin û dilovanîyê li bal jinan zêtir kirîye. Vê realîtê, jin bi malê ve girê daye: *jina bê zar dilê wê naşewite malê*. Heta mirinê jî, pey zarokên xwe dikevin. Bi kurtî, wek gotineke mayîn dibêje: *jin sebir e*.

Di civata Kurdî ya îroyîn de carcar dibe mirov rastî rêç û şopa van peyvên delal neyê, jîyîn dikare mirova dilsar û rûsar bike, lê belê tev van gotinên pêşîya, folklor tenê şîreta me dike, rîyên cîhaneke dilşa û şaneşîn nîşanî me dike, wek bîr-bawerî dimîne: *berê texte ya jinan bûye*. Ev gotina pêşîya ji alîkî de xirabîyên civata îro, kêmasîyên navbera jin-mêran rexne (krîtîk) dike, ji alîkî de pirên duh-îro-sibê bi tehrekî folklorîk ava û xurt dike. Ji aliyê din ev gotina pêşîya derbareyî lêkolîna bingeheên malbatên maderşahî (jinhakim/dayîkhakim) de jî, derîkê li pêşîya me vedike, ji me re dibe alîkar.

Kurd zêtir çi hez dikin? Bersîva vê pirsê di nav romantîkîya Kurdan de vejartîye: *Kurd ji gişka zeftir jina xwe, hespa xwe û çeka xwe hez dike*. Gotineke mayîn vê gotina pêşîn hin jî zelaltir dike: *mêrê Kurmanc gava têr xwarya mirovan dike, ya jinekê direvîne*. Hemû ev gotinan, beşekî folklorê jî pêk bînin, dîsa jî wek xemlên jinparêz, derbareyî "*sîyarên rojhilatê*" de me gelekî ronî dikin, çend materîyalên folklorîk pêşkêşî me dikin.

Dema mirov dixwaze bighêje serfirazîkê û bibe xudanê cesaretekî mezin, civatê çend motîvên alegorîk ji rewşa jinê û bedewîya jinê hilçandîye, daye ber çavan. Ev gotinên pêşîya jî

nîşan didin wekî civatê rûmeteke çawa bedew daye jinan, çima jin wek pîvan ji xwe re hilbijartîye.

- *Bi xwazîya, dest nagihêje baqê kezîyan.*
- *Dilê tirsonek sîngê gewr nabîne.*

Dema mirov hemû van gotinên pesndar yên ku derbareyî jinan de hatine gotin an jî rewşa jinan dane ber çav, ji xwe re xistine kok, lê belê babetên mayîn tînin zimîn, berev dike, mirov dibîne ku, jinan di nav folklorê Kurdî de ji xwe re textek ava kirine, bi serbilindî dijîn û timê dilşa ne, rû bi ken in.

JIN WEK AVAKARA MALÊ

Çawa tê zanîn civatek, wek komên piçûk ji gelek malbatan pêk tê. Dema mirov hemû van malbatan berev dike û digihîne hev, wê çaxê civatek saz dibe. Gelo ji bo selamet û pêşeroja her malbatekê, erk (wazîfe) û berpirsîyarîya mezin kî hildide li ser milên xwe? Bersîva vê pirsê, mirov bi alîkarîya gotineke pêşîya ve dikare bide: *avaya malê destê jinan e*. Ev gotina hem erkekê, hem jî berpirsîyarîkê dispêre jinan. Jin hem ji bo parastina zarokan, hem ji bo birêvabirina karên hundirê malê, wek paqijî, amadekirina xwarinê û hem jî di efirandina berhemû mehsûlekê de timê aktîf e. Gotineke mayîn dîsa dibêje: *avahîya malê kebanî ye*. Gotineke nêzîkî vê gotinê jî awa ye: *jin dike malavayî*. Dema mirov van gotinên pêşîya baş, hûr û kûr analîz dike, bi hêsanî dibîne ku jin ne tenê avakarê malê ye, wusan jî îdara malê dike, malê diparêze: *jin gol e, mêr çem e*. Gotineke nêzîkî vê gotinê jî awa ye: *mêr kanî be jin liç e*, ango jin berev dike, depo dike û wek baukekê, roleke nîv-aborî jî dilîze. Peyva liç bona golên piçûk û berevbûna avê tê bi kar anîn. Ev herdu gotin jî berpirsîyarîke mezin dispêrine jinan, kebanîya malê dibe şenahîya malê: *mal têr e, kebanî şêr e*.

Rûmeta ku civata Kurd ewqas daye jinan, nedaye tiştêkî mayîn. Civatê jin wek nîşana namûsê ya here mezin hesibandîye, peyva jin gelek caran cîhê namusê de tê bi kar anîn, peyvên namûs û jin ketine zikê hev, wek gotineke pêşîya dibêje: *mêrê Kurmanc boy namusê kevçî av de dixeniqe*. Dîsa gotineke mayîn giringîya namûsê tîne zimîn: *namûs û xîret ne bi peran e*. Mêr timê namusa jinên xwe li ser her tiştî re digirin, ji bo namusa xwe dikarin canê xwe jî bidin. Jin û namusa wê pirseke hebûn-tunebûna mêran e, gotineke pêşîya vê yekê gelek vekirî êşkere dike: *namusa jinê, çeka mêr e*. Namûsa jinê dibe namûsa mêran jî: *namûsa mêr jin xweyî dike*.

CÎHÊ DAYÎKAN TIJÎ NABE

Dê (dayîk) di folklorê Kurdî de hurmeteke mezin dibînin. Di warê mezinkirina zarokan de keda dayîkan mezin e. Ev yeka ji ber çavên civatê nerevîye, ji ber vê yekê jî civatê di nav hemû kategorîyên jinan de giramî û hurmeteke bêhempa ji bo dayîkan nîşan daye, wek gotineke pêşîyan dibêje: *dayîk hate derda Xwedê rabû berda*. Dema civatê dayîk û bav rûberî hev kirine, dane pêşberî hev, civatê li alîyê dayîkan cîh girtîye: *dê ji bav şirîntir e*. Çima gelo ev bawerî bi salan wek gotineke pêşîya li ser zar-zimanê mirovan gerîyayê? Bi çend gotinên mayîn ve, civatê bersîva vê pirsê jî daye:

- *Dê hejandîye, dê mêjandîye.*
- *Zarok li ser milê dê mezin dibin.*
- *Zarok ya dê ye, ne ya bavê ye.*

Di warê mezinkirina zarokan de keda dayîkan zêde ye, ev peyvên zêrîn ji bo dayîkan hatine gotin. Ji alîkî de her çiqas her jin dayîk nîn be jî, ev peyvan bi tevayî ji bo jinan jî hatine gotin. Çawa em dibînin ew rûmeta ku civatê daye dayîkan, ewqas

nedaye bavan, civatê angorî keda mirovan adalet belav kirîye: *bav dimire zar nizanin bavê wan mirîye, dê dimire stûyê wan xar dibe*. Ji bo bêsinorîya xirabîya mêrekî nîşan bidin, gotineke pêşîya awa dibêje: *mêrikê xirab, çiçikê dîya xwe geztîye*. Her çiqas gotineke pêşîya nîn be jî, dema îmkaneke mezin dikeve destê yekî, ji xwe re stareke germîn dibîne, îfadeke Kurdî dibêje: *filankes kete zikê dîya xwe*. Ji alîyê din, gelek mirov wek kevnepîkê, erf-edetekî naxwazin nifirên dîya wan li ser wan bin, dema dayîkan şîrê xwe li zarokêkî xwe heram kir (*wek şîrê min te heram be!*), êdî ew nefer dikeve bin barekî giran yê ruhî. Dema karê wî di jîyîna rojane de bi hev ne hat, ew sernekeve, ew vê carê van nifirên dîya xwe tîne bîra xwe. Civat bi xwe jî van nifirên dayîkan davêje cîhekî guhê xwe, di pêşerojê de kontrol dike, neheqîya li dijî dayîkan napejirîne. Bi kurtî angorî materiyalên folklorîk cîhê dayîkan zû-zû nayê tijî kirin.

Di folklorê Kurdî de motîfa jana damarîyan wek motîfeke bingehîn tê hesibîn. Dema jina yekî dimire, ew zarokên ku bê dê dimînin, dikevene ber destê damarîyan, lê belê damarî tu wext cîhê dayîkan nikarin tijî bikin. Di vê babetê de dayîk û damarî wek du hêzên li dijî hev in. Gotineke pêşîya cîhê dayîkan gelek baş nîşan dide: *Wexta dê dimire, destê wê jêkin, pê etîma bikutin*. Ev gotina dixwaze bêje ku zarokên êtîm dimînin, bira nekevin ber destê damarîyan.

WEKHEVÎYA JIN Û MÊRAN

Bi kêmanî gotinên pêşîya û folklorê Kurdî tu cudatîk wek mirov nexistîye navbera jin û mêran, herdu cins jî wek mirov hesibandîye. Jin, di folklorê Kurdî de tu wext piçûk nehatine dîtîn, rûmeta wan nimz nebûye. Her çiqas di jîyana rojane de jin carcar piçûk tînin, tînin zêrandin, pêpes kirin, hincirandin û ji alîyê mêran de zordestîke mezin dibînin jî, di jîyana folklorîk de em nikarin rastî dinyake wusan tarî û van ezîyetan

bên, xeletî ne xeletîya folklorê ye, ev rewşa xirab bi gelek faktorên mayîn ve girêdayî ye. Zordestîya li jinan dibe, gotineke pêşîya gelek vekirî eşkere dike, lê belê rûreş dike: *jin dara şkestî ye*. Ev gotina pêşîya, li ser hîmên bawerîya pakî-napakî, rindî-nerindîyê ava dibe, nepakî û nerindîyê protesto dike. Di malê de kesa here xebatkar bêgûman kebanî ye. Civatê dîtîye ku, dîsa jî ew ji gelek tiştan bêpar e û ev yeka wek neheqîke mezin dîtîye, rexne kirîye:

- *Kebanî timê bêpar e.*
- *Kebanî ya melûn e, ya mehrûm e.*
- *Jin dara şkestî ye.*

Ev gotinên pêşîya jî nîşanî me didin ku, civatê zordestî û neheqîya li jinan dibe, timê anîye zimîn û ev newekhevîya li ber çavên civatê nerevîye, dest daye li ser vê rewşa xirab. Dema em çend gotinên pêşîya berçav dikin, em dibînin ku civatê timê wekhevîya jin-mêran li ser her tiştî re girtîye û qet ne be ev wekhevîya bi gotin be jî, hêvî kirîye:

- *Dê tev bavê cote bask e.*
- *Şêr şêr e, çi jin çi mêr e.*
- *Jin dîwarê hundir e, mêr dîwarê derva ye.*
- *Jin, mêr takî ne.*

Gotina *şêr, şêr e, çi jin çi mêr e*, çawa em di gelek çavkanîyan de rastî wê din, êdî bûye nîşana wekhevîya jin û mêran, dema gilî tê ser jinan, bêguman cara pêşîn ev gotina tê bîra mirovan, di nav Kurdan de gelek belav bûye, gotineke here populer e. Ev peyvên zêrîn, bawerî û dîtînen civatê yên li ser rewşa jinan gelek bi vekirî dîyar dikin. Hemû ev gotinan nayê wê manê ku bi rûçik û karakterên xwe ve, jin û mêr yek in. Civatê ev cudatîya jin-mêran jî tespît kirîye û çend sînor jî kişandine: *jin jin gotî, mêr mêr gotî*. Di zimanê Kurdî de peyva

serjinik, hinekî jî nezelalîya van sînoran nîşan dide, ev peyva ji bo mêrê ku zêde serê xwe dixê karê jinan tê bi kar anîn. Ji alîyê din, civatê wekhevîya jin-mêran bi zimanekî din, awa nîşan daye:

- *Jin heye ji mêran zêde ye.*
- *Kulfet heye ji sed mêrî zêde ye.*
- *Jina baş ji hezar mêrê xirab çêtir e.*
- *Ji kurê bêxîret, qîzeke kor paktir e.*
- *Qîz hene heft kura nadin.*
- *Qîza filankesê xûna mêrekî ye.*

Di hevbêjeke Kurdî de, dema gilî tê ser jin an jî keçeke jêhatî û mêrxas, awa tê gotin: *caba heft mêra dide*. Jinên awa di nav Kurdan de *keçebav* tên bi nav kirin. Bi xwe jin be, lê belê bi mêra çûbe, ji wan re jî *mêrejîn* dibêjin. Gelek gotinên pêşîya bi eşkere nîşan didin ku tu wext mêr ji jinan hêjatir nînin, ne hêztir û ne jî jîrtir in. Herdu cins jî mirov in û wek hev in, her jins jî angorî keda xwe, hêz û kabîliyeta tevî avakirina malbat û civata xwe dibin. Ji alîyê din, civatê ev yeka jî nîşan daye, wekî hem di nav jinan de, hem jî di nav mêran de kesên nebaş hene, kesên xirab hene, hemû wek hev nînin.

Dema mêrek dikeve tengasîyê, bêgav û neçar dimîne, cara pêşîn jin tê hewarîya wî û mêr xwe davêje li ber bextê wê: *jin kela mêra ye*. Dema xûn dirije, mirov ji hev tên kuştin û dijminatîyên mezin navbera malbat, eşîr û êlên Kurdî de pêşta tên, rola jinan mezin dibe. Ji bo sekinandina şer, ew wek hêzên aşîtîxwaz, çareserkar xwe berpirsîyar dihesibînin, pêşîyê li van şerên neheq digrin, xirabîyê naxwazin:

- *Kulfet diçe xûnê, xûn safî dibe.*
- *Mêra xwe avîtin kewarê, jin şandin hewarê.*

Hemû ev gotinan nîşan didin ku çî jin, çî mêr, herdu jî can in, mirov in, herdu jî di tanga (alî) xwe de, dema îmkan û mecal têkeve dêst, dikarin bighêjine serfirazî û serketinên mezin, di avakirina civatekê de angorî hêza xwe beşdar û cîh digrin. Dema wan dest ûa dest, pişt dan pişt hev heta mirinê jî, tu hêz bi wan nikare: *jin-mêr tevr û bêr*. Di nav xetên vê gotina pêşîya de jî, mirov dîsa rastî rêç-şopa wekhevîya jin-mêran tê.

MOTÎVA JINA BAŞ Û JINA XIRAB

Civatê her çiqas cîhekî bi rûmet daye jinan jî, di navbera jina baş û nebaş de sînorek jî danîye. Bi vî tehrî hertim jina baş rûsipî kirîye, jina nebaş jî rûreş kirîye. Civatê hemû jin nexistine takî terazîyê, ji vê xeletî û şaşîyê xwe parastîye, dûr maye. Ev herdu gotinên pêşîya derbareyî vê yekê de me gelekî ronî dikin:

- *Jin jî heye, jinkok jî heye.*
- *Jin ser jinê re heye.*

Berî ku civat bala mirovan bikşîne li ser jinên nebaş, zêtir rewşa jina baş raxistîye ber çavan û motîva jina baş efirandîye, bi vî tehrî civatê xwestîye, bingeh û hîmên her malbatekê xweş bên avîtin, sibê-dusibê, di pêşerojê de ji cîhê xwe nelivin, neliqin. Çend gotinên pêşîya bi taybetî li ser jinên baş hatine efirandin:

- *Jina baş bêmene birê méré xwe ye.*
- *Jina baş namûsa méré xwe ye.*
- *Jina baş dûrva kivş e.*
- *Jina baş sebir e.*

Civatê timê bawerîya xwe bi jina çê û baş anîye, cesaret daye wan, şahsîyeta wan xurt kirîye û pêşta birîye:

- *Bira jina çê be, bira nav ordîya esker be.*
- *Keça bi esil li nav tabûra leşkerê Romî de be jî, kes pê nikare.*

Gelek gotinên mayîn jî hene ku, cudatîya jinên baş û jinên nebaş eşkere dikin, li ser jinên nebaş, xirab rexnan dibarînin:

- *Axirîya diranê dêşe kişandin e, jina xirab berdan e.*
- *Jin heye gula mêrê xwe ye, jin heye kula mêrê xwe ye.*
- *Jin heye bira ye, jin heye birabir e.*
- *Jin jî hene, jan jî hene, merhema dilan jî hene.*
- *Jina çê meriva dike wezîr, jina xirab merivan dike rezîl.*
- *Kulfeta xirab mêran serberjêr dike.*
- *Jina xirab bênamûsiya komê ye.*

Di civata Kurdî de, her wusan jî di gotinên peşîya de komeke jin, jinê here xirabtir hatine hesibîn, bi taybetî jinên xebergerok, virvirî, dikin bilebil, zêde xeber didin, kûdkudo û pîrhevok di folklorê Kurdî de timê di nav kategoriya "jinên xirab" de cîh digrin. Carcar dema em rastî çend motîfên ku jina serberjêr dikin, rûmeta wan wunda dikin tên jî, ev gotinan ne hemû jinan, tenê ji bo jinên xirab hatine bi kar anîn. Ji ber ku dema em naveroka çîroka peydabûna van gotinan raçav dikin, em dibînin ku cara pêşîn jineke xirab bûye bayîsê peydabûna van gotinan, ne jin bi giştî. Ji ber vê yekê jî element û motîfên li ser jinan timê pozîtîf in, her çiqas çend motîfên negatîf hebin jî, ev yekajî mercên piçûkdîtina jinan yên dîrokî ve girêdayî ye, bi taybetî yên olî û pedersahî...

SALÊN KEÇANÎYÊ

Di jîyana her jinekê de salên keçanîyê (keçtî) cîhehî bi taybetî digrin, piştî gelek salan dîsa dem-dem tên bîranînê: *pîrî-kalî roja reş e, qiztî-xortî gula geş e.* Di her malbatekê de

hebûna keçan wek xeml, nexş, şênahî û dewlemendîkê hatîye hesibîn. Civatê keç ji hemû xirabîyê parastîye, nexwastîye navê wan xirab derkeve, di nav civatê de sosret û rezîl bin. Keç hene, di civatê de bûne xweyê rûmeteke mezin: *qîza filankesê xûna mêrekî ye*. Ev guhdarîya ku civatê li ser keçan pêk anîye, bêsedem nîne. Ji ber ku keç ji bo etabeke jîyanê ya nûh xwe amade dikin, pêwîst e ew di nav xweşî û selametîyê de mezin bibin, navên wan dernekeve xirabîyê:

- *Bira mirov zîyareta xirab bike, navê qîza xirab neke.*
- *Bira qîzê bibin ser xençerê, nebin ser xeberê.*

Dema keçek mezin dibe, tê salên mêrkirinê, gelo ev keça azep û xama nesîbê kê ye? Bersîva vê pirsê, çawa em dibînin di çend gotinên pêşîya de gihîştîye zelalîkê. Gotinek dibêje: *keç zîyaret e*. Çawa tê zanîn hejmara kesên ku diçin ser zîyaretan zêde ne. Di nav van kesan de, gelek dilketîyên keçikê hene, keç ji nav van kesan yekî ji xwe re wek mêr hildijbêre. Civatê bi alîkarîya vê tespîtê xwastîye pêşîya mêrkirinê bêdil raweste, alternatîfên cuda cuda, îmkanên teze pêşkêşî keçan bike, toleranseke jî peyda dike. Civatê xwastîye bêje bi darê zorê tu tiştek naçe sêrî:

- *Keçik wek sêva darê ye, herkes kevirê xwe davêjê, kî bixe wî re ye.*
- *Qîz heye dara rez e. Hatî-çûyî kewtîyê xwe davêjê.*

Ji alîyê din li ser keçan pêkanîna zordestîyê û di malê de zêde hîştin û girtina keçan ji alîyê civatê de baş nehatîye dîtin, ew wek *mêvanên ezîz* hatine ezimandin:

- *Qîz ewledê xelqê ne.*
- *Qîz mêvanê malê ne.*

- *Qîz zebeşê gîhiştî ne.*
- *Keç hewsar nabe.*

Jîyan ji bo her keçekê wek xewnekê ye, xewnerojekê ye. Ji wana gelek dilçivîk in, di nav gelean de xortxapînokî dibe edetekî, bi şeng-şepalîya xwe tîn nasîn: *dengê qîzan zû diçe kuran*. Ev rewşa keçan ji ber çavê civatê nerevîye: *ro çû dîza, bû fitara qîza*. Çawa gelek zane dibêjin, bi hatina baharê ve hîsên evînê, hevhezkirinê zêde dibin. Gotineke pêşîya bandûra baharê li ser keçan bi vî awayî tîne zimîn: *bahar e, qîzik çi har e*. Peyva harbûnê, li bal keçan zêdebûna hîsên seksuel nîşan dide.

Bi kurtî ew qîmetê ku civatê daye keçan, tê wê manê ku daye jinan jî. Keç bûne nîşana hebûna mirovan û komê:

- *Bedew, gund tînin ber çav.*
- *Bavê bê qîz, çîyayê bê av e.*
- *Qîzê kê hene, ew padşa ye.*

Ji alîyê din civatê hebûna keç û kuran ewqas zêde mezin nekirîye, bi giştî zarok wek şîrînaya malê ditîye:

- *Qîz hene heft kura nadin.*

ŞERÊ BÛK Û XASÎYÊ

Dema her keçek mêr dike, ji bo wê jîyaneke nû jî dest pê dike. Rojên keçanîyê êdî xelas dibin. Bûktî jî wek keçanîyê di jîyana her jinekê de dikare bibe perîyodeke dilşa. Eger di malê de xasî hebe, hejmara zarokan jî zêde be, êdî salên keçanî û bûktîyê dûr dikevin: *qîztî çiqayî xweş e, bûktî gula geş e -wexta dikeve ber darê derûşê, per û baskê wê diweşe*. Di gotineke mayîn de bûk dîsa gilî, gazin û loma dike: *bûme bûk, bûme pepûk*.

Di her malbateke nû pêkhatî de, di malê de li ser parevekirina îktîdarê û birêvabirina karên malê, gelek caran di navbera bûk û xasîyê de dijayetî, nerehetî û şerên mezin dikarin dest pê bikin. Gelek caran dema keçek mêr dike, tê malê, ne tenê rastî mêrê xwe tê, wusan jî rastî dîya mêrê xwe tê û ev pîrejina dibe xasîya wê. Angorî xasîyê, ew rewşa malê ji bûkê çêtir zane û ji ber ku demekê di avakirin malê û mezinkirina zavê de keda wê zêde derbas bûye, dixwaze hertim gotinên wê bîna cîh, naxwaze ev bûka nûh li ser wê re be. Ev rewşa nûh gelek caran dibe bayîsê parçebûna malbatan, sedemem lihevnekirinên *bûk-xasîyê*, *bûk-zavê* û *dê-kur*. Navê bûkê gelek caran xirab derdikeve: *bûka xeniqandîye heft xasî, ji bilqînîya cêr tirsî*. Carcar pêwendîyên bûk-xasîyê serrast dibin, di malê de xweşî û rehetîk peyda dibe: *bûka çê ye, xasî dê ye*. Ji bo ku di malê de hertim xweşî û dilşahî hebe, dîya kur berî zewacê çavê xwe digêrîne wekî *”bûkeke baş”* ji *”xwe”* re û keçeke rind ji kûrê xwe re bibîne. Eger keça birakî wê hebe, vê yekê jî bona pêşeroja xwe, pişt guhê xwe re navêje. Çend gotinên pêşîya vê yekê gelek baş eşkere dikin:

- *Bûka xala delalîya mala,*
- *Bûka apê kete kapê, bûka xalê delalîya malê.*

Êdî *”keseke xerîb”* û *”keçen xelqê”* di malê de tunin. Pêwendîyên bûk û xasîyê angorî dê-bavê keçikê, rewşa malbata wê, ji hev cuda dibin. Çi dibe, bira bibe şerê bûk-xasîyê naqede, heryek tanga xwe de royê dibîne:

- *Bûk anî leze, da ga û peze, sivika malê dîsa eze.*
- *Bûkê tune zar-ziman, xasîyê tune dîn-îman.*
- *Bûk heye tifaqa malê xweyî dike, bûk jî heye xirab dike.*

Demeke wusan tê êdî rehetîya bûkê qet namîne, xwazîya

xwe li rojên bihurî tîne, keçanîya xwe digere. Firsend têkeve dêst, îro jî dixwaze here mala bavê:

- *Bûk wusan mala bavê hez dike, wekî îznê bidî wê pêxas jî here.*
- *Berê bûkê têkeve mala bavê wê - wê bi serserê xwe jî here.*
- *Mala mêrê jinê xezne be jî, dîsa çavê wê mala bavê ye.*

Bêguman ev daxwazîya vegera malê, ne tenê bi derdê xasîyê ve girê daye. Gelek faktor û sedemên mayîn jî li ser vê vegerê bandûrekê nîşan didin, wek bîranîna "rojên keçanîyê" ... Bi kurtî şerê bûk û xasîyê, wek şerê hêwîyan di folklorê Kurdî de cîhekî fireh digire.

NEÇARÎYA JINEBÎYAN

Dema mêrê jinekê dimire, ew jina bî dimîne, jê re dibêjin jinebî. Ji bo jinekê wundakirina mêr, bûyereke gelek tirs û tal e. Çend dijwarî, serêşî û tengasîyan peyda dike. Tenêmayîn ewqas ne hês ye. Ji alîyê din ji nûh ve mêrkirin, zewaceke nûh jî ewqas ne hêsa ye. Eger mêr li pey xwe zarok jî hîştibin, wê çaxê rewşa jinebîyan hin jî xirabtir dibe. Tenêmayîn bi serê xwe êşeke mezin e, bala her kesî li ser jinebîyan e: *jina bî nakeve tu mala*. Jinebî ji ber şikbirinê, ji ber navê wê xirab dernekeve û ji bo selameta zarokan gelek caran naçe dercînarên, mala xwe dimîne: *jina bî zef jê tê xeberdan*. Ev dorgirtina civakî, gerîna gilî-xeberan wek telûkekê lingê jinebîyan dikine soleke teng, neçarî û bêgavî wan gelek diêşîne, ji şerma nizane çî bike: *jina bî dest ber rû ye*. Ji alîyê din, piştî mirina mêr, civat berpirsîyarîya parastina zarokan jî dispêre jinebîyan, ev yeka jî bona wan barekî giran e. Rojên kêf, xweşî û eşqê êdî qedîyane. Naxwazî bi dîtina mêrekî din, navê wan jî xirab derkeve, mesajên wek "jina bênamûs xirabîya komê ye"

guhên wan qûl dikin. Bi vî tehrî her tişt li ber çavên wan reş dibe, bîna wan gelek caran teng dibe. Bi kurtî jîyan bona jinebîyan bi piranî tarî û sar dibe, nizanin çî bikin: *jina bî mîna meha Adarê ye, geh digrî, geh dikene*. Ji ber van êşên jinebîyan, ew navbera du avan de dimînin, careke din mêr bikim an na? Bersîva vê pirsê, ewqas ne hêsa ye, ji ber vê bêgavîyê navê jinebîyan carcar gelek xirab derdikeve: *jina bî du rû ye*.

Dema jineke yekî dimire, eger zarokên wê malbatê jî hebin, rewşa mêr jî wek jinebîyan gelek xirab dibe. Tijîkirina cîhê jina berê ewqas ne hêsa ye, bi mirina jinê, per-baskê van mêrebîyan -jinmirîyan yekten dişkên, diweşin: *jin dimire, mêr serbirî dibe*.

PROTESTOKE DIJÎ PIRJINÎYÊ

Di nav gotinên pêşîya yên Kurdî de beşek gotin jî, çawa tê xuyan li dora temaya pirjinîyê berev dibin. Em ji vê yekê derdixin ku, civatê ev tehrê zewacê giring dîtîye û serda çûye. Anîna jineke nûh, ne ji alîyê zarokan de, ne jî ji alîyê dayîkê de hatîye pejrandin, ew li dijî anîna vê jina nûh derketine. Ev jina nû ji alîyê zarokan de wek *jinbav*, ji alîyê dayîkê de jî wek *hêwî* hatîye bi nav kirin. Hatina hêwîyê di pêwendîyên jin-mêr de qelîştekekê peyda dike, di malê de dibe sedemên dilsarîke mezin. Civatê zêtir êrîş birîye li ser bavê, ew protesto û rûreş kirîye, wek gotineke pêşîya dibêje: *mêrê du jina du rû ye*. Di malê de serdestîya kîjan jinê hebe, bêguman statûya jina din dikeve, qedrê wê namîne. Pêwendîyên mêr bi kîjan jinê re xurt bin, bi kîjan jinê ve kêfa wî zêde tê, ew jina dibe jina here berbiçav û serdest. Jina ku rûmeta wê zêde namîne, bi piranî jina yekemîn e, wusan nîn bûya, mêr jina duwemîn nedianî (hejmara jina dikare bighêje sêşê-çaran jî). Jina ku dibe gul û şirîna malê, zêtir jina bedew, cîwan û jina ku salê wê hindik in. Çî dibe bira bibe, bi taybetî jina yekemîn, dema jineke mayîn

tê ser wê, ji vê rewşê xirabtir, rewşeke din nabîne: *Bira meriv here ser sêwîya, neçe ser hêwîya*. Carcar herdu jin jî, ji rewşa hêwîfîyê aciz in. Nerazîbûna herdu alîyan qet nebe li ser tema pirjinîyê dibe sedemê hevra peyivîn û dialogê. Lê belê tecrubên pirjinîyê çawa nîşan didin, jina yekemîn hatina jina duwemîn wek afatekê dibîne: *jin dibê bira bextê min hebe, bira çavekî min tune be*. Jina paşîn ji bo ku xwe têxe çavê mêrê xwe, ji destê wê çî tê dike, bi mêrê xwe ve dizeliqe û vê gotina pêşîya ji xwe re dike guhar, dixê guhê xwe: *jin dikare mêra mîna destmalan li ser destê xwe bigerîne*. Ew, vê nêzîkayê li dijî jina yekemîn bi hostatî û bi zanetî bi kar tîne, carcar mêr û jina pêşîn berî hev dide, rûmeta wê hildide bin pîyan, wê pêpes dike. Civatê bi çavekî baş hatina hêwîyê nenihêriye û ew pîroz nekirîye: *jina paşîn mîna pînê berovajî ye*. Jina pêşîn bi hatina jina paşîn ve, gelek diêşe, ber xwe dikeve, êdfî dibe xulam û berdestîke malê. Ji alîyê din her çiqas, mêr çend rojên xwe bi kêf û eşq derbas dike jî, di malê de bêpergalîke mezin dest pê dike, rewşa malê serobino dibe: *Heçî merivê mala xwe bi destê xwe xirab bike, bira du jina bîne*. Gotineke mayîn jî awa dibêje: *kebanî bûn sêse, kodik li ber sê*.

Wek jana hêwîya, janeke mayîn jî jana jinên bira ne. Çawa tê zanîn gelek malbatên Kurdî, malbatên fireh in, di malê de çend bira bi zar û zêçên xwe ve dikarin bijîn. Lê belê carcar dubendî û nerehetîyên navbera jinên wan her diçin mezin dibin, li ser parevekirina karên malê bi hev nakin, dibin dijminê hev. Çend gotinên pêşîya li ser jinên bira ne, li ser jintîyan in:

- *Jinê bira meriva dikin şîva gura.*
- *Jina bira nola gura.*
- *Jintîya hevra kire bilebil, bira hevra bûne derd û kul.*

JIN Û NAMÛS

Civatê sînorên namûsê û bênamûsîyê gelo angorî kîjan bingehan kişandîye? Dema mirov derbareyî vê yekê de çend bawerî, agahdarî û zanîyarîyan ji nav gotinên pêşîya hildicîne, li ser kûr difikire, mirov dibîne ku hem jin, hem jî mêr piştî zewac-mêrkirinê pêwîst in, hin "kincên nûh" li xwe bikin, gavên xwe bi pîvan bavêjin, li pey jin-mêrên mayîn negerin û çavên wan ne li der be: *her kezîsorek, simbêlsorek li ber heye*. Şaxeke mayîn ya vê gotinê jî awa ye: *her kezîzerek simbêlsorek li hember e*. Dema du kesan biryar girtin wekî bizewicin, pêwîst e li ser biryarê xwe bisekinin, di navbera wan de peymanek hatîye girêdanê: *jin û mêr ne fînoyê sor in, herro serê yekî bin*. Çi jin, çi mêr be, herdu jî angorî vê peymanê nikarin wek rojên keçanî-xortanîyê pey yarên teze bin, pey dilketiyên nûh bin. Dema jin-mêr ji hev re ne helal bin, wê çaxê dubendî û serêşîyên mezin dikarin derkevin rûyê avê, ev serêşîyan heta mirin-kuştinê jî diçin. Di rewşeke awa de dîsa em tên li ser motîva "jina xirab" û "mêrê xirab". Ji bo çareserkirina vê êşa ku nayê kişandin, civatê derfî vekirî hîştîye: hevberdan (telaq). Gotineke pêşîya bi vekirî bona jin-mêrên ku herro dikevîne qirika hev, ji wan re rîya xelasîyê nîşan dide: *berdana jinê edetê dinê*. Mirov nikare bêje timê jin dibin sedemên malxirabî û hevberdanê, civatê wusan jî kêmasîyên "mêrê xirab" jî nîşan daye, gotineke pêşîya derbareyî vê yekê de çarçavekê pêşkêşî me dike, bi kêmanî jinê rûsipî derdixe: *çiqas jine rind be, dîsa mêrî tol e*. Çawa tê xuyan ne tenê jin, dema li malê de nerehetî peyda bûn, mêr jî dibin sedemên hevnekirinê. Di çarçava bênamûsîya "jina xirab" gelek gotinên pêşîya hene:

- *Kulfeta bêesil pêşa xwe davê li ser serê xwe,*
- *Dêlik ne bi ba be, kûçik nare cem,*
- *Jinë dil kir dîwar qûl kir.*

Tiştêkî balkêş jî ew e, di nav gelek bêjebendên (tabîr) Kurdî de, jinên xirab ji alîyê namûsê de bi tehrekî gelek tûj hatine rexne kirin, cudatîya wan û heyanan tune ye, ew wek dêlik, kelb, çêlekan hatine bi nav kirin. Ji ber ku li bal heyanan pîvanên edeb û ehlaq ji ortê rabûne, jinên xirab jî wek wan heyanan hatine dîtin:

- *Çêleka nava boxa.*
- *Çêleka çil boxe.*
- *Kelba heram.*
- *Dêlka nava gund.*
- *Dêlka doxê.*
- *Bûye dêla ser cewra.*

Dîsa çend bêjebend ji alîyê namûsê de jinan rûreş dikin, rexnan li wan dibarînin, wek:

- *Dawa xwe avîtine ser serê xwe,*
- *Delinga xwe herimandin*

Gelo van jinên ku ji alîyê civatê de hatine gunekar kirin, navê jinan bi giştî çiqas xirab derxistine? Gelo hemû jin wek van jinên xirab hatine dîtinê? Gelo tevlihevîke awa, yekkirineke awa, li ser pêkanîna suretekî jina xirab di nav civatê de bandûreke çawa hîştîye? Bersîvên van pirsan, dikarin cîhê jinan gelekî zelatir û baştir bidin xuya kirin.

Ji alîyê din carcar mêr bêsebeb, bi jinê re şer dike, gelek tiştan ber xwe derdixe û dikare îftirayên mezin jî bavêje jinê: *li jina xwe menîyan bû, digot gava tu hevîr dikî qûna xwe dihejinî.* Kumreşî, dexesî, çavnebarî û hesûdî di nava cotên wusan de gelek fire ye, behecoî canê herdu alîyan jî dixwe û timê herdu alî jî şikê dibine hev: *dilê wî baltûza wî girtîye, menîya jina xwe digere.*

Civat di nav gelek salan de hatîye li ser wê bawerîyê ku ji alîkî de zewac, ji alîkî de yartî bi hev re nameşin, hebûna her pêwendîkê, tunebûna pêwendîya din bi xwe re tîne, civatê gotina xwe awa kurt birîye:

- *Kî hevîya yarê ma, bê jin ma.*
- *Jin, mêr ne finoyê sor in, herro serê yekî bin.*

Çend gotinên pêşîya ku hene ku, erk û berpirsîyarîyê jin-mêran yên şevê, yên cînsî (seksuel) bi vekirî tînin bîra wan:

- *Jina zû radizê mêrê xwe zû kal dike.*
- *Zilam hertim dixwaze, lê hertim nikare, pîrek hertim dikare, lê hertim naxwaze.*

ÇAVKANÎ

- 1) Hecîyê Cindî, **Meselok û Xeberokêd Cimaeta Kurda**, Erîvan, 1985.
- 2) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Mesele û Metelokên Kurdî**. Weşanên Ronahî, Zurîh, 1976.
-Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Mesele û Metelokê Cimaeta Kurd**, cilt I-II, Erîvan, 1969-1971.
-Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Gotinên Pêşfyan** (bi rûsî), Moskova, 1972.
- 3) Hûseyîn Denîz, **Gotnê Pêşyê Kurda**, Îstenbol, 1991.
- 4) A. Balî, **Gotinên Pêşfyan Ên Kurdî**, Istenbol, 1993.
- 5) Zeynelabidîn Zinar, **Xwence**, cild I, Stockholm, 1987, Gotinê Pêşîya: rûp. 10-30.
- 6) Mele Mehmûd Dêrşewî, **Miştaxa Çfya-Ji Gotinên Pêşîya**, Stockholm, 1989.
- 7) M. U. Xamoyan, **Ferhenga Kurdî-Rusfye Firazêologî**, Erîvan, 1979.

8) Ji bo ku xwendevan wan gotinên pêşîya yên ku li ser babeta jinan hatine gotin bi hêsanî bibînin, li ber destên wan bin, em piranîya van gotinên pêşîya angorî rêza alfabetê li jêr pêşkêşî xwendevanan dikin:

- *Avaya mala destê jinan e.* • *Avaya malê kevanî ye.* • *Axirîya diranê dêşe kişandin e, jina xirab berdan e.* • *Bahar e, qîzik çi har e.* • *Bav dimire, zar nizanin bavê wan mirîye, dê dimire stûyê wan xar dibe.*
- *Bayê gurkirî, jina virkirî, ji wanan tiştêk dernayê.* • *Bavê bê qîz çîyayê bê av e.* • *Bavê pak mezêlê wî ber derê qîzê ye.* • *Bedew gund tînin li ber çav.* • *Berê texte ya jinan bûye.* • *Berdana jinê edetê dinê.*
- *Berê bûkê têkeve mala bavê wê- wê bi serserê xwe jî here.* • *Bextê dê cihêzê qîzê ye.* • *Bi xazîya dest nagihêje baqê kezîyan.* • *Bila jin çê be, bira navordîya esker be.* • *Bila keç be, bira pîr be.* • *Bira kurek bibe, navê qîza lê daynin.* • *Bira li xêra birê bûna, jina birê mehir nedikir.* • *Bira meriv here ser sêwîya neçe ser hêwîya.* • *Bira meriv zîyaretê xirav bike, navê qîzan xirav neke.* • *Bira serî hebin, kum gelek in.* • *Bira qîza bibin ser xençerê, nebin ser xeberê.* • *Bûk bi dilê zavê ye.* • *Bûk heye, kula xasîya xwe ye.* • *Bûk heye tifaqa malê xwey dike-bûk jî heye bela dike.* • *Bûk li hespê ye, kes nizane nesîbî kê ye.*
- *Bûk li me şerm dike, rû digre, zik vedike.* • *Bûk li hespê ye, kes nizane kesîbê kê ye.* • *Bûk sîyarê hespê ye, kes nizane qismetê kê ye.* • *Bûk wusan mala bavê xwe hez dike, wekî îznê bidî wê pêxas jî here.* • *Bûka apê kete kapê, bûka xalê delalîya malê.* • *Bûka malê rewşa malê.*
- *Bûka malê raza qîz anî, gotin gunekarî ya xulam e.* • *Bûka malê şuxil de xwe dixapîne, xortan re keşçî-kodika tîne.* • *Bûka çê ye-xasî dê ye.*
- *Bûkek anî leze, da ga û peze, sivika malê dîsa eze.* • *Bûkê tûne zarziman, xasîyê tune dîn-îman.* • *Bûkê xala, delalîya mala.* • *Bûkê xeniqandîye heft xasî, ji bilqînîya cêr tirsî.* • *Bûme bûk, bûme pepûk.*
- *Çavê melle ser bûka cînara ye.* • *Çiqa jina rind be, dîsa mêrî tol e.*
- *Damarî nabe dê-dak.* • *Dayik hate derda, xwedê rabû berda.* • *Dê bû, lê bû dêmarî.* • *Dayê bibîne, dotê bistîne.* • *Dengê qîza zû diçe mala kura.* • *Dê bibîne û qîzê bihebîne.* • *Dê bû dêmarî, bav bû filê Kavarê.* • *Dê çî ye, dot jî ew e.* • *Dê, dotê şer kir, kêmaqila bawer kir.*
- *Dê hejandîye, dê mêjandîye.* • *Dê ji bavê şirintir e.* • *Dê û law şer kir, bêaqila bawer kir.* • *Dê tev bavê weke cote bask e.* • *Dêlik ne bi ba be, kûçik nare cem.* • *Dilê tirsonek sîngê gewr nabîne.* • *Dilê wî baltûzê girtîye, menîya jina xwe digere.* • *Dilê dê dotê jî hev dimîne.*

• Eger ez bibim keç ez zanim ezê doxîna xwe çend cara girê bidim.
 • Eva dil e ne savar e, parîkî lêdixe dibuhir e. • Ew pîreke zamanî ye, gelek gilî bin wê de hene. • Ez dibê: xadimim, ew dibê: ji lawik û qîzikan çî xeber. • Ga bide ga mirîya, jin bide jinmirîya. • Gerekê bûk bi dilê zavê be. • Gotin "apo jina te kevir e", got "ji minetê çêtir e". • Gula sûretê jinan, mêr e. • Her kezîsorek, simbêlsorek li ber heye. • Her kezîzerek, simbêlsorek li hembere. • Heta dilê dê nekevê, qîzê nadê. • Heta xanim xemilî, def û dewat kemilî. • Jin bedewîya emir e. • Jin çav li der e, mêr xalî li ser e. • Jin dara şkestî ye. • Jin dîwarê hundur e, mêr dîwarê derva ne. • Jin dibê bira bextê min hebe, bira çavekî min tune be. • Jin dikare jina rê dagerîne, mêr nikare jina rê dagerîne. • Jin dikare mêra mîna destmala ser destê xwe bigerîne. • Jin dike malavayî. • Jin dimire, mêr serbirî dibe. • Jin dinê de tu tiştî dizîva cem xwe xweyî nake, xenjî dilkefîyê xwe. • Jin gol e, mêr çem e. • Jin ew e, zarê xwe xweyî ke. • Jin hene, beranberî sed mêrî ne. • Jin heye gula mêrê xwe ye, jin heye kula mêrê xwe ye. • Jin heye, ji mêran zêde ye. • Jin heye bira ye, jin heye birabir e. • Jin heye, zevîya ber gund e. • Jin jî hene, jan jî hene, merhema dila jî hene. • Jin jî heye, jinkok jî heye. • Jin jin gofî, mêr mêr gofî. • Jin kela mêra ye. • Jin kanîya jîyînê ye. • Jin kela ye, mêr girtî. • Jin ku heye nola marê nîvkuştî ye. • Jin ku hez bike dikare kevir qûl bike. • Jin mêr rûsipî dike. • Jin mêr takî ne. • Jin mêra natirse wekî şerma wê tune be. • Jin ser jinê re heye. • Jin stûna malê ye. • Jin şûrê pišta mêrê xwe ye. • Jin û mêr, tevr û bêr. • Jina baş bêmene, birê mêrê xwe ye. • Jin tenê xwe şerm dike, kesekî şerm nake. • Jin û mêr ne finoyê sor in, herro serê yekî bin. • Jina baş ji hezar mêrên xirab çêtir e. • Jina baş sebir e. • Jina bedewbela serîyan e. • Jina bêxwedî har dibe, mêrê bêxwedî jar dibe. • Jina bêxweyî şerm nake. • Jina bê zar dilê wê naşewite malê. • Jina bî nakeve tu mala. • Jina bî zefjê tê xeberdan. • Jina bî mîna meha Adarê ye, geh digrî, geh dikene. • Jina bî dest ber rû ye. • Jina çê mêr radike. • Jina çê meriva dike wezîr, jina xirab meriva dike rezîl. • Jina du dotan, dide xwe du lotan, ne li vir ne jî li Cizîra Botan. • Jina kê baş e, mala wan timê dewat e. • Jina kudkudo nekeve destê dijminê min. • Jina kotî mêrê baş kotî dike-Jina baş mêrê kotî baş dike. • Jina mêr be, dibê: dûrî min here hespê min texe. • Jina nedelal çavê mirovan diêşîne, jina delal dilê mirovan diêjîne.

• Jina paşîn mîna pînê berovajî ye. • Jina xirab, ne tê kuştin, ne jî tê berdan. • Jina şermîn bi milletekî, mêrê şermîn bi kirasekî. • Jina qenc seyde, ya xirab qeyde. • Jina te kîderê, tu jî jî wê derê. • Jina xirab bênamûsîya komê ye. • Jina xelkê ramûsanek, hespê xelqê meyîdanek. • Jina wî jin e, loma mala wî rengîn e. • Jina zû radizê, mêrê xwe zû kal dike. • Jinê bira meriva dikin şîva gura. • Jinê bira nola gura. • Jinê dil kir dîwar qûl kir. • Jinê dil kir mêrê xwe sil kir. • Jinê go: Bira ez jina mêrê çê bûma, bira ez rojekê rûyê dinê bûma. • Jintîya hevra kîre bilebil, bira hevra bûne derd û kul. • Kebanî timê bê par in. • Kebanî ya melûn e yan mehrûm e. • Keç hefsar nabe. • Keça mîran bi qelendê gavanan nayê. • Keçik wek sêva darê ye, herkes kevira davêjê, kî bêxe wî re ye. • Keçik zîyaret e. • Kî hêvîya yarê maye, bê jin maye. • Kulfet diçe xûn, xûnê safî dibe. • Kulfet-şurê du dev e li piştê mêr. • Kulfet ku heye parsûyê xar e. • Kulfet neynika malê ye. • Kulfet heye sed mêrî zêde ye. • Kulfet heye ceh dike genim, kulfet heye genim dike ceh. • Kulfeta bêesil pêşa xwe davê li ser serê xwe. • Kulfeta bî durû ye. • Kulfeta çê be, mêr jî pê re çê dibe. • Kulfeta destdirêj timê, rûreş e. • Kur darê bavê hiltîne, qîz teşîya dayê hiltîne. • Kulfeta dizî kir, wê bê berdanê. • Kulfeta eslê wê cî, tî be an birçî, bikujî cîkî de naçî • Kulfeta xirab mêran serberjêr dike. • Kur li bavan diçin, qîz li diyan diçin. • Kurd jî gişka zêstir jina xwe, hespa xwe xwe û çeka xwe hez dike. • Li jina xwe hêcetê dibêjît: To çima qûna xwe li ber bêjingêra dihejinî. • Mal têr e, kebanî şêr e. • Mala bê jin mîna aşê xirabe ye. • Mala mêrê jinê wekî xezne be jî, dîsa çavê wê mala bavê ye. • Mala ku jin nexwaş e, derê xwe kilît e. • Malê de tune arvanok, navê jinê dînanok. • Memikê qîza zeynet in, kelaxê pîrê robet in. • Mêrê Kurmanc gava têr xar ya mirovan dikuje, ya jinekê direvîne. • Merîkî xirab e, ewî çiçikê dîya xwe gestîye. • Meriv ser xîret û namûsa xwe dimire. • Mêr jî hemû ne yek in, jin jî hemû ne yek in. • Mêr-jin hevra rik, xirab dibe ew malik. • Mêr kanî be, jin lîç e. • Mêra xwe avîtin kewara, jin şandin hewara. • Mêrê baş jina wî xurt e. • Mêrê du jina durû ye. • Mêrê Kurmanc boy namûsê kevçî av de dixeniqe. • Mêrî du jinik hêsîr e. • Mêrik li jina xwe menîyan bû, digot gava hevîr dikî qûna xwe dihejinî. • Mirikê xirab, çiçikê dîya xwe geztîye. • Mêrkin jî heye, mêmîrin jî heye. • Namûsa jinê çeka mêr e. • Namûsa mêr jin xweyî dike. • Ne jina

belaş, ne xulamê be meaş, ne erdê kaş. • Ne jina kenokî, ne mêrê şermokî. • Parsûya jinê xar e, loma îtîbara wê tune. • Pîr bi ganekî nabe qehbik. • Pîrê bawer ne dikir mêr ke, ku mêr kir dewa heftêk û heştekan kir. • Qîz ewledê xelqê ye. • Qîz çira xelqê ye. • Qîz hene heft kura nadin. • Qîz ku heyê- dara rez e, hatî-çûyî kewtîyê xwe davêjê. • Qîz mêvanê malê ye. • Qîz zebeşê gîhiştî ye. • Qîza bêqelend zimandirêje. • Qîza filankesê xûna mêrekî ye. • Qîzek nazand-gundek bezand. • Qîzê kê hene, ew padşa ne. • Qîzê dil kir, tas avît, diwar qûl kir. • Qîztî çiqayî xweş e, bûktî gula geş e, wexta dikeve ber darê dergûşê, per û baskê wê diweşe. • Reva jinê edetê dinê. • Rewşê jinan kofî ye. • Rewşê qîza kezîn e. • Ro çû dîza, bû fitara qîza. • Şêr şêr e, çi jin çi mêr e. • Şerê kûçikan li ser dêlan in. • Şêwra jina bêriya bizina. • Usa milahîm e, mîna qîza kezî. • Xew nema li piçûka, fedî nema li bûkan. • Yekî jina xwe berda bû, digot werê bibe yara min. • Yê jinê berde li panîyê nanêre. • Wextê dê dimire, destê wê jêkin, pê êtîma bikutin. • Zar ya dê ye, ne ya bavê ye. • Zarok ji bavê de êtîm namînin, ji dê de êtîm dimînin. • Zaru li ser milê dê mezin dibe. • Zilam hertim dixwaze, lê herim nikare. Pîrek herim dikare, lê hertim naxwaze.

DI DESTANÊN KURDÎ DE BERXWEDAN Û SERDESTÎKE JINAN

HER DESTANEK JÎYÎNEK E

Di destanên (beyt, serpêhatî) Kurdî de gelek realîteyên jîyînê hene, jîyîn timê dikele û jîndarîya van berheman me gelekî ronî dikin, şemal û tîrêjên berfireh belav dikin, ji bo ku dinya me hîn jî xweşiktir bibe, me di nav ronahîke mezin de dihêlin, mesajên gelek xurt dighînin me, di rojên teng de tên hewarîya me mirovan, ji me re dikarin bibin referansên pir giranbiha. Ji bo ronîhîkirina cîhê jinan di civata Kurd de, ev destanan gelek rênîşandar in, cure cure materîyal û îmkanên folklorîk û edebî pêşkêşî me dikin.

Dema mirov destanên Kurdî baş analîz dike û tê de kûr dibe, di nav van destan, serpêhatîyên nav û deng de em rastî serdestîke jinan tên, jin xwedî erk û berpirsîyar in, hevsazî û pêşketina bûyerên van destanan de roleke mezin dilîzin, ew timê li dijî neheqî û bêdadîyê radiwestin, ber xwe didin. Di van destanan de tekoşîneke jinan heye. Jinan bi xwîna xwe ve be jî, di dinya van destanan de ji xwe re textek ava kirine. Ji bo bicîhanîna daxwazî, hêvî û xewnerojên xwe timê ya xwe kirine,

bêdilî, dudilî an jî bêgavî di biryarên wan de kêmtê dîtî, ew di vî warî de gelek serhişk in, gelek caran ji bo dilketîyê xwe dimrin, canê xwe didin, wek Mecnûn dîn dibin, qet ne be di gorê de xwe dighînin hev. Ji ber vê yekê jî, di van destanan de em rastî tradejîyên mezin tên. Di destanên Kurdî de reng û tehrê bûyerên bingeîn, çawa em dibînin bi destê wan diguhirin an jî ew bi xwe dibin bayîsê bûyerên giring. Di pêkanîna avahiya bûyerên destanê de û di warê zelalbûna mesaja van berheman de, em dikarin bêjin mêrxasên jinîn roleke berbiçav dilîzin. Hemû şax û guhartinokên van destanan de, jin di rêke rast, pozîtîf, qenc û di rêke konstruktîf de dimejin. Hem ji bo azadîya xwe (emancipation), hem ji bo azadîya welatê xwe, hem jî bona mafên mirovî, çawa em dibînin ew xwe davêjin nav agirên mezin. Dema mirov hemû van destanan û şaxên wan rûberî hev dike, hemberî hev dike, mirov dibîne ku gelek babetên hevpar, hevrens di naveroka van berheman de hene. Gelek caran mêrxasên jinîn, mêrxasên mêrîn dixin bin bandûr û kontrola xwe, mêran ji xirabîyê, ji rojên reş diparêzin, rîyên rast nîşanî wan didin. Heta niha rûberîhevkirina destanên Kurdî zêde nehatine pêkanîn. Ne tenê rûberîhevkirina wan, ev berheman îro çawa em dibînin hê nehatine berev kirin, derbasî li ser kaxiz jî nebûne. Ji ber van dijwarîyan, îmkân û mecala li ser van berheman kar kirin, lêkolîn çêkirin jî bêguman jar û qels dikeve an jî pêk nayên. Dema mirov van berheman rûberî hev dike, mirov rastî zaniyarî, agahdarî û encamên gelek giranbiha tê. Ji ber ku ev hezaran sal e, ev berheman li ser zar-zimanê gel digerin, gel jî bawerî, gotin û ceribandînen xwe yê bi salan tevî van berheman kirine, ew dewlemend kirine, tehr û rengê nûh dane wan, di dawîyê de ev berheman bûne dewlemendîke folklorîk. Di vê lêkolîna xwe de em dixwazin qasî 20 destanên Kurdî û serpêhatîyên gel yê navdar rûberî hev bikin û di naveroka van berheman de tenê cîhê jinan, serdestîya wan, rol û berpîrsîyarîya wan tespît bikin û xwe bigihînin çend nêrin-

bawerîyên hevpar û giştî. Motîva jinan, evîn û zewac-mêranîne di folklorê Kurdî de motîveke gelek xurt û fireh e. Le belê di vê lêkolîna xwe de zêtir em dixwazin li ser destan û serpêhatîyên gel, beytên Kurdî bisekinin. Berhemên ku li ser babeta jinan agahdarî û zaniyarîyên balkêş tê de hene, di nav folklorê Kurdî gelek in, materîyal hêjayî lêkolînê ne, wek mîsal : *Memê Alan û Zîna Zêdan, Sîyabend û Xecê, Ker û Kulik, Binefşa Narîn û Cembelîyê Hekkarê, Mem û Eysê, Zembîlfiroş, Séva Hecî, Menşê Elîyê Selim Axa, Kela Dimdimê, Filîtê Quto, Bişarê Çeto, Saliho...* Ji der van destanan çend destanên mayîn jî, bi taybetî din av Kurdên Îranê de belav bûne, paşê hatine berev kirin, gelekî balkêş in, wek *Ferx û Xatun Astî, Şor Mehmûd û Merzingan, Mehr û Wefa, Behram û Gulandam...* ⁽¹⁾. Lêkolînavê Almanî Oskar Mann, cara pêşîn bi firehî çend destanên Kurdî hem berev kirin, hem jî ew wergerandin zimanê Almanî, wek du pirtûk çap kirin, wek *Laz û Xezal, Nasir û Malmal, Qer û Gulîzer*, destanên heta niha nebrevkirî weşandin ⁽²⁾. Bêguman gelek destan û serpêhatîyên gel yê mayîn jî hene ku dikarin di vê babetê de alîkarîya me bikin û me ronî bikin. Bi taybetî çend destanên ku di nav gelên rohilatê de belav bûne, wek *Leyla û Mecnûn* ⁽³⁾, *Ûsif û Zelêxe* ⁽⁴⁾, *Rustemê Zal* ⁽⁵⁾ gelek destan hatine ketine zimanê Kurdî. Ji der şaxên destanên Kurdî, çawa em dibînin çend şaxên van destanan yê edebî jî, paşê ji alîyê nivîskarên Kurd de hatine amade kirin. Rûberîhevkirina şaxên folklorîk û edebî jî angorî her destanekê dewlemedî û rengînîkê pêşkêşî me dike. Ji alîyê din çend destanên ku di zimanê Kurdî de zêde belav nebûne, ji alîyê Kurdan de hatine wergerandin, jîyîna folklorîk û edebî di nav Kurdan de ji bêtamî û rijîtiyê parastine, wek destana *Ferhat û Şîrîn...* Angorî çend çavkanîyan, Ferhat bi xwe ji malbateke Kurdî hatîye ⁽⁶⁾. Lê destan bi xwe gelo di nav Kurdan de çima ewqas belav nebûye? Bersîva vê pirsê jî gelek balkêş e. Dengbêj û destanbêjên Kurd, gelek destanên rohilatê bi motîfên Kurdî ve dewlemend kirine,

xemilandine, li gelek cîhên Kurdistanê şaxên van destanan peyda bûne. Ji van destanan û şaxên wan beşek hatîye berev kirin, êdî bûne kerîkî edebîyata Kurdî ya anonîm. Lê belê vê lêkolîna me ya bi sînorkirî, wek xebat, armanceke wusan fireh nedaye pêşîya xwe, ji bo ku hemû destanên Kurdî yê naskirî şaxên wan yê folklorîk-edebî pêşkêş bike, rûberî hev bike. Ev xebata me di vî warî de tenê gavek e, bêguman gaveke pêşîn û piçûk e, ji kurtenotan pêk tê, divê gavên mayîn bên pêkol kirin. Ji ber ku lêkolînên li ser destanên Kurdî, ne tenê problematika folklorîka Kurdî, wusan jî dikarin gelek pirsên, edebî, civakî, etnografîk, dîrokî ronî bikin, sînorên van warên lêgerînan nêzîkî hev bikin.

DESTANÊN KURDÎ DE STRUKTURA BINGEHÎN: DIJAYETÎYA SÊSERÎ

Destanên Kurdî de babeta ku bala me zêtir dikşîne li ser xwe, ev berhevan wek serpehatîyên evîndarîyê yê romantîk li ser sînorên mirin-kuştinê şax vedidin, bi van bûyerên rûsar, xemgîn û nedilşa ve xelas dibin. Beşên van berhevan yê finalê, encamê gelek dramatîk in. Bayîs û sedemên pêşketina van bûyeran, bi bawerîya me, di nav van destanan de peydabûna rekabeta bi destxistina jinê ye. Bi taybetî du mêr (dilketî) dibine evîndarê keçekê, bi keçikê ve dibin sê kesan, ev pêwendîyên sêserî-sêber demek tê, êdî her diçin berbi xirabîyê dimeşin. Ji van hersê kesan re tu rêke xelasîyê namîne. Ji herdu raqîbên mêrîn yek tu gavekê şunda navêje, hebûna yekî tunebûna yê mayîn bi xwe re tîne. Carcar hem jin, hem jî dilketîyê yekemîn di vî şerê sêserî-sêber de tînin kuştin an jî, ji qehra dijwarîyên mayîn can didin, dimrin. Raqîbê duwemîn çawa em dibînin, pêwîst nîne dilketîk be, carcar jî ew dê-bav, ap an jî hêzên mayîn in, ew jî nigê dilketîyê yekemîn û jinan dixine soleke teng, dijwarî û serêşîyên mezin peyda dikin, ji bo ku du dil

nebin yek, gelek caran jî xwîn dirije an jî dilketîk ji ber êş-jana dilan dimire. Di destanên Kurdî de bêguman gelek strukturên mayîn jî hene. Lê belê struktura here balkêş struktura dramên sêserî an jî sêber in.

Di dawîya destanên Kurdî de, evîna du dilan gelek caran dibe sergêjî û serêşîke mezin, ji bo çareserkirina van serêşîyan çawa em dibînin mêrxasên van destanan canê xwe didin, dibin gorî, di nav van gorîyan de hejmara jinan zêtir e. Ji ber ku ew di bin zordestîke mezin de ne, di navbera du avan de dibînin, nizanin çi bikin û dihelin diçin, mirinê wek rîyeke xelasîyê hildibêrin. Di destana Şêx Ferx û Hatûn Astî de her çiqas motîfên pro-jinîn hebin jî, bi taybetî mirina Astîyê, vê struktura pêwendîyên dilketîyan gelek vekirî nîşan dide, bi taybetî beşa dawîyê. Dema Ferx û Astî mezin dibin, dilê wan dikeve hev, çawa em ji destanê fêr dibin, ew gelek ji hev hez dikin. Dilê yekî bi navê Uso jî dikeve Astîyê, ew hertim li pey Astîyê ye. Du xûşkên Astîyê jî hebûne, navê wan Naz û Nazdar in. Rojekê ev hersê xûşk û Ferx bi tevayî diçin hewz, avjenî dikin, xwe rût-tazî dikin dikevîne avê. Ji ber ku Ferx avjenî nizanibûye, ew li qiraxa hewz disekine, li wan mêze dike. Piştî demekê bavê Astîyê, ji keça xwe dipirse wekî ew dixwaze mêr bike an na, eger dixwaze, bi kê re? Keça wî her çiqas dibêje ez mêr nakim jî, paşê bav jê derdixe ku dilê wê di Ferx de heye, dibêje "evîna jî xwedê ye" û keça xwe dide Ferx. Ferx paşê diçe Bexdayê, demeke dirêj li wir dimîne, Astî ji derdê Ferx ker-gêj dibe. Rewşa bavê jî xirab dibe, ji ber neçarîyê mecbûr dimîne keça xwe Astîyê dide şivanê xwe, navê wî Şaxol bûye. Ferx bi alîkarîya qulingan bi Astîyê re deng dike, jê re naman dişîne. Ji derdê dilan, Astî nexwaş dikeve, piştî demekê jî dimire, wek destana Leyla û Mecnûn ew kincên Leylayê xwe dike û xwe reş girê dide. Paşê Ferx vedigere, berî ku bê cîhê mala bavê Astîyê, ew rastî şivanekî tê, ew şivan Şaxol bûye, şivanê ku Astî bêdil

girtine danê. Paşê Ferx ji vî şivanî fêr dibe ku, Astîyê can daye, çûye dilovanîya xwe. Destan, bi vê xebera tirş û tal ve xelas dibe, êdî em pê nizanin çî tê serê Ferx? Piştî mirina Leylayê çawa Mecnûn jî dimire, sedî-sed dinya Ferx jî sero-bino dibe. Kes Astîyê nakuje, ew bi xwe can dide ⁽⁷⁾. Lê belê dema mirov rewşa Astî di nav de maye, mêze dike, wê çaxê mirov dibîne ku ew nemirîye, derdê dilan ew kuştîye, ew hatîye kuştinê. Ji ber ku berî nexwaş bikeve, can bide, ew bi xwe re şer dike, bi mercên dorberê xwe ve şer dike, berxwe dide, êdî dora wê ewqas teng dibe, dinya wê tarî dibe, tu rêke xelasîyê namîne, nikare ji êşa dilan bifilite. Ji ber vê yekê jî mirov nikare bêje Astî mirîye, bi rastî Astî hatîye kuştinê. Bi vê perspektîfê, bi vê nêrînê ve mirov rewşa ku jin di nav de nin, çêtir û baştir fam dike.

Tiştê herî balkêş, di nav vî şerê sêserî û dijwarîyên mezin de çawa em dibînin jinên Kurd dîsa jî ya xwe dikin, mirin jî tev hemû rîsk û telukeyan didin ber çavan, ji bo ku bigihêjin bext û mirazên xwe, ew her rîyên xelasîyê diceribînin, bawerîya xwe wunda nakin, dilketîyê diwemîn, dê-bavê xwe, apên xwe û hemû hêzên mayîn yên ku li pêşberî dilşahîya wan dibin asteng, davêjin alîkî û rîya xwe de dimejin. Ev babeta, di tekoşîna xelasîya jinan de wek gaveke giring dikare bê hesibîn. Di hemû destanên Kurdî de ev tekoşîna azadîyê, wek mesajên protestoyê û wek rûreşkirina erf-edetên kevn, li dijî hêzên feodal, hêzên zordar bi rastî hêjayî peydanîyê ye. Di destanên Kurdî, di serpêhatîyên Kurdî de, beşeke problematîka xelasîya jinan jî, rev e, ne reva bi zorê, reva ji du dilan pêkhatî. Dema keç ji xelasîya xwe re rêkê nabîne, vê carê bi dilketîyê xwe re direve, bi gotineke mayîn hev direvînin, dema mirov li ser vê struktura xelasîyê difikire, mirov dibîneke ku rev ji alîkî de protestokirina pêwendîyên nemirovî û paştamayî ye, kakilê tekoşîna xelasîya (emancipation) jinê ye, ji ber vê yekê jî her revek, di nav van

mercan û rewşê de rîya xelasîya jinan fireh dike, rîya zewacên bêdil dixitimîne, zîhnîyetên paşverû dirizîne, diqelêşe û pûş dike. Her çiqas di dawîya revê de serêşîyên nûh (komplikation) peyda bibin jî, dîsa jî ,di vî warî de gava here çêtir rev e, ji ber ku tu rêke mayîn namîne, dora cotan tê girtinê, çembera zordestîyê her diçe teng dibe, di çend serpêhatîyan de çawa em dibînin êdî roj, roja revê ye. Di serpêhatîya Hesênê Mûsa de rojên revê nêzîk dibin, nefreta li dijî bav her diçe zêde dibe:

.....

Wele bi xwedê min didinê-min nadinê

Min nadinê ezê kincê xwe bişînim

Ser boyaxê reşkirinê,

Ezê mara mêra piştî çavê reş û belek,

Li xwe heram kim li darê dinê.

De hey wax, mala minê.

Sola torinê mala Mûsa qetîya ji çûyînê, ji hatinê.

Cilê mala bavê min qetîyan ji danînê,ji raxistinê,

Guhê dêka min qul kirin bi galgalê, bi gotinê.

..... ⁽⁸⁾.

Ev berxwedana vê keça bi navê Hedo, gaveke gelek radîkal dikare bê hesibîn. Hesên kesekî xerîb bûye, diçe gundê mala Qaso cîwar dibe û dilê wî dikeve keça wî Hedo, ji ber ku kesekî xizan û kesîb e, keçikê nadinê, paşê bi hevra direvin, çîrok her diçe dirêj dibe. Di her destan, her serpêhatîyê Kurdî de nefreteke mezin li dijî zewacên bêdil heye, di stranekê de ev hêrs û rik dighêje xizemên poza, wan dilivînin, keç naxwaze wê bidin van kesên li mala wan berevbûyî, hatine xazgînî:

Xazgînçiyê li mala bavê min rûniştî

Qelendê min digot, xelatê min dibirî

Xizemê bozê min mîna çerxa felekê li hev dizvirî ⁽⁹⁾.

Dema mirov destana Memê Alan û Zîna Zêdan (Mem û Zîn) mêze dike, tiştê bala mirovan zêtir dikşîne ser xwe, bêguman pirsê azadîya jinan e. Zîn, di vê destanê de nîşana azadîyê ye. Ev keça Kurd, ji bo ku bigihêje mirazê xwe, li dijî birayê xwe - mîrê Cizîra Botan, fend-fêl, dek-dolavên Bekoyê Eyan bi xurtî radiweste, van pêwendîyên nemirovî bi mirina xwe ve protesto dike. Ev serhildana keçekê li dijî mîrekî karekî ewqas piçûk û hêsa nîne. Dîsa jî ew ya xwe dike, ji bo evîne ker-gêj dibe, di dawîya destanê de çawa em dibînin, ew vê dinyayê protesto dike û jê bar dike, can dide.

Di destana Mem û Zîn de tiştêkî balkêş yê mayîn jî, dema Mem diçe dîtina Zînê, dibe mêvanê hersê biran (Hesen, Çeko, Qeretacîn), ev biran ewqas bînteng û aciz nabin, çawa tê zanîn Zîn dergistîya birayê piçûk, Çeko ye, ew sê sal in dergistî ne. Dema Mem qutîya dilê xwe vedike, qala Zînê dike, di vê malê de em rastî tu serhişkî, nerazîbûn, dexesî (kumreşî) û serhişkîkê nayên. Di vê beşê destanê de tolerans, nermayê û hevtêgîhiştineke bêhempa peyda dibe, serî şandin, çav derxistin, boz jê kirin nayê bîra tu kesî, her tişt bi hemdî xwe dimeşe. Çeko jî tev, ev hersê biran naxwazin serêşîyên mezin peyda bibin (her çiqas Zîn dergistîya wî be jî). Ez bawer dikim, di dawîyê de Çeko jî têdighê, wekî dema Zîn yekî dinê dixwaze, wê çaxê tiştêkî mirov bike êdî nemaye, ew wusan difikire. Ji aliyê din ev hersê bira jî derheqa Mem de dighêjin bawerîkê: *"...ji bo evînekê welatê xwe berdaya"* ⁽¹⁰⁾. Ew xortê ku ji Yemenê ⁽¹¹⁾ rê dikeve dilezîne, hespê xwe çargava dajo, wekî zûtirekê dilketîya bibîne, tempoya jîyînê di destanê de ji yekten bilind dike, naxwaze agirê evîne vemire, dixwaze vî agirî bike agirekî herdemî di jîyîna keç-xortan de. Ji ber van rastîyan ev hersê bira jî, bi çavekî filozofîk hêjabûna evîne dipîvin, dinirxînin, evîne li ser her tiştî re dibînin. Ev hersê biran angorî van realîtan pêwendîyên xwe bi Mem ji nûh ve careke din

berçav û serrast dikin. Ji alîyê din jina birayê mezin Hesên, ew jina bi navê Stî hemû îmkanan ji Mem re amade dike, Hesên, Mem dibe ”*hêla jinan*”, nasîya wî û jinan dide hev. Di destanê de rola Stîyê tim û tim qenc û pozîtîf e. Hesên û jina wî dixwazin ji hevevîniya van herdu dilketîyan re bibin alîkar, tu alternaîfêke mayîn nabînin. Di vê beşê destanê de hurmeteke mezin ji bo jinan peyda dibe. Dema Zîn biryarê xwe diguhirîne -Çeko berdide, dilê wê dikeve Mem -ev biryara dijayetîkê di nav vê malbatê de peyda nake. Hemû ev yekane nîşan didin ku, gotin ”*gotina jinan*” bûye.

Di destanên Kurdî de gelek caran em rastî rêça rûçik û sûretên civata maderşahî - civata ku bandûra dayîkan-jinan lê zêde ye- tên. Di çend destanan de serdestîya jinan zêtir e, ew xwe nadin hincirandin, êşandin û zêrandinê. Ew di her wargê jîyînê de xwedî maf in, serbest in. Di destana Laz û Xezal de, em rastî civateke wusan tên ku li ser jinan tu zordestîke wusan berbiçav, nayên dîtin. Xanzad, piştî mirina bavê xwe dibe seroka eşîra Balekîya, hejmara malbatên vê eşîrê hezar hefsed bûye, hemû rêvabirina karên eşîrê dikeve li ser milên wê. Ev yeka jî nîşan dide ku di salê gelek kevn de serdestîke jinan hebûye.

Di Destana Laz û Xezal de vê carê strukturekî pêwendîyên cuda peyda dibe. Vê carê du keç (Xanzad û Xezal) dibin evîndarê Laz. Ji der pevçûna ser keçan, ve carê em rastî pevçûn an jî rekabeteke li ser xortan tên. Herdu keç jî bi aktîfî tevî vê rekabetê dibin, giranî û bandûra nîşan didin. Ji ber vê yekê jî, ev destana ji destanên Kurd yê mayîn parîkî cudatir e. Laz û Xanzad kurap û dotmamên hev in, nîşaniya wan dibe, piştî mirina bavên Laz û Xanzadê, rêvabirina karên malbatên eşîra wan dikeve li ser milê Xanzadê (nîşaniya Laz). Ji ber ku Laz vê nîşaniya xwe ber dide, vê carê dibe evîndarê keçeke ji eşîreke mayîn, navê wê Xezal e. Dilê wan gelekî dikeve hev, nazewicin,

lê bi hevra radizên, bi hevra dimînin. Di navbera van herdu keçan de bivê-nevê dilsarîk peyda dibe, lê belê herdu jî heta mirina Laz pêwendîyên xwe, silavên xwe ji wî qût nakin. Ev ev herdû keç her çiqas ji hev sar bûne, dijî hev in û naxwazin Laz ji destê xwe derxin jî, dîsa jî roja mirina Laz, di şîna wî de beşdar dibin, bi tevayî hildidin, dikine gora wî, paşê Xanzad lêdixe diçe nav eşîra xwe, Xezal li wir dimîne ⁽¹⁾. Destana Laz û Xezal, ji alîkî de wek destana Ferx û Astî ye, di herdu destanan de dijayetîke sêserî heye. Di destana Ferx û Astî de struktura *mêr-jin-mêr*, di destana Laz û Xezal de struktura *jin-mêr-jin*, pêwendî û bûyerên ku di van destanan de hene, di bin bandûra xwe de dihêlin, ji hev cihê dikin. Ji aliyê din di herdû destanan de evîndarîke romantîk heye, herdu destan wek stran, dilok û helbestan gelek lîrîk in. Ji aliyê din, di salên kevn nav civata Kurd de ji bo ronîkirina cîhê jinan, gelek hînkariyên rênîşandar in.

DIJMINÊN DU DILAN Û ÇAR ÇAVAN

Bêbextî, nokerî, xayîntî, dilreşî û fêlbazî wek element-motîfên negatîf di destanê Kurdî gelek caran dibin sedemên bêmirazî û bedbextîyê. Di destana Mem û Zîn de, serpêhatîya Bekoyê Şeytan, çawa me li jorê jî got, di jîyîna Mem û Zîn de dibe sedemê felaketeke mezin. Di destana Şor Mehmûd û Merzingan de, ev herdu dilketî jî dibin gorîyê dek-dolab û fend-fêlan. Angorî destanê Şor Mehmûd û Merzingan di zaroktîya xwe de dest pê dikin hev hez dikin, bi hev re mezin dibin û di dawîyê de dizewicin. Şor Mehmud dibe kesekî gelekî jîr û mêrxas. Apê wî Mamereş mêze dike, Şor Mehmûd hêdî hêdî dibe telukekê ji bo wî. Ew ditirse, wekî rojekê şor Mehmûd serkarîya êla wî têxe destê xwe û wî bêrûmet bihêle. Demek tê Şor Mehmûd dixwaze dergistîya xwe Merzinganê hilde here. Ap naxwaze Merzinganê bidê. Gelek difîkire, di dawîyê de dibêjê, eger tu

herî şer zora dijinê min bibî, bi serfiraz vegeî ezê Merzinganê bidime te. Dema Şor Mehmûd ji şer bi serfirazî vedigere tê, piştî çendekî dema ew ji xwe re diçe nêçîrê, Memereş ji vê herêmê mala xwe bar dike diçe, welatekî mayîn, Merzinganê jî dibe, destê evîndaran ji hev diqetîne. Di rê de Merzingan bi dizî diçe li ser pirekê, ji kendalekî de xwe davêje nav gêjavê diqeniqe, berî ku xwe bavêje ew bi pirevan re deng dike, wekî eger yek bipirse bira bêje Merzinganê xwe avîte nav gêjavê. Paşê Şor Mehmûd tê wekî Merzinganê xelas bike, ew jî xwe davêje nav avê, avjenî nikaribûye bike, di dawîyê de ew jî dixeniqe. Dema bavê wê pê dihise tê li dor avê ji pirevan dipirse, wî Merzingan dîtîye an na? Pirevan vê bersîva jêrîn dide:

*Birao, derdê min giran e,
Nizanim li kê bikim nifirane,
Qîza tu dibêjî navê wê, Merzingan e,
Rawesta bû li ber van qiraxane,
Nifir dikirin li dayîk û bavane,
Ji derdê evîndariyê xwe avîte nav pêlên van avane,
Ji ber wê Şor Mehmûd jî xwe avîte nav gêjavane,
Niha gora wan bûye zikê masîyane ⁽¹³⁾.*

Heft xarziyê Memereş hebûne gelek mêrxas û cengawer bûne, gelek Şor Mehmûd hez dikirin. Dema ew dibîsin ev bela mezin hatîye serê Şor Mehmûd û Merzinganê, hespên xwe sîyar dibin, diçin pêsîra Memereş digrin, bi şûr û xenceran wî parçe parçe dikin. Paşê diçin cenazê wan ji nav avê derdixin, mêze dikin ev herdu dilketî di paşla hevda, hev hemêz kirine. Ji wan re dewateke bi nav û deng çê dikin, dibêjin ew li vê dinyê dilşa nebûn, qet nebe bira li dinya dinê bi hev şa bin.

Çawa tê xuyan, ev destana Kurdî ji alîkî de wek destana Mem û Zîn di dawîyê de dibe destaneke bêmirazan. Di destanê

de xayîntî û bêbextî tê protesto kirin, li dijî nepakî, neqencîyê dengengelek xurt hene. Bi taybetî xwe xeniqandina Merzinganê di vî warî de wek protestoke mezin dikare bê hesabîn. Di destanê de dinênasîya kesên wek Memereş yên xayîn tê rûres kirin.

ÇEND KEÇPERÎ Û PÎREJIN

Di destana Memê Alan û Zîna Zêdan û çend destanên mayîn ji der mêrxasên mirovî, em çend mêrxasên wek cin, keçperî û kesên nexuyanbar jî dibînin, ew dikevîne dilqê (rol) jinan, di destanan de roleke alîkarî û piştevanîyê dilîzin, wek pîrhevoka bi tirs û xof nîn in. Ev mêrxasên çîrokî, pêwendîyên dilketîyan re gelek caran dibin alîkar, nasîya wan didin hev, bi taybetî van dilketîyan dixin xewnên hev. Di destana Mem û Zîn de navên sê keçikên padîşahê perîyan derbas dibe : Tavbano, Hîvbano, Stêrbano. Ev keçên dilsoz û evînparêz biryar digrin ku bifirin herin Cizîra Botan, ew dişin dikevin oda Zînê, wê hildidin tînin dixin xewna Memê. Piştî vê bûyerê Memê, li ser Zînê dibe evîndar û ker-gêj dibe. Çawa di destanê de tê xuyan, ev hersê keçê perîyan guneyên van herdû keç-xortan (Mem û Zîn) hildidin li ser stûyê xwe. Di destana Sêva Hecî de jî, em rastî çend keçên wek van perîyan tînin, di şaxekê vê destanê de navê yekê *Gulçîçeka Dilan* ⁽¹⁴⁾, di şaxeke mayîn de navê wê *Pîra Miraza* ⁽¹⁵⁾ û di şaxeke mayîn de jî *Qîza Qenc* ⁽¹⁶⁾ derbas dibe. Gulçîçeka Dilan, diçe Mîr Mehmûdê Cindî tîne, dixê oda Sêva Hecî, wan bi hev dide nasîn. Ev perîyên jinîn (femînîn), di çend destanên mayîn de jî çawa em dibînin enînivîs, bext û mirazê keç û xortan tayîn dikin, evîn, merhamet û alîkarîyê li ser mirovan de dibarînin. Ji der van perîyan, di çend destanên mayîn de, em rastî çend motîfên wek pîr û pîrejinan jî tînin ku mirazan dighînin hev, di pêwendî û kontaktên navbera jinmêran de roleke aktîf dilîzin, gelek rîsk û telukayan jî didin li

ber çavan, xwe davêjin nav êgir, di navbera dilketîyan de, ji ber ku zêde şik naçe li ser wan, xeberan dibin-tînin û dibin çavkanîyên îstîhbaratê. Ji bo ku salên wan bihurîne, tecrubeyên wan yên jîyîne zêde ne, di van destanan de gelek caran keç û xort xwe davêjin pêşîra wan û alîkarîyê ji wan hêvî dikin û bawerîya xwe jî, bi wan tînin. Di destana Mehr û Wefa de, dema Wefa diçe hawarîya dilketîyê xwe-Mehr, ew tê girtin, wê bi darê zorê direvînin, di rê de ew rastî pîrejinekê tê, hal-hewalê xwe jê re dibêje, ev pîrejina van gotinan pašê dibe dighîne Mahir ⁽¹⁷⁾. Di destana Rustemê Zal de, Rustemê Zal berî ku bavêje li ser dijminên xwe, cara pêşîn dibe mêvanê van pîrejinan. Bi kurtî di destanên Kurdî de ev figurên jinî yên ku di beşeke van destanan de derdikevin pêşberî me, di warê pêkhatina kontaktên giring de cîhekî yekemîn digrin û rolên aktîf dilîzin.

JIN DI RÊKE RAST DE DIMEŞIN

Di destanê Kurdî de dîrdîtîniya jinan, çawa di van berheman de dîyar dibe, gelek tûj e. Ji ber vê yekê de jî, ew di rêke rast de dimeşin. Piştî destana Memê Alan û Zîna Zêdan destana ku di nav Kurdan de zêtir belav bûye, destana Sîyabend û Xecê ye. Destan, li ser evîna Sîyabendê Silivî û Xeca Resûl ava dibe. Wek gelek destanên mayîn, di vê destanê de jî Sîyabend û Xecê nagihêjin mirazê xwe. Lê belê ew evîna ku di vê destanê de pêl-pêl mezin dibe, hemû dijwarî, xirabî û tiştên neçê di bin sîya xwe de dihêle, wan difetisîne, bêrûmet dike. Dema mirov vê destanê baş analîz dike, mirov têdighê ku mêrxasa jinî- Xecê pêşerojê angorî Sîyabend baştir dibîne û gavên xwe bi pîvan davêje. Di beşeke vê destanê de Xecê xewnekê dibîne û dikene, vê xewna xwe ji Sîyabend re şirovedike, Sîyabend bêsebeb, vê xewnê şaş fam dike, pey wan pezkuvîyên ku Xecê di xewna xwe de dîtine, dikeve. Ken û gotinên Xecê şaş fam dike, hildide

li ser xwe, diltenikîya xwe zû eşkere dike, vî kenî bi keçelîya xwe re girê dide. Ji nav wan duwanzdeh pezkuvîyan yekî digre dikuje, pezkuvî jî lêdixe wî ji kendalekî de davêje, dikuje. Paşê navê wî dibe: *nêçîrvanê ku ji alîyê nêçîra xwe de tê kuştinê*. Ev beşa dawîn ya destanê, mesaja destanê gelek bi vekirî radixe li ber çavan, Sîyabend xeletîya xwe, bi zimanê xwe eşkere dike:

*"Çawa min ji hev qetandîye destê nêrî û bizinê
ewî usa ji hev qetandîye destê mêr û jinê" (18).*

Dema Sîyabend dixwaze nêrî bigre, wê demê nêrî û bizin li bal hev bûne, zirareke wan neghîştîye tu kesî. Ev serhişkîya Sîyabend ji ku tê? Çawa em ji despêka destanê de fêr dibin, zaroktîya wî qet baş derbas nebûye, bêdê û bêbav mezin bûye, di zaroktîya xwe de kesekî şerût bûye, bi dorberê xwe, bi hevalên xwe re zêde bi hev nekirîye, wek mîsal rîya jina gavanê gund digre... Ji alîyê din ew keçel-gurî bûye, bêguman wî ev yeka wek kêmasîkê di xwe de dîtîye û xwastîye vê kêmasîyê bi tehrekî mayîn, bi rêke din tijî bike. Bi çi tehrî? Sîyabend çawa em dibînin dibe kesekî problematîk, ev şahsîyeta wî ya parçekirî di dawîyê de dibe bayîsê mirina wî û mirina Xecê jî. Xecê naxwaze wekî Sîyabend here wî pezkuvîyî bikuje, gunê wê bi van pezkuvîyan tê, lê belê Sîyabend wê guhdar nake, ya xwe dike.

Ev serhişkîya Sîyabend, di destana Ker û Kulik de serhişkîya van herdu birayan tîne bîra mirovan. Di vê destanê de dîya van herdu kuran naxwaze wekî kurê wê herin bi herheft birayên wê re şer bikin, lê belê ew gotinên dîya xwe guhdar nakin, diçine şer. Çawa tê zanîn di dawîya destanê de Kulik tê kuştin, gotinên dîya wan Werdekê rast derdikevin. Dûrdîtîni, rastzanîn û famdarîya Werdekê wek Xecê vê yekê nîşanî me didin wekî di destanên Kurdî de jinên Kurd hertim serdikevin, di rêke rast de dimeşin, rênîşandar in, bi şîretên xwe ve pêşengîya mêrxasên van destanan yên mêrîn dikin.

Ji alîyê din, hem di destana Sîyabend û Xecê de, hem jî di destana Ker û Kulik de zordestîke mîrên Ereban jî heye. Xecê berî ku bi Sîyabend re bireve, çawa tê zanîn dergistîya kurê mîrê Ereban bû. Ker û Kulik jî, bona herin hespekî bi navê Bêcanjê re bînin, ji alîyê mîrên Ereba de tîn seferber kirin, mîrên Ereban van herdu xortan li ser xalên wan de dişînin wekî bi xalan re bikevin şer. Lê belê Ker naxwaze dîya wî tenê bêxweyî bimîne, ji ber vê yekê jî kuştina heft xalên xwe nafikire, wê çaxê dîya wî dikare bikeve destê mîrê Ereban. Angorî Kulik, Ker çêtir difikire û gavên xwe bi pîvan davêje. Di dawîya destanê de, çawa em dibînin Kulik tê kuştin, keça mîrê Ereban-Têlî Rewşen Xatûn para Ker dikeve.

Di destpêka destana Ker û Kulik de, dema bavê Werdekê naxwaze keça xwe bide Silêman, Silêman Werdekê direvîne. Bav pey keça xwe dikeve, Werdek kevirekî hildide bavê dixê, dikuje ⁽¹⁹⁾. Ev yeka jî nîşanî me dide ku, dema keça Kurd dil kir, dilketîyê xwe û mirazê xwe ji ser her tiştî re digre, xwe davêje nav agirên mezin, dikarin li dijî biryarên dê-bavê xwe jî derkevin, di vî warî de gelek serhişk in û gelek caran ber xwe didin. Di çend destanên mayînan de jî, çawa em dibînin li dijî dê-bavên neheq muhalefeteke mezin heye. Ev dê-bavên neheq neyên kuştin jî, nifirên mezin li wan tînin kirin, ev nifiran angorî çend destanan tînin cîh jî. Di destanê Ferx û Astî de, Ferx nifirên mezin li dê û bavê xwe dike, di nav heftekî de hem dê, hem jî bavê wî dimire ⁽²⁰⁾. Bi saya motîfa nifiran, mirov fam dike ku, kî dibe bira bibe, pêwîst e kes nekeve orta du dilan û çar çavan. Ev bawerî di destanên Kurdî de gelek xurt e. Çima piraniya nifiran ji devê jinan, bi taybetî ji devê dayîkan derdikevin û ev nifiran tînin cîh? Bersîva vê pirsê diçe dighêje mezinbûna neheqîya li jinan tînin kirin. Jin hêrs, nefret û rîka xwe di pratîk de nînin be jî, bi zar-ziman (verbal) dîyar dikin, realîteke jîyîne îfade nekin jî, wek realîteke zimanî, gelek caran rastî realîteyên

jîyîne jî tîn, dibin bûyer. Ji ber ku kesên xirabîyê dikin, di pêşerojê de çi wê bê serê wan, mirov kêmhindik, sedî sed nîn be jî, jê derdixe. Jin bi vê bawerîyê ve nifiran dikin. Ji ber tecrubeyên jîyînê, jin dighêjin aqilmendîke mezin û tenik.

Di vê babetê û serpêhatîke here balkêş jî, serpêhatîya Filîtê Quto ye. Angorî vê serpêhatîyê li welatê Mamê Etmanîk xela hebûye, wan nikaribûne debar-abûra xwe bikin. Ew ji eşîra Reşkota bûye. Karvanê xwe amade dike, diçe bajarê Batmanê wekî aborî û debara zarokên xwe bike. Lê belê ev navça di bin kontrola Filîtê Quto de bûye, bac û bertîl ji karvanê ku dihatine vê navçê distend, rêbirekî nav û deng bûye. Dema dibhîse ku Mamê Etmanîk hatîye hêla Batmanê, mirovên xwe berev dike, diçe li ser wî, şerekî mezin di nav wan de dest pê dike. Di dawîya vî şerî de hem Filîtê Quto, hem jî Mamê Etmanîk tîn kuştinê. Piranîya stranên ku li ser Filîtê Quto hatine gotin, ji devê dîya wî Şemê derketine, ev jinik, kurê xwe neheq dibîne, piştî kurê nake, kirinên wî cîh de nabîne, her çiçiqas kurê wê nîn be jî, ew piştî Mamê Etmanîk digre. Filîtê Quto guh nade şîret û gazîyên dîya xwe, di dawîyê de tê kuştin û dîya wî dilorîne:

"Filîto lao, were neçe pêşîya vî kervanî!... (21).

Ji alîyê din ev dayîka Kurd ji vî şerê xwexwetîyê jî nerazî ye, ew zane ku ev şerên neheq tenê kêfa hêzên dijmin, hêzên neyar û dewletê tîne:

*"...Bitlîsê dergevana derge vekir
Donzde beyraqê Alî-Osman şede, îspat,
Şerê Filîtê Quto, Memê Etmê temaşe kir" (22).*

JI BO MÊRAN DANÎNA ÇEND MERC Û HOYAN

Di destanên Kurdî de dema kesek daxwazîya zewacê dike, ji alfyê jinê de çawa em dibînin hin merc û hoy tên pêşkêş kirin, pêwîst e mêr zîrekî û jîrîtîkê nîşan bide, ew pêwîst in ya herin li ser dijmin an jî karekî mezin biqedînin. Eger ew di van seferan de sernekevin, ji wan re îmkana keçdayînê namîne. Çima ev dijwarî û zehmetî tên pêkanîn? Bersîva vê pirsê mirov dikare bi sê tehrî şiro veke :

A. Bi pêkanîna mucîzeyan ve destan tempoke bilind bi dest dixe.

B. Bi van pêşdanînan ve, dê-bav dixwazin, zavayên xwe yên nûh, jin jî dixwazin dilketîyen xwe biceribînin, başbûn û qencîya wan bi çavên xwe bibînin.

C. Di hin karên pratîk de ji van dilketîyên nûh îstîfade bikin.

Di destana Ker û Kulik de, ji bo keça mîrê Eraban ji xwe re bixwazên, ew pêwîst in, herin hespekî navdar ji nav eşîreke mayîn birevînin binin. Dîya wan Werdek jî, dema dixwaze namekê bi rê bike, diçe bal sofîkî, bi wî re tu dibêjî peymanekê girê dide, dibêje wî eger tu vê namê bibî bighîni xwedanê wê, ezê bi te re mêr kim ⁽²³⁾. Di destana Sêva Hecî de, ew kesê dilê wî ketîye Sêva Hecî pêwîst e here cîhekî qeytana Memûdî (di şaxeke vê destanê de qeytana Hemedanê tê nav kirin) bîne wekî ji bavê wê yê kor re bibe derman, êdî Sêva Hecî ya wî ⁽²⁴⁾. Di destana Nasir û Malmal de, vê carê em rastî hoy û mercên mayîn tên, herdu keç (Taurezî û Esmer) dixwazin wekî ev herdû xort (Nasir û Malmal) herin Bexdayê çend sala bimînin, bibin kesên mezin, paşê bi wan re bizewicin. Berî ku ew bi rêkevin, ev herçar keç û xort di nav xwe de sond dixwin ⁽²⁵⁾. Di destana Şor Mehmûd û Merzingan de jî, bavê Merzinganê ji Şor Mehmûd tiştêkî mayîn hêvî dike, eger ew here dijminê wî bindest bike, ewê keça xwe Merzinganê bide Şor Mehmûd... Wek

van mîsalan gelek merc û hoyên mayîn jî di destanan de tèn pêşkêş kirin. Bi kurtî mirov dikare bêje pêkhatin û bicîhanîna van merc û hoyan cîhê qelend (next) digre. Hemû ev merc û hoyan bi çi nîyetê hatine gotin? Ji devê kê derketine? Angorî vê jî, dema mêr karê xwe diqedînin tèn, ew vê carê dikarin rastî çend dijwarîyên mayîn jî bèn, vê carê serêşîyên nûh di destanan de peyda dibin, hertim, her tişt bi hemdî xwe nameşe.

ÇIMA MÊR DIKEVIN ROLA ŞIVANAN?

Di destanên Kurdî de çawa em dibînin stûnên van berheman yên here xurt ji alîyê jinan de hatine dayîn. Jin mêrkirinên bêdil û reva zorê tu wext qebûl nakin, sal derbas bin jî, ew nedilşa ne, dîsa jî rîya xelasîyê digerin, timê bendewarê avakirina jîyîneke nûh in. Di destana Binefşa Narîn û Cembelîyê Hekkarê de ev realîta gelek eşkere ye. Binefş, ji alîyê Derwêş Axa de bi destê zorê tê revandin. Ji ber ku birayên Binefşê li dijî vê zewaca bêdil derdikevin, ew tèn kuştin. Derwêş Axa kesekî zordar û kal e, tê gotin ku ew nod salî ye. Binefş mirinê ji mal, milkê dinyayê çêtir dibîne. Ji ber ku Binefş ewqas zêde ji Cembelîyê Hekkarê hez dike, navê kurê xwe yê Derwêş Axa bûyî jî, datîne Cembelî, Cembelîyê piçûk, ev nav bêguman nîşana evîna Cembelîyê mezin e. Cembelîyê Hekkarê dikeve dilqê şivanan, kulavê şivanan xwe dike, wekî here bibe şivanê Derwêş Axa, bi dilketîya xwe re deng bike, wê bibîne û birevîne. Di dawîya destanê de bi xwe wusan dibe, ew bi hevra direvin, bi vê kirina xwe ve Binefşa Narîn zewacên bêdil protesto dike û dighêje mirazê xwe.

Di destana Binefşa Narîn û Cembelîyê Hekkarê de çawa me li jorê jî got, dema Cembelîyê Hekkarê dixwaze here Binefşa Narîn bibîne, dikeve dilqê şivanan. Di çend destanên mayîn de jî em rastî vê motîfê tèn. Çima şivan, ne pêşekî din? Ji ber ku di nav Kurdan, di jîyîna rojane de kesê ku zêtir kontak û

pêwendîyên wî bi jinan re hene şivan in, bi taybetî danê nîvro û berbi êvarê dema pez tê bêrîyê, kesê serê pêz digre şivan e, bi bêrîvanan re kontaktên wan yên dîrek hene, mesafa di navbera wan de gelek hindik e, îmkana hevdudîtîne, bi hevra xerabîyê gelek zêde ye, ji alîyê din zêde şikê jî nabin li ser xwe, ji ber ku ev karê pezdotinê ji du kesan pêk tê (şivan û bêrîvan) kesê ku pêz dajo bêrîyê, gelek caran zarok in an jî pez bi xwe du hev rêz dibe, dikeve dorê. Di destana Qer û Gulîzerê de, Qer dibe walîyê Sonduzê, dilê wî dikeve keçeke bi navê Gulîzer, dema mêze dike bav keça xwe nadê, ew dibe şivanê mala bavê Gulîzerê ⁽²⁶⁾.

Berî ku Cembelîyê Hekkarê xwe bighîne dilketîya xwe ew di rê de rastî kesên mayîn jî tê. Carekê dilê keça şêxekî Ereban dikeve Cembelî. Navê vê keçikê Wedîha bûye ⁽²⁷⁾. Wedîhe bi dilekî na hezar dilî dibe evîndarê Cembelî. Ji bo ku ew û Cembelî timê hev bibînin, hev şa bin, ew rêkê difikire, diçe bal bavê xwe wekî Cembelî hilde ser karekî, di mala wan de bimîne. Lê belê Cembelî ji vê yekê re razî nabe, çî dike nake ji destê vê jinikê nafitile. Demekê bi hevra dimînin, şevêkê Cembelî bi dizîka ve ji mala vê keçikê direve, tevî tarîya şevê dibe, pey rêça mala bavê Binefşa Narîn dikeve. Ev serpêhatîya di vê destanê de wek beşeke bingehîn cîh nagire, wek bûyereke duwemîn dikare bê hesibîn. Lê belê ev beşa destanê tişteki nîşanî vê keça şêxê Ereban dike, wekî bi zorê du dil nabine yek, bi hevdudîtîneke derbazok û tesadûfî mirov nikare dilşa bibe. Ev beşa destanê, bûyerên ku di destana Zembîlfiroş de derbas dibin tîne bîra mirovan û wek hev in. Ji bo kêfa xwe, ev keça Ereban û ew Xatûna ku navê wê di destana Zembîlfiroş de derbas dibe, jinên dewlemend, arîstokrat û xortxapînok in. Dorberên ku tê de mezin bûne, dorberên bajarî ne, gelek bi serbestî dijîn.

SÎNORÊN NAMÛS Û BÊNAMÛSÎYÊ

Destaneke ku di nav Kurdan de gelek belav bûye jî, destana Zembîlfiroş e. Zembîlfroş debara xwe tenê bi firotina zembîlan (sêlik) ve pêk tîne, kesekî belengaz û kesîb e. Ew tax-tax, kuçe-kuçe digere, zembîlan difroşe. Kesekî çeleng, spehî û xweşik bûye. Angorî şaxeke vê destanê Zembîlfiroş berê mîrek bûye, dewlemend bûye, paşê jîyîneke sade ji xwe re hilbijartîye û xizan ketîye. Rojekê tê bajarê Sîlvanê cîwar dibe, li vira xwe re zembîlan difroşe ⁽²⁸⁾. Ji ber çelengbûn, bejn-bala wî, rojekê dema ew dîsa kuçe-kuçe digere, rastî jina mîrê bajêr tê, dilê vê jinikê dikeve Zembîlfroş û pêsîra wî ber nade. Zembîlfiroş bi xwe jî kesekî xwedî jin û zarok e, çavê wî ji jinên kesî tune ye, kesekî serbilind, xwedî nefis e. Jina mîr çî dike nake, nikare wî ji rê derxe, bi wî şa be, rojên xweş bi hevra derbas bikin. Çawa em ji naveroka destanê û gotinên jina mîr fam dikin, ew mîrê xwe davêje alîkî, dixwaze Zembîlfiroş kaşî nav cî-nivînên xwe bike. Her çiqas ew bi gotinên xwe yê şewetî ve dinya Zembîlfiroş sero-bino dike, dîsa jî Zembîlfiroş li ber xwe dide, nêzîkê wê nabe, zarokên xwe difikire. Dilpaqijî, helalî û namûs, çawa em dibînin kakilê felsefeya jîyîna Zembîlfiroş pêk tînin.

Di dawîya destana Zembîlfiroş de çî tê serê Zembîlfiroş û Xatûnê? Bersîva vê prsê angorî şaxên vê destanê ji hev gelek cuda ne:

A. Dema Xatûn pey Zembîlfiroş dikeve diçe mala wî, çawa em dibînin Xatûn jina Zembîlfiroş dixapîne, dikeve nav cîhê mîrê wê, lempê vedimirîne, Zembîlfiroş dema tê dikeve nav cîhê xwe wekî razê, Xatûn ji bîr dike xirxalê lingê xwe derxe, Zembîlfiroş wê çaxê fam dike ku ew ne jina wî ye, ew Xatûn e, Zembîlfiroş dibe teyrekî ji kulekê re difire diçe. Xatûn heft sal li pey wî digere, li serê çîyakî rastî şopa wî tê, dibine xûşk û bira, piştî çendekî, Xatûn dimre ⁽²⁹⁾.

B. Li ser kanîkê rastî hev tên, Xatûn dixwaze Zembîlfiroş ramûse, dema Xatûn zimanê xwe dixwe devê Zembîlfiroş herdû jî dimrin ⁽³⁰⁾.

C. Agir devê Xatûnê derdikeve, herdu jî dişewitin ⁽³¹⁾.

Ç. Diçin cennetê, digihêjin mirazê xwe ⁽³²⁾.

D. Mîr dema pê dihesa wekî jina wî çûye li bal Zembîlfiroş, lêdixe Zembîlfiroş dikuje ⁽³³⁾.

E. Zembîlfiroş xwe ji qesrê de davêje perçe-perçe dibe ⁽³⁴⁾.

F. Dema mîr dixwaze Zembîlfiroş bikuje, Xatûn dikeve navberê, kêrê ji destê mîr digre, zikê mîr re dike, ew tê kuştin. Paşê Xatûn, Zembîlfiroş û jin-zarê wî bi tevayî diçin, cîhekî wusan dengê axa û mîran li wir nayê ⁽³⁵⁾.

G. Jina Zembîlfiroş û Xatûn dibine hêwîyên hev, wek jina mezin û jina piçûk bi hevra dijîn ⁽³⁶⁾.

H. Zembîlfiroş û Xatûn di nav xwe de peymaneke gîrê didin wekî dest ji pêşîra hev berdin. Paşê Zembîlfiroş ji ber daxwazîya bavê, diçe bajarê Dîyarbekirê dibe mîr ⁽³⁷⁾. Ev şaxa dawîn, ne şaxeke folklorîk e, wek şaxeke edebî ji alîyê Mirad-Xanê Beyazidî de hatîye nivîsîn.

Çawa tê dîtin heta mirinê, li dinya mayîn jî Xatûn li pey Zembîlfiroş dikeve, pêşîra wî bernade. Di çend şaxên destanê de çawa tê xuyan, Zembîlfiroş her çiqas ji ber Xatûnê direve jî, wusan tê xuyanê bi kêmanî dibin xûşk-bira. Ji alîyê din dema em zordestîya mêrê Xatûnê didin ber çavan, ew dibînin ku hevkarîk û dostanetîk di navbera Zembîlfiroş û Xatûnê de li dijî mîr peyda dibe, Zembîlfiroş û Xatûnê nêzîkî hev dike. Ji alîyê din ji ber xizanî û belengazîyê, jina Zembîlfiroş jî, li dijî Xatûnê stûxar e. Ev yeka jî wek faktorekê, pêwendîyên Zembîlfiroş, jina wî û Xatûnê ji dijmintayê diparêze û wan di xalekê de dighîne hev, dijayetîya van hersê kesan kêmtir dike. Bêguman hemû ev bawerîyên mesaja destanê yên li ser helalîyê û dilpaqijîyê ava dibin, nahejîne, ji ber ku di destanê de ev

motîfan gelek xurt in. Lê belê hevbandûrîya bûyeran bivê-nevê çend dijarîyan ji bo Zembîlfiroş peyda dike wek hebûna du jinan û newekhevdîtina Xatûn û mêrê wê...Li dijî mêrê Xatûnê muhalefetek peyda dibe, wê çaxê Xatûn wek dijminekeyekemîn nayê hesibîn. Di herdu şaxên dawîn de çawa em dibînin Zembîlfiroş jî êdî hatîye guhartin.

Destana Zembîlfiroş ji alîkî de destana Êsif û Zelêxe tîna bîra mirovan, Xatûna ku navê wê di destana Zembîlfiroş de derbas dibe gelekî li Zelêxê çûye, dirûvê wê lê dikeve, wek hev in. Zelêxe jî wek Xatûnê jina mîrekî ye, mîrê Misirê. Dema Êsif, kurê Aqûb pêxember dibin Misirê, dilê Zelêxê gelekî dikeve Êsif. Di şaxên Êsif û Zelêxê yên folklorî de, çawa em dibînin ku dema Zelêxe, Êsif ji xwe re dikire, dibe, Êsif rîya revê digere, lê belê ji destê vê jinikê xelas nabe⁽³⁸⁾. Zelêxe tîne vê carê Êsif şikyatî mêrê xwe dike, mêr jî tîne wî dike zîndanê. Ev destana di nav Kurdan de gelek belav bûye, gelek şaxên wê yên edebî û folklorîk hene.

Destaneke ku di naveroka wê de babeta namûsê cîhekî bingehîn digre, destana Mem û Eysê ye. Kurekî pîrejinekê heye, navê wî Memê ye, dîya wî kurê xwe dizewicîne, navê bûka wê jî Eysê ye. Piştî demekê Memê dibine leşkerîyê, heft salan li leşkerîyê dimîne, çavê vê dayîkê timê li rê ye, li bûka xwe xweyî derdikeve. Ji ber ku bi salan ev mala bêmêr e, berpîrsîyarîya mezin dikeve li stûyê vê pîrejînê, ew li ber mala kurê xwe dimîne, cîhê wî digre. Piştî vê leşkerîya dûr û dirêj, êdî çavê wê li rênêrînê diqerime. Rojekê destûra Memê derdikeve, nivê şevê lêdixe tê mala xwe, ew û dergistîya xwe dikevî nav nivînan, ew dîya xwe hişyar nake. Dîya wî mêze dike, di oda Eysê de dengê mêran tê, dinya vê dayîkê tevlihev dibe, nizane ku kurê wê ye, leşkerîyê hatîye. Yekten sero-bino dibe, bi nezani lê dixê kurê xwe dikuje⁽³⁹⁾.

Hem di destanên Zembîlfiroş û hem jî di destana Mem û Eysê de her çiqas bûyerên kuştin û mirinê peyda dibin, lê belê

ji bo namûsa xwe biparêzin, yek jina xwe difikire, ya din jî kurê xwe difikire, naxwazin navê wan xirab derkeve, mirinê ji vê yekê çêtir dibînin. Herdu destan jî, li ser hîm-bingehên namûsê ava dibin.

Di salên kevn de ji ber dirêjbûna leşkerîyê, çawa em dibînin ev salên dirêj bûne sedemên parçebûna gelek malbatan, jinmêr, keç-xortên nûhzewicî bi salan ji hev dûr mane. Her çiqas dayîka Memê kurê xwe ji bîr nekirebe jî, ev dayîka bi salan hêvîya hatina kurê xwe maye, ji alîkî de ker-gêş bûye, mirov dikare bêje wekî ew ji bîr kirîye, hatina kurê wê ji bo bûye mucîzekê, ev mucîze çawa em dibînin li bal vê pîrejinê nebawerîk peyda kirîye, wê bawer nekirîye rojekê kurê wê û bûka wê bibin yek, têkevin nav nivînan, di hişê wê de hertim îmajê bûkeke tenêmayî cîwar bûye, ew tabloya nûh ji hişê xwe re derbas nekirîye.

NEFRETA KONTRA-MÎLÎTER

Çawa em dibînin gelek malbatên Kurd ji ber leşkerîyê, timê rojên tîrş û tal derbas kirine. Ji ber vê yekê jî di folklorê Kurdî de element û motîfên kontra-mîlîter cîhekî bingehîn digrin. Li welatên biyanî, li welatên dûr, kirina leşkerîyê ji bo her Kurdekî wek cezakî giran hatîye dîtin.

Destaneke ku tê de li dijî hêzên mîlîter protestoke mezin heye, destana Menşê Elîyê Sêlim -Axa ye. Kîkî paşa, paşayê dewletê dixwaze keçeke çardeh salî (Menşê) ji xwe re wek jin bîne. Lê belê dema keçik û heft birayê wê vê yekê qebûl nakin, ev paşa heft birayê Menşê bi darê zorê dixê girtîgeha Dîyarbekirê. Heta Menşê nedine wî, ew biryar digre ku van heft birayan di girtîgehê de girtî bihêle, wek listikekê, entrîka û santajekê girtina van heft biran li dijî Menşê bi kar tîne. Di destanê de çawa em dibînin Menşê stûyê xwe li dijî vê zordestîyê xar nake, ji bo birayên xwe azad bike, ew dikeve ser rê diçe xelasîya wan. Di dawîyê de ser dikeve, birayên vê Keça Merdînî tînan berdanê⁽⁴⁰⁾.

Serpêhatîya Menşê, serpêhatîya Saliho tîne bîra mirovan, çawa Menşê dixwaze heft birayên xwe ji zîndanê derxe, azad bike, Nûrê jî dixwaze dilketîyê xwe Saliho xelas bike, dilketîyê wê jî wek heft birayên Menşê di girtîgeha Dîyarbekirê de hatîye girtin. Salih hejdeh salî ye, sed sal ceza danê. Nûrê, gelek ber xwe dide wekî Salihê wê bê berdanê, gazî Reîsê Cumhuriyetê Kemal Paşa û pêxemberan dike, ji ber dergehê kela Dîyarbekirê dûr nakeve, heta ku Salih bê berdanê:

.....

*Nurê divê : Saliho pizmamo, bejna min zirave,
Têlek ji têla vê rihanê,
Hêşîn dike ser xopana Dîyarbekir,
Pêşberî hepisxanê.*

..... (41).

Jinên Kurd di şerê li dijî hêzên dewletê û hevalbendên dewletê de timê li bal mêrên xwe, lawên xwe cîh girtine, bi mêran ve tevayî li dijî neheqî, zordestî û li dijî êrîşên dewletê şer kirine. Di serpêhatîya Bişarê Çeto de, Gozê, çawa em dibînin li bal kurê xwe cîh digre, li dijî Bişarê Çeto derdikeve, ji wan çend kesan dikujin. Wek tê zanîn Bişarê Çeto hêzên dewletê yên leşkerî hildide bal xwe li dijî Emê Gozê şer dike. Hevkarîya Bişarê Çeto bi dewletê re wusan pêşta diçe, ew dibe êrîşkarekî navdar. Emê Gozê bi mêrxasî û bi dilsozîya xwe ve tê nas kirin. Bi kurtî ev serpêhatîya wek destanekê bûye nîşana şerê pakî-nepakîyê, heqî-neheqîyê, qencî-xirabîyê. Gozê, di vî şerî de timê qencîyê dixwaze. Dema Gozê li dijî hêzên dewletê kurê xwe diparêze, ew, nefer, leşker û serokên wan yên zabit ji hev cuda dike, gunê wê bi van neferan tê, paşê şîretan kurê xwe dike û gazî wî dike: "...Çavê malîya wan li rîya wan e" (42). Di cîhekî mayîn de jî awa dibêje: "De nekuje nefera, nefer kurê xelqê ne, nanxurê dewletê ne" (43). Ev mirovhezîya Gozê, wek dilpaqîjkê dibe kakilê dinênasîke gelek pêşketî.

Destana ku tê de zordestî, hovîtî û lêdanên li ser jinê zêtir dibin, destana Mehr û Wefa ye. Hêzên leşkerî di vê destanê de bi darê zorê şahsîyeta wê keça bi navê Wefa pêpes dikin, vê keçikê wek dîl (hêsîr) digrin. Angorî destanê, kurekî padîşahê Muxirzemîn hebûye, navê wî Mehr bûye, dilê wî dikeve keça berdestîyê patîşah, navê wê Wefa bûye. Ew bi hevra diçin dibistanê, di navbera wan de evîna dil roj bi roj zêtir dibe. Rojekê padîşah kurê xwe Mehr dike serleşker, wî dişîne Hîcazê wekî tevî şer be. Mehr û Wefa bi alîkarîya mamosteyê xwe bi hevra naman dinivîsin, xeberan ji hev digrin. Rojêke Wefa xewnekê dibîne, wekî Mehr di şer de hatîye birîndar kirin. Dema ew hişyar dibe, tivdarekê xwe dike, diçe hewarîya dilketîyê xwe. Ev keça diçe derdikeve hizûra Melîkşah, Melîkşah vi keçikê bernade, bi xwe re dibe, dike bûka xwe. Di wê demê Mehr jî, jî leşkerîyê vedigere tê mal. Paşê pê dihese ku dilketîya wî çûye hewarîya wî. Mehr careke din vedigere, pey Wefayê dikeve. Diçe mala wê pîrejina ku Wefayê xeber li bal hiştibû, paşê fêr dibe ku, Melîkşah dilketîya wî Wefa ji kurê xwe re birîye. Mehr dema diçe bajarê Melîkşah, mêze dike ku dîlan-dewata Wefayê tê kirin. Ew dilketîya xwe ji nav govendê direvîne. Mirovên Melîkşah pey wan dikevin, di rê de wan herduyan jî didin ber gullan, dikujin.

Destana ku, cengewarî, egîtî, welatparêzî û mêrxasîya jinên Kurd bi vekirî pêşkêş dike, destana Dimdim e. Ev destana bi navekî mayîn destana *Xané Lepzêrîn* an jî destana *Xané Cengzêrîn* tê nasîn. Di destanê de li dijî ordîyên Faris di nav kelakê de berxwedana gelê Kurd tê zimîn. Ev bûyera wek bûyereke dîrokî li dorberê kela Dimdimê di sala 1608-1610'an de qewimîye. Kurdan li dijî hêzên Şah Abbas I şer kirine. Dema ordîyên Faris êrîşê dibine li ser vê kelê, Kurd di hundirê kelê de dicivin, bi mehan li ber xwe didin, teslîm nabin, heta ku koka wan tê. Di gelek şaxên vê destanê de em rastî berxwedan û tekoşîna jinên Kurd jî tên, ew di vê berxwedanê de bi aktîfî cîh

digrin. Bi taybetî di dawîya destanê de dîya Xanê Lepzêrîn, jin, bûkên wî û jinên mayîn bi cengewarîya xwe ve çavê dijmin gelek ditirsînin. Ji bo ku ew bi can nekevin destê hêzên neyar, dema dijmin dixwaze dikeve kelê, ew bi destê xwe êgir berî xwe didin, xwe dişewitînin. Di şaxeke vê destanê de, jina Xan bi qîrînan ve gel hişyar dike û dibe pêşeng. Di şaxeke mayîn de vê carê dîya Xan li mirovan şîretan dike, navê wê Guher Xanim bûye, ew nîşan dide ku mirin ji teslîmbûnê çêtir e ⁽⁴⁴⁾. Angorî gotinên Guher Xanimê herkes tivdarekê xwe dike û xwe amade dike. Dîsa di vê şaxê de dema jina Xan mêze dike wekî dijmin hewl dide, bikeve hundirê kelê, ew êgir berdide cebirxana kelê, kela ji nêşkêva diteqe, di nav dumanê de dimîne, navê wê angorî vê şaxê destanê Asîme Xanim bûye ⁽⁴⁵⁾. Ji aliyê din bûyera kela Dimdimê derheqa dîroka tevgera jinên Kurdistanê de jî bûyereke giring e. Ji ber ku ev bûyera hem wek berhemeke folklorîk, hem jî wek bûyereke dîrokî tê zanîn.

Civata Kurd timê bi jinên cengewer, bêtirs û mêrxas ve serbilind bûye, ew hatine pesinandin. Di destana Rustemê Zal de, em rastî çend jinên wusan hêzdar tînin, ji van jinan yek jî ew keça bi navê Rûdeve ye, tu pelewana pê nîkaribû. Ew û bavê Rustem gulaş digrin, ew zora Zal dibe, paşê Zal bi wê re dizewice. Paşê Rûdewe diwelide, Rustem jê dibe. Di şaxeke mayîn de, dema Rustemê Zal dinêre, keça wî li pêşberî xulamê wî Gurgîn pozê xwe xar dike, dibêje ezê te bikujim. Keça wî kincê pelewana xwe dike, diçe dikeve şikeftê serê dêwekî jê dike, ew dêwê ku berê Rustem bi xwe cesaret nekirîye serê wî jê bike. Piştî vê bêtirsîya keça xwe, ew dibêje *”heyfa vê qîzê ez bikujim”*, paşê dest ji kuştina keça xwe ber dide. Di destana Rustemê Zal de, jin, bûk û keç hertim bi destê Rustem tînin rizgar kirin, dema ew dikevin tengasîyê, cara pêşîn ew xwe davêjin li ber bextê Rustem. Ji ber ku ew pelewana e, kes nikare nêzîkî mala wî bibe. Ew dibe parêzkarê jinên bindest, gelek caran wan xelas dike. Dema dêwê firinde jina yekî direvîne, xarziyê wî

Bêjeng, vê jinê ji dest dêw xelas dike, teslîmî mêrê wê dike. Di şaxeke mayîn de, Rustemê Zal dibe serdewatîyê kurê Selmîyanî Sind, tivdarekê xwe dike, diçe dewatê, xeber tê ku Dêwê Heftserî (tenê serîkî wî hebûye, serê din bi kincan ve çêkirine) bûk revandîye, ji xwe re birîye. Navê bûkê jê Şimikzêr bûye. Ew lêdixê Dêwê Heftserî dikuje, bûkê hildide, vedigere tê dighêje cîhê dewatê. Di şaxeke mayîn, xortek keçekê direvîne, tîne mala Rustemê Zal. Pizmamên keçikê davêjine li ser mala Rustem. Rustem bi wan re dikeve şer, lê belê Rustem zora wan dibe, ji wan gelek şunda direvin. Paşê Rustemê Zal, xort û keçikê di mala xwe de xweyî dike. Di gelek şaxên destana Rustemê Zal de dema Rustem pey dijminê xwe dikeve an jî dixwaze yekî/yekê xelas bike, cara pêşîn ew diçe dibe mêvanê pîrejinekê, bi wan dişêwire, gotinên wan ji xwe re dike şîret. Ew, gelekî alîkarî û piştgirtîya Rustemê Zal dikin ⁽⁴⁶⁾.

WELATÊ ŞAHÎYÊ: ELDORADO

Çawa tê xuyan hemû ev destanên Kurdî bi mirin-kuştinê ve diqedin, hem destanên evînê yên romantîk, hem destanên namûs-helalîyê, hem jî destanên cengewarîyê li ser van pêwendîyên tirs-tal û bûyerên tradejîk ava dibin. Jinên Kurd jî çawa em dibînin ji van bûyeran nesîbê xwe distînin û zû-zû nagihêjin mirazê xwe. Evîna navbera du kesan ji ber gelek dijarîyan naçe sêrî û sernakeve. Destana ku di naveroka wê de mirov rastî rêça mirin-kuştin û malwêrankirinê nayê, destana Sêva Hecî ye. Di vê destanê de dilê kesî ji tu kesî namîne, kêmezêde her kes dilşa ye. Warên ku bûyerên destanê tê de derbas dibin wek cenneteke derewîn-welatê xweşîyê, şahîyê (eldorado) timê mirov bi mirazê xwe şa dibin. Piştî sefereke dûr-dirêj bi zehmet, bav Sêva Hecî dide Mîr Mehmûdê Cindî. Ew, dema dilketîya xwe Sêva Hecî dibe welatê xwe, di rê de rastî şivanekî tîn, ew şivan şivanê mala bavê Sêva Hecî bûye, heft

sal şivantîya wan kirîye, angorî gotinên Sêva Hecî bavê wê biryar girtibû wekî piştî salekê keça xwe bide vî şivanî. Bo vê yekê jî gunê Sêva Hecî gelekî li vî şivanî tê, dilê wî jî di Sêva Hecî de hebû ye. Mîr Mehmûdê Cindî ji ber zanebûna êş û jana dilan, dibêje dergistîya xwe wekî ramûsanekê bide şivîn û xatirê xwe jê bixwaze. Demek be jî Sêva Hecî û şivan hev radimûsin. Çend sal derbas dibin, ji Sêva Hecî re keçek dibe, navê wê datînin Sêva Sêvê, ew keç mezin dibe, dibe keçeke xama. Ev şivanê ku bûbû evîndarê Sêva Hecî, hê Sêva Hecî ji bîr nekiribû. Rojekê diçe Sêva Hecî birevîne. Wê çaxê xeberê hildide ku keçeke wê bûye. Vê carê tînin vê keçikê Sêva Sêva didine vî şivanî, ew jî dighêje mirazê xwe. Di şaxeke mayîn ya vê destanê de çawa em dibînin, Mîr Mehmûdê Cindî bi Gulçîçeka Dilan re jî dizewice, wê jî bi xwe re dibe. Gulçîçeka Dilan ji der dîtina qeytana Hemedanê (ji bo çavê bavê Sêva Hecî bibîne, wî nikaribûya bidîta), keçekê jî bavê Sêva Hecî re tîne. Çawa tê xuyan hemû kesên ku di vê destanê de hene, hemû jî dighêjin mirazê xwe, dilşa dibin, dilê tu kesî ji kesî namîne, Bavê Sêva Hecî, Sêva Hecî, keça wê Sêva Sêva, Mîr Mehmûdê Cindî, Şivan, Gulçîçeka Dilan hemû bextewar in, destan bi tehrêkî dilşa diqede ⁽⁴⁷⁾.

Destaneke mayîn ku bi şahîyê ve diqede jî, destana Behram û Gulendam e. Dema Behram ji raw û nêçîrê tê, di rê de rastî dewrêşekî tê, navê wî şah Mensûr e, ew padîşahê Helebê bûye. Behram mêze dike, rewşa Mensûr şah qet ne baş e. Di ber dilê wî de tê û sedemên bedhalîya wî jê dipirse, ew dibêje derdê dila ye. Piştî van gotinan ew ji berîka xwe du sûretan derdixe yek Gulendam e, yek jî sûretê Firîdayê bûye. Gulendam û Firîda pizmamê hev bûne û gelek bedew bûne, ji her derê kes dihatine dîtina wan. Dilê Mensûr di Firîdayê de hebûye. Dema ew van sûretan nîşanî Behram dide, Behram wê dibîne hişê serê wî diçe û dibe evîndarê Gulendamê. Bi vî tehrî Behram û Mensûr şah dibine heval, pey rêça Gulendam û Firîdayê dikevin. Piştî

rêwîfîke dirêj û zehmetên mezin, ew digihêjin mirazê xwe, Gulendamê didine Behram, ji ber ku gelek mêrxas bûye, gotinên wî timê dihatin qebûl kirin, li ser daxwazîya Behram, Firîdayê jî didine Mensûr şah. Çil rojan û çil şevan dîlan û şahîya dikin ⁽⁴⁸⁾.

ÇAVKANÎ

1) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs, xebateke neçapbûyî). Qanadê Kurdo, ev berevoka destanên Kurdî berî mirina xwe amade kirîye, di nav vê destnivîsê de heft destanan cîh girtîye, ji aliyê din bo vê xebatê pêşgotinek jî nivîsîye. Di nav van destanan de çar destan, ji zaravê soranî wergerandîye zaravê Kurmancî. Ev herçar destan cara pêşîn, ji aliyê Qadirî Fettahî Gazî de li Iranê di nav weşanên Unîversîta Tebrîzê de hatine weşandin, wek **Ferx û Astî, Şor Mehmûd û Merzîngan, Mehr û Wefa, Behram û Gulendam**. Qanadê Kurdo sê destanên ku newerger in, wek **Eli Şêr, Zembîlfiroş, Hespê Reş** jî anîye di nav vê berevoka bi navê *Beytêd Kurdî* de cîwar kirîye, angorî her destanekê hejmara rûpelan dayê, wek pirtûk hejmar nedane rûpelan.

2) Oskar Mann, **Die Mundart der Mukri Kurden I-H**, Berlin, 1906, 1909. Oskar Mann di cildê yekemîn de çend destanên ku di nav Kurdên Iranê de belav bûne, civandîye, bi Kurdî, bi tîpên latînî çap kirîye. Di cildê duwemîn de jî, Almanîya van destanan cîh girtîye, 302+478 rûpel. Ev xebata, di dema xwe de xebateke here fire û pêşîn e ku li ser destanên Kurdî hatîye amade kirin.

3) Heta niha çend çaxên **Leyla û Mecnûnê** yên folklorîk hatine berev kirin. Hecîyê Cindî, **Kurdski Epiçeskie Pesni-Skazki** (Beyt-Serhatîyêd Kurdî Yên Epîkî), Moskova, 1962, rûp. 163-169 (Di vê şaxê de navê destanê Leylî û Mecnûn derbas dibe). Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, **Zargotina K'urda**, Erîvan, 1982, rûp. 132-138 (Di vê şaxê de navê destanê Leylî û Mecnûn derbas dine). Ji aliyê din çend şaxên vê destanê yên edebî jî hatine nivîsîn. Ji va şaxan yek ji aliyê Xarîs Bîtîsî, di sala 1758'an de hatîye nivîsîn. Ev şaxa paşê di di sala 1965'an ji aliyê M. B. Rudenko ji nûh ve li Moskova çap bûye. Paşê

şaxeke vê destanê ya edebî bi firehî ji aliyê Şêx Mihemed Can de, li dora sala 1884'an de hatîye nivîsîn û bi tîpên latînî ji nûh ve ji aliyê Zeynelabidîn Zinar de hatîye çap kirin: Şêx Mihemed Can, **Leyl û Mecnûn**, Stockholm, 1993.

4) M. B. Rudenko, **Literaturnaya i Folklornie Versii Kurdskey Poemi "Yusuf i Zelêxe"** (Şaxên Poema Kurdî Êsif û Zelêxe Yê Edebî û Folklorîk), Moskova, 1986. Rudenko, di vê lêkolîna xwe de, şaxeke vê destanê ya kevn ku ji aliyê Selîm Sileyman de hatîye nivîsîn bi Kurdî û Rûsîya wê ve tavayî çap kirîye û çend şaxên folklorîk jî pêva kirîye.

5) Hecîyê Cindî, **Şaxêd Eposa "Rustemê Zale" Kurdî**, Erîvan, 1977. Hecîyê Cindî, di vê berevokê de 24 şaxên destana Rustemê Zal weşandîye.

6) Destana Ferhat û Şîrîn her çiqas di nav Kurdan de zêde belav nebûbe jî, wergerên vê destanê yê Kurdî hene, binêre Berhem, hejmar 2, 1992 (Ehmed Şerîfî, **Hekîm Şêx Elîfîyas Nîzamîyê Kurdî**). Ehmed Şerîfî, di vê lêkolîna xwe de çawa dîyar dike, Nîzamî - nivîskarê Xusrew û Şîrîn ji aliyê dê de Kurd bûye. Çawa em ji Şerefnamê fêr dibin, mêrxasê vê destanê Ferhat jî Kurd bûye, ji Kurdên Kelhur bûye, Şerefname, Istenbul, 1971, rûp. 23.

7) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (Destnivîsa wergera Şêx Ferx û Xatûn Asî ji 30 rûpelan pêk tê).

8) Cîgerxwîn, **Folklorî Kurdî**, Stockholm, 1988, rûpel 118.

9) M. Ararat, **Dengbêj Kerem**, Roja Nû, hejmar 8, 1985.

10) **Destana Memê Alan**, Istenbol, 1978, rûp. 117.

11) Angorî çend şaxên Memê Alan û Zîna Zêdan, Mem ji Yemenê tê ji bo dîtîniya Zînê, binêre Oskar Mann, 1909, rûp. 42. Angorî vê şaxê, Mem, kurê padîşahê Yemenê Ibrahîm bûye.

12) Oskar Mann, **Die Mundart der Mukri Kurden II**, rûp. 135-165

13) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (Destnivîsa wergera destana Şor Mehmûd û Merzinganê ji 27 rûpelan pêk tê).

14) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Zargotîna Kurda**, cild I, rûp. 149.

15) Hecîyê Cindî, **Beyt-Serhatîyêd Kurdî Yê Epîkî**, rûp. 153.

16) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Zargotîna Kurda I**, rûp. 171.

17) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (Destnivîsa wergera destana Mehr û Wefa 23 rûpelan pêk tê).

- 18) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Zargotina Kurda I**, rûp. 147. Ji der şaxên destana Sîyabend û Xecê yên folklorîk, çend şaxên vê destanê yên edebî jî hatine weşandin: Siabandov Semend, **Sîyabend û Xecê**, Erîvan, 1959. Zeynelabidîn Zinar, **Sîyabend û Xecê**, Stockholm, 1993. Koyo Berz, **Sîyamed û Xeca** (bi zaravê Dimilî), Stockholm, 1993.
- 19) Hecîyê Cindî, **Beyt-Serhatîyêd Kurdî yên Epîkî**, rûp. 171
- 20) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destana Şêx Ferx û Xatûn Astî rûp. 8).
- 21) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Stranê Zargotina Kurdaye Tarîqiyê**, Erîvan, 1977, rûp. 271.
- 22) Eynî berhem, rûp. 249.
- 23) Ahmet Aras, **Destana Kerr û Kulik**, İstanbul, 1993, rûp. 54.
- 24) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Zargotina Kurda I**, rûp. 160 (Navê vê Qeytana Hemedanê, di şaxeke mayîn ya vê destanê de wek Qeytana Memûdî derbas dibe, binêre, Hecîyê Cindî, 1962, rûp. 154).
- 25) Oskar Mann, 1909, rûp. 166-205.
- 26) Eynî berhem, rûp. 404-429.
- 27) Roger Lescot, **Binevşa Narîn û Cembeliyê Hakkarê**, Hêvî, Hejmar: 2, 1984.
- 28) Muhsine Helimoğlu Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri H ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bildiri**, Ankara, 1990, rûp 142.
- 29) J. S. Musaelyan, **Zembîlfiroş-Kurds kaya Poema i ee Folkornie Versii** (Zembîlfiroş-Poema Kurdî û Şaxên wê yên Folklorîk), Moskova, 1983, şaxa I.
- 30) J. S. Musaelyan, **Zembîlfiroş**, şaxa II.
- 31) J. S. Musaelyan, **Zembîlfiroş**, şaxa IV.
- 32) J. S. Musaelyan, **Zembîlfiroş**, şaxa VI.
- 33) J. S. Musaelyan, **Zembîlfiroş**, şaxa VII.
- 34) J. S. Musaelyan **Zembîlfiroş**, şaxa IX.
- 35) **Şaxa Emînê Evdal** (Di nav pirtûka Musaelyan de cîh girtîye).
- 36) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (Ev destnivîsa şaxa Zembîlfiroş ya ku Qanadê Kurdo xwe berev kirîye ji 16 rûpelan pêk tê).
- 37) Ev şaxa destana Zembîlfiroş wek şaxeke edebî hatiye amade kirin, di nav pirtûka Musaelyan de cîh girtîye. Ji aliyê Mirad-Xanê Beyazidî de hatiye nivîsîn. Li ser vê şaxa destanê lêgerînek di kovara

Pale de wek du beşan hatîye weşandin, binêre hejmar 3-4, 1979.

38) M. B. Rudenko, **Şaxên Poema Kurdî Êsif û Zelêxe Yên Edebî û Folklorîk**, rûp. 297.

39) Hecîyê Cindî, **Beyt û Serhatiyêd Kurdî Yên Epîkî**, rûp. 139-146.

40) Celîlê Celîl, **Zargotina Kurdên Surfaê**, Erîvan, 1985, rûp. 79-95,

41) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Stranê Zargotina Kurdaye Tarîqiyê**, rûp. 238.

42) R. Dengîr, **Berxwedankarî Gerdenazadiya Emê Gozê û Du gotin li ser Bîşarê Çeto**, Rewşen, hejmar 5, 1990.

43) Ordîxanê Celîl, **Stranê Kurdaye Tarîqiyê**, rûp. 304.

44) Ordîxanê Celîl, **Kurdskiy Geroyişeskiy Epos "Zlatorûkiy Xan"** (Eposa Kurdî Ya Mêrxasîyê "Xanê Lepzêrîn"), Moskova, 1967, rûp. 74. Di vê berevokê de çend şaxên destanê hatine weşandin.

45) Eynî berhem, rûp. 119

46) Hecîyê Cindî, **Şaxêd Eposa "Rustemê Zale" Kurdî**, Erîvan, 1977.

47) Hecîyê Cindî, **Beyt-Serhatiyêd Kurdî Yên Epîkî**, rûp. 156.

48) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (Destnivîsa wergera Behram û Gulendamê ji 56 rûpelan pêk tê).

DI STRANÊN KURDÎ DE NAVÇEKE EROTÎK: MEMIK

Di nav sedsalên bihurî da civata Kurdî bi çi çavî pirsra jinan nihêrîye? Bi alîkarîya materîyalên folklorê Kurdî mirov dikare bersîva vê pirsê jî bide. Jina Kurd heta ji destê wê hatîye, ya xwe kirîye, dema xwastîye, bi dilketîyê xwe re revîye, bi vê yekê ve mirov dikare bêje hemû dijwarî û tengasîyên li pêşîya xwe protesto kirîye, ev meteloka han vê dilsozîya jinên Kurd gelek baş eşkere û îspat dike: *reva jinê edetê dinê*. Lê belê ew dorgirtina civakî, aborî û polîtîk timê rîyên xelasîyê ji wê re girtine, çembera li dor wê her çûye teng bûye. Ji alîyê din jina Kurd timê stûyê xwe li hemberî van êrîşan xar nekirîye. Bi taybetî êrîşên feodalî, nîv-feodalî qet nebe bi bi saya folklor, stran, destan, gotinên pêşîya û berhemên mayîn hatine protesto kirin. Bi kurtî jinan bi kêmanî ji xwe re textek ava kirine, deng û rûmeta xwe bilind kirine.

Dema mirov naveroka stranên Kurdî raçav dike, mirov dibîne ku tema evînê, temake here xurt e. Di nav vê tema evînê de jî, motîfa memikên jinan cîhekî bi taybetî pêk tîne. Tu beşeke bedena jinê wek memikan motîveke xurt û rengîn nîne. Çend stranên de em rastî motîfa lêvan jî tînin, lê belê lêv wek

memikan ewqas ne balkêş in, di planeke duwemîn de dimînin û gelek caran bi peyva ramûsanê ve dikevîne zikê hev, gazî hev dikin. Hejmara van stranên ku li ser memikan şax vedane, di zargotina Kurdî de digihêje dereceke bilind. Kêm-zêde her straneke Kurdî ya ku li ser evînê-vîyanê hatîye gotin, tê de qala memikan tê kirin. Ev stranan di nav folklorê Kurdî de bingehên edebîyateke erotîk pêk tînin. Bêguman nîşanên pêl û cereyaneke erotîk bi tehrêkî baştirîn di stranên Kurdî de xwe nîşan dide. Di van stranan de hemû motîf û nîgarên derbareyî memikan bi zimanekî gelek bilind, folklorîk û giranbiha ve tîne pêşkêş kirin, wek mîsal, keç, timê dixwaze dilketîyê xwe wek "dost" bibîne, keç wî wek "mêvan" bi nav dike û evînê li ser her tiştî re dibîne, malê dinyayê davêje alîkî:

Ha Wer Delal

*Emîno kuro, tu şevkê
Were mala bavê min mêvanî,
Tu were tewafa cotê memikê mi zerîyê,
Ji ter re pir xweştir e, ji axatîya Remanîyê.*
..... (1)

Çavê Min li Rênga Te Qerimî

*Lawiko, were de tu were,
Bira serê min qurbana serê te be,
Şevêk şevên van payîzan,
Mêvanê sîng û berê dosta xwe be .*
..... (2)

Eroticism bi taybetî di stranên Kurdî yê evînê de gelek xurt e. Di nav van stranan de mirov nikara rastî şop û rêçên

vulgarismê û devjihevîyê bê, ebesor û pêxas, efrandarê van stranan nînin, gel bi xwe ye. Ji alîyê din dema mirov van stranan baş analîz dike, ew ji sînorê motîfên pornografîk dûr dimînin. Çawa tê zanîn armanca ”*edebîyata pornografîk*” qamcîkirina hîsên xwendevanan yê cînsî ne. Lê ev stranên Kurdî, bi hêjabûna xwe, ji sînorê vê edebîyata pornografîk gelek dûr ketine. Her çiqas carina sînorê navbera efrandinên erotîk û pornografîk dem dem zirav dibin jî, lê belê çawa em dibînin van stranan hêjatîya xwe ya edebî wek tê xuyan bi dirêjîya salan wunda nekirine, ev yeka jî bi serê xwe pîvanek e. Wek mîsal di nav mîtolojîya Kurdî de, mêrxasa destana Mem û Zîn ya jinîn-keça Kurd Zîn, mirov çawa lê dinêre mîna Xwedake wek Erosa Yunanî û Amora Romenî bûye nîşana evînê û bi salan li ser zarzimanê Kurdan digere, ji rûmeta xwe tu tiştek wunda nekirîye.

Dema gilî ji Mem û Zîn hatîye vekirin, di berhema Ahmedê Xanî de em rastî çend îfadeyên li ser memikan jî tên, wek ”*keçên memikhinar*” û ”*keçên memikgîlover*” ... ⁽³⁾. Ev yeka jî nîşan dide ku, tema memikan ji berê de di nav edebîyata Kurdî ya devkî û nivîskî de cîh girtîye, bûye babeteke erotîk. Ji alîyê din ev dirûvlêxistinên Ahmedê Xanî, çawa emê paşê jî bibînin, di warê navkirina formên memikan de cîhekî bingeîn digrin.

PEYVEKE EROTÎK: MEMIK

Memik nîşana, zanav, kîfîya (huvîyet) jinan e. Bi salan di nav her çiqê hunerên cuda de memik wek nîşana bereket û bedewîyê hatîye hesibandin. Ji der fonksîyona memikan ya mijandina zarokan, fonksîyona memikan ya here mezin bêguman erotîk e, wek baqe gulên ku dema mirov serê xwe dixwe nav, bîn dike, bi bîn û nermikîya wan mest û serxweş dibe, memik wusan di jîyîna mirovî de bandûrhîst in û roleke gelek mezin dilîzin, bi taybetî memikên keçan wek dewlemendî û zeynetekê hatine hesibandin. Ev bedewîya memikan bûye babeta metelo-

keke Kurdî jî: *memikên qîza zeynet in/ kelaxê pîrê robet in* ⁽⁴⁾. Di vî warî de bêjebendeke Kurdî jî me gelekî ronî dike: *memkê xatûnê*. Bêjebenda "*memkê xatûnê*" bi taybetî ji bo zarokên sirîn û tiştên xweşik tê bi kar anîn ⁽⁵⁾. Dîsa gotineke pêşîya, ev beşê bedenê, hêjayî beşê herî bedew dîtîye, wek pîvan hatîye hesibîn: *dilê tirsonêk sîngê gewr nabîne*. Ji bo bal û dêna mêran bikşînin li ser xwe, jinan hertim mezinbûna "*taxima memikan*" ji xwe re kirine pîvan û nîşaneke jinîn. Bi saya memikên xwe yê mezînan, jinan xwastine jîyîna seksuel hin jî seksueltir bikin. Di çîroka pêşketina mirovatîyê de çawa em dibînin nîşandayîna memikan di sedsalên kevî de gelek hêsa bûye û ev rehetîya jinan tu wext nebûye sedemê serêşîke civakî. Heta niha jî carcar çawa em di televîzyon, rojname û kovaran de dibînin jinên çend êl-eşîrên Afrîkî bêtirs û bêşerm memikên xwe dikarin nîşan bidin. Gelo bermayî û nîşanên vê toleransa berî hezar salan çiqas şop-rêçên xwe di nav stranên Kurdî de hîştine? Her çiqas bersîva vê pirsê armanca lêkolîna me nîn be jî, lê belê ev lêkolîna qet nebe bersîvdayîna vê pirsê hêsantir dike an jî dibe referanseke folklorîk.

Di zimanê Kurdî gelek peyvên ku cîhê memikan digrin, hene. Bikaranîna van peyvên, angorî fonksiyona memikan li gelek cîhên Kurdistanê diguhirin. Peyva memik ji peyveke Latînî tê: ango ji peyva *mamma*. Di gelek zimanan de ev peyva li cîhê dê/dayîk jî tê bikaranîn, dema zarok gazî dayîkên xwe dikin, dibêjin "*mama*"...Ji ber ku memikên mêran kor bûne, pêşta neçûne, piçûk û bêfonksiyon mane, çawa em dibînin pêwendîyên peyva memik û mêran qet tune ne. Di hin zimanan de xwarinên ku ji bo zarokan amadebûne, tên firotanê jî, bi "*mama*" tên bi nav kirin. Bi kurtî bigehên van hemû peyvên diçin digêjine peyva "*mamma*" (dê/dayîk). Di zimanê Kurdî de çend peyv hene ku gelek dişibînin peyva *mamma*, wek *mak* (zaravê Kurmancî), *mad* (zaravê Dimilkî). Ji ber ku zimanê

Kurdî, zimanekî Îndo-Ewropî ye, çawa em dibînin qet nebe koka van hemû peyvan wek hev e. Di zimanê Farisî de jî, çawa tê zanin li şuna qê/dayik peyva *mader* tê bi kar anîn, ew jî nêzîkî peyva *mamma* ye. Ev peyva Latînî angorî avahîya zimanê Kurdî, bi alîkarîya formê diminutif (bi saya paşpirtika -ik) bûye: *memik*. Di zimanê Kurdî de li şuna *memik* carcar jî ev peyvan tèn bi kar anîn: *çiçik, bistan, sîng, pêsîr, paşil, sîngber, guhan, hingil...* Peyvên *guhan* û *hingil* zêtir di zimanê argoyê de, di zimanê ebesor û pêxasan tê bi kar anîn. Ji aliyê din, çawa tê zanîn peyva *guhan* bi taybetî ji bo *memikên* heywanan tê bi kar anîn, wek *guhanên çelekan*. Peyvên *pêsîr* û *paşil* her çiqas li şuna *memik* tèn bi kar anîn jî, ev peyvan zêtir wek beşeke bedenê an jî bona kincên li dorberê *memikan*, derbas dibe, wek "*pêsîra xwe bigre!*" (ango bişkokên li dorberê *memikan* bigre), an jî "*perên xwe têxe paşila xwe!*" (wek cîhekî parastina tiştan)... Di çend stranên Kurdî de emê çawa paşê jî bibînin wek mîsal mirov rastî îfadên wek "*paşil tijî xurme ye*" û "*paşil tijî êmîş e*" tèn... Li vira peyva "*xurme*" û "*êmîş*" bi tehrekî simbolîk *memikên* jinan îfade dikin. Angorî cîh û dema karanîna van peyvan maneyên wan jî tèn guhirîn. Bi vî tehrî mirov dikare ji bo mêran jî peyvên *pêsîr* û *paşil* bi kar bîne. Li çend cîhan mîsal wek dorberê Qonyayê li şuna zarok dema jîr ji *memikên* dîya xwe dimêje, ew dibêjin "*pêsîr dimije*"... Di gelek stranên Kurdî de em rastî îfada "*sîng û ber*" tèn, ji vê îfadê em jê derdixin ku qala *memikan* tê kirin. Peyva *sîng* hem ji bo beşê bedenê yê jorîn (ji qirikê heta nava mirovan), hem jî, ji bo cotê *memikan* tê bi kar anîn. Di gelek zimanan de hem ji bo vê beşa bedenê, hem jî ji bo cotê *memikan* tenê peyvek tê bi kar anîn, lê belê di Kurdî de gelek peyv hene. Çawa em dibînin di zimanê Kurdî de carcar ev beşan bi du peyvan ve tèn bi nav kirin: *sîng û memik*, ev peyvan wek du peyven hevnaverok (sînonîm) jî tèn bi kar anîn. Bi kurtî bi peyvên *memik* û *sîng* wek du peyvên evîne û erotîk di stranên Kurdî de zêtir derbas

dibin. Di gelek stranên Kurdî de em rastî îfade "*sîng û ber*" jî tîn. Gelo peyva *ber* ji ku tê? Di zimanê Kurdî de peyva *ber* carcar ji bo fêkîyan û ji bo "pêş" (wek beşê pêşîn yê bedenê!) tê bi kar anîn. Dema mirov maneyên vê peyvê bi memikan ve girê dide, mirov rastî şopên hevgerêdanekê tê, di vê navkirinê de mantiqekê jî dibîne. Di zimanê devkî de her çiqas peyva çîçik li şuna memik tê bi kar anîn jî, di zimanê nivîskî de em ewqasî rastî vê peyvê nayên. Di stranên Kurdî qasî memikan, em rastî îfada *serê memikan* (bi Latînî mamillan) jî tîn. Serê memikan hem ji aliyê tehr, reng, tam, hem jî bi fonksiyonên xwe ve di van stranan de cîhekî taybetî digrin. Çawa tê zanîn li dora serê memikan beşeke wek baxçekî ji gupik û xalan pêk hatî jî heye, jê re bi Latînî dibêjin "areola mammae" (*baxçê xalan*). Di straneke Kurdî de qala vî "baxçê gulan" tê kirin : "*Taximê sîng û berê Eysana min gîhiştine / xalên zer û sor ketine*" ⁽⁶⁾. Di çend stranan de em rastî îfada "*xal û xetê memikan*" tîn, ev îfada wusan tê xuyanê ku ji bo van gupikên li dora serê memikan cîh digrin, hatîye bi kar anîn.

PÊŞKÊŞA MEMIKAN

Di stranên Kurdî de tiştê herî balkêş, piranîya stranên ku li ser memikan hatine gotin, ji devê jinan derketine. Ev yeka derbareyî şkandina çend tabûyan, cîhê jinan û derbareyî aktîfbûna jinan di pêwendiyên cînsî de an jî derbareyî rola wan di civatê de, me gelekî ronî dikin. Di çend civatên Îslamî de li ser memikan peyivîn, stran gotin û besndayîna wan ewqas hêsa nebûye, wek çawa di zimanê Tirkî de jî tê xuyanema memikan, temake ewqas berbiçav, xurt nîne, wek stranên Kurdî ewqas bi vekirî ev tema di stranên Tirkî de cîh nagire. Gelo mirov ji serdemên kevn heta niha vê yekê wek serdestîke jinan dikare bihesibîne an jî nîşan bide? Bersîva vê pirsê babeta vê lêkolîna me nîn be jî, lê belê ev yeka babeteke gelek balkêş û hêjayî lêkolînê ye.

Dema dilê keç/jineke Kurd dikeve yekî, li ser bangîn dibe cara pêşîn di van stranan de, ew memikên xwe pêşkêşî lawikê xwe dike, destûrekê derdixe, hemû tirsê ji ser xwe davêje û memikên xwe pêşkêşî "helalîyê canê xwe" an jî "xelqê delal" û "xelqê telî" dike, jin van dilketîyan di kategorîke taybetî de (xelqê delal, xelqê telî) cîwar dike, dilketîyê xwe ji ser her kesî re dibîne:

Dewrêşê Evdî

.....

*Minê destmala sor gul-gulî anî,
Çifta zer memika navda girêda
Û ber delalê dilê xwe pêşkêş danî.*

..... (7)

Ahmedo Ronî

.....

*Ahmedo ronî, heyran navê min Besna ye,
Tilî, pêçîyê mine, marmutî al şema ye,
Sîng û berê min evdala xwedê koşk sera û çîma ye,
Serê qiranê pezê xwe serda gêr ke,
Minê hemdê xwe te re destûr daye.*

..... (8)

Ji bo ku delalîyên xwe dilşa bikin, jin hemû îmkanên xwe pêşkêşî dikin, pêşkêşa here giranbiha, bêguman di van stranan de cotê memikan e. Ji ber vê yekê jî gazîyên jinan tehrê xwe diguhirînin, rengêkî erotîk werdigrin. Di vê strana jêrîn de de çî ji destê jinê tê pêşkêşî dike:

Hey Lo Lo Delal

.....

De lê lo heyran

Wezê delalê malê birêkim,

Wezê taştêkê ji delalîyê malê re çêkim

Wezê temamê rûnê Xinisan jê re lêkim,

Eger qîma delalê malê pê neyê

Wezê cotê memikan jê re pêşkêş kim.

Hey lo lo delal..

De lê lo heyran,

Berîka Mêrdînê berîkî dûz e.

Pozê Qerecdaxa şewitî li serda xûz e.

Nava sîngê mehbûbê min, evdalê

Temam zîv û zêr-altûn e.

..... (9)

Dema kesek mizgînîya hatina lawikê (dilketîyê) keçekê jê re bîne, keçik dikare ! ji cotê memikan yekî pêşkêşî kesê ku mizgîn anîye, bike. Ev yeka bêguman xurtbûna evîn û hezkirina dilketîyan nîşan dide, mîsala kesê mizgîn tîne çawa tê xuyan ne dilketîyê keçikê ye, lê belê ew dikare memikekî xwe pêşkêşî wî kesî bike (bêguman tenê bî rîya folklorê), ev yeka jî, di realîte de xurtbûna evîna jinê temsîl dike:

Lawiko qurba, Girîdaxa berbi welat,

Heçî kesê bêje -Gede lawikê te hat,

Ezê çevê çepê, memikê rastê

Bidim pêşkêş, xelat.

..... (10)

Di vê strana jêrîn de, vê carê keçik amade ye wekî "ramûsana rûyê rastê" jî pêşkêşî kesê salixdayî bike:

Delalê Berîyê

.....

*Minê sonda mezin xwarîye
Heçî saloxekê ji delalî malê ji me re bîne
Ezê bidim heft aşê mala bavê xwe rebenê
Li ber çemê Nisêbînê.
Eger pê razî nebû, ezê ramûsana rûkê rastê,
Bidim bi mizgînî.
Hey lolo..... (11)*

Carcar di van stranan de jin bo hezkirîyê/dilketîyê xwe hertim amade ye wekî lawkê wê, xwe bigîhîne cotê memikan, merc û xoyan bi xwe amade dike, bêsebirîya jinan carcar ji sînoran derbas dibe. Dema ji alîyê dê/bavan de, ji alîyê mêrên xirab de tengasî û dijwarî peyda dibin, jin ji bo dilketîyê wê, xwe bigîhîne cotê memikan gelekî serê xwe li ser planên cuda diêşîne. Jin naxwaze kes ji vê hevdudîtinê agahdar bibe. Dema mirov rastîyê digere jina Kurd evîna du kesan ser her riştî re dîtîye, ev yeka bûye wek hîmekî felsefîk : *Kesê orta du dila û çar çavan xeber dide, bira xêrê-wayê qet nebîne*. Dema mirov li ser van peyvên zêrîn difikire, mirov dibîne ku jina Kurd ji alîyê serbestî û daxwazîyên xwe de çiqas rehet fikirîye. Lê dîsa jin, ji ber çend diwarîyan mecbûr dibîne xwe diparêze, wek mîsal jin dema "hîv wunda bû" dorber tam tarî bû, wê çaxê dişaye, "fitara xwe" dike, xwe emîn dihesibîne:

*Hîva gundê me derketîye, hîva sava
Hîv xeyidîye, tela bextê min û te re naçe ava,*

*Lawko qurba, hîv çû ava, paşê were,
De tu were, ser sîngê min evdala xwedê veke,
Forma toyê pêz, mastê medaka şeker ser e.⁽¹²⁾*

Herê De Mêvan

.....
*Mêvan, qurba herkê tu pirsê tamê mala bavê min dikî,
Tamê herî pêşîn e,
Du cêrge dîwarê wî ne
Çargoşe danîne.
Paşîya tewla mala bavê min qul e,
Şev nîveke şevê tê de werê xarê.
Herke dê û bavê min pê hisyan,
Ezê bêjim - ne mêvanê sîng û berê min e,
Qerewilê şevê ye,
Şaş bûye,
Hatîye avê digere, tî ye.
.....⁽¹³⁾*

Di çend stranan de hevdudîtina keç/xortan bi saya pêşkêşkirina memikan, dibe edetekî nûjen-hevdem. Çawa tê xuyan, vê carê keç li dîya xwe şîretan dîke û ya dilê xwe venaşêre:

*Were mala bavê min keçikê bi şeve,
Ezê cîya ji xwe û delalê malê re daynim tev li heve,
Heger dîyam go: "Çi bû, çi çirîya?"
Ezê bêjim: "Porkurê, edetê xort û keçê vî zemanî yek jî ev e.
Yadê, îro sê ro delalê dilê min xeyîdîye,
Ezê cotê memika bavê me deve".*

Di nav stranên Kurdî de pêşkêşkirina memikan hemû şik, dijarî û nebawerîyên navbera jin/mêran yekten ji ortê radike, ev îfadeyên pêşkêş û xelatan mirov dikare bêje, di van stranên da dibin manîfestoyên evînê. Ji aliyê din çawa em paşê jî bibînin, jin dikarin van manîfestoyan biqelêşin û bavêjin alîkî jî. Ev yeka jî di folklorê Kurdî de nîşanên dilsarî, hezkekîrî û bêdilîyê raberî me dikin. Ev protesto û dijîderketinan dîsa derbareyî rola jinan de me gelekî agahdar dikin.

Dema jin memikên xwe pêşkêş dike, ne tenê pêşkêş kirin, carcar qala "tapukirin"ê û "tanzîm"ê jî dike:

Bavê Seyro

Bavê Seyro qurba! çima tu deynakî?

Her çar malê Aluca li qûna diyêr demam nakî?

Sîng û berê min keçikê weke bexçê Zinara Mêrdînê

Ji xwe re tapo nakî.

..... ⁽¹⁵⁾

Di şaxeke vê stranê ya mayîn de ev tapukirina, wek "tapu û tanzîm" derbas dibe ⁽¹⁶⁾.

LI DORA MEMIKAN BARÎKATÊN EDEBÎ TÊN KIŞANDIN

Çawa tê xuyan, dema keçekê dil kir, bêtirs dikare bi dilşahî memikên xwe pêşkêşî delalîyê canê xwe bike. Di merc û hoyên zewaca bêdil de, êdî keç vê comerdîyê nîşan nadin, ewqas "sîngvekirî" nînin. Memik para kê ye? Bersîva vê pirsê bi daxwazîya keçê ve girêdayî ye. Di serpêhatîya Hecî Musa û Gula Ermenî de, Hecî Musa tê protesto kirin, Gulê tê rûsipî

kirin. Ji ber ku Gulê naxwaze bibe jina Hecî Musa, dilketîkî wê heye, navê wî Miqsî ye. Ev keçka Ermenî enînivîsa xwe ji zûda kifş kirîye: ...*heta ez li darê dinyayê sax bim, cotê memikê min, wê ji Miqsîyê lawê apê min re be...*

.....

Hecî Musa Begê ban kir:

Eman Gulê ev sibe ye, xweş sibe ye,

Tu kerem ke ezê biskê werim hinda te ye,

Ezê maç kim cotê memikê te ye.

Mirin heye, qebra tarî mala me ye.

Gulê ban kir: Eman bego wer mebêje,

Ji dîne bavê min re pir xerab e.

Keşê rabû ji ber rahib e,

Heta ez li darê dinyayê sax bim,

Cotê memikê min wê Miksîyê lawê apê min re be.

..... (17)

Di çend stranan de, dema dilketîyê keçekê ji meydanê vedikişê, bar dike an jî diçe dilovanîya xwe, keç sond dixwe wekî êdî sîng û berê xwe veneke, ji bo bîranîna dilketîyê xwe, ew mecbûr dimîne vê gavê davêje: ...*Ezê sîngê xwe bikim hepîsxane / Destê xelqê neçe nav memikan* ⁽¹⁸⁾. Venekirina memikan di dawîyê de dibe beşeke şînê:

.....

Ez ad dikim, paşî te ez sîng û beran venakim,

Por û gulîyan şe nakim,

Bisk gulîyan dirêj nakim ji badanê,

Çavan kil nadim ji kildanê,

..... (19).

Di çend stranan de çawa pêşta tê, jin dikarin heta roja mirinê sîng û berê xwe perde kin, veşêrin, çarmedora sîng bipolarêzin. Ji bo ku kesekî mayîn destê xwe dirêjî sîng û beran neke, derî-kulekan digrin, ew ,çeperan, heseran dikşînin dora memikan, wek bax û bostanekî. Lê belê dema dil kir, wê çaxê her tişt diguhire:

.....

*Kerem ke jorê bibe ezîz mêvane,
Ji seferê hatî, ezîyet dîne, ezebê girane,
Emê şermîyê bavêjin ber pîyane,
Gerdana min kupî hingivîne,
Şirîn-şirîn bimijîne.
Perda edebê ji ber hilîne,
Bax û bostanê min gîhiştîne.
Hesar kirî bo te min hîştine,
Bikeve nave, gul sosinan jê biçîne.*

..... (20).

Di van xetan de derbasbûna "Perda edebê ji ber hilîne" û "Emê şermîyê bavêjin alîkî ber pîyane", wek du nîşanên serbestî û rehetîya jîyana seksuel gelek giring in, hildana perda edebê mirov dikare wek çend nîşanên jîyîna evîndarîyê û jîyîna seksuel yên here bingehîn, here radîkal bihesibîne. Dema mirov li ser pêwendîyên jin-mêran yên cînsî difikire, ev îfadan gelek hînkar û perwerdekar in.

FONKSÎYONÊN MEMIKAN YÊN DUWEMÎN

Memik wek destxistina hewcedarîyên seksuel organeke bingehîn e, ji bo ku herdu alî (jin-mêr) di warê seksual de têr bin, xwe rehet bihesibînin, memik roleke mezin dilîzin, ev yeka wek fonsîyona memikan ya yekemîn dikare bê nav kirin,

bi memikan şabûn, maçkirina wan, tevdan, gezkirin, birin-anîn û mizdana wan, rehetîke mezin dide herdu alîyan. Ji der vê fonsîyona memikan, dengbêj çend fonksîonên mayîn jî spartîye memikan an jî memik dibin nîşanên hewcedarîyên mayîn, wek derman, xarin-vexarin û mijûlî...

A. Wek Derman : Ji bo qenckirina birînên mêrên xwe, dilketîyên xwe, di çend stranan de çawa em dibînin jinan xwastîye memikên xwe bikin derman û melhem têxin devê birînan. Hem mêr, hem jî jin her yek ji alîyê xwe de gihîştîye bawerîkê: *memik derman e*. Ji bo ku ber dilê birîndar de bê, stranbêja jinên ji ser cotê memikên xwe re tu tiştekî giranbiha nedîtîye wekî pê birînên birîndaran bipêçe:

Bavê Fexro

*Ez çûme Bolindê Sebrîyê Hecî ne li mal e,
Dibên li şerê Tirka, li pira Batmanê birîndar e,
Nizanim çi steqlala şêx Sehîd, fermana Kurdan rabûye,
Berê Sebrî tev birine dane elemane,
Ditirsim birîna Sebrîyê Hecî li binya xetê,
Bê hekîm û bê derman e,
Minê cotê zermemikê xwe biqelaşt,
Jê re bikira mîl, melhem û serdermane.
..... (21).*

Ev stranan ji alîkî de nêzîkî stranên şînê dibin, her çiqas mirin-kuştin tune be jî, çawa tê xuyan şîn û girîk heye. Di rewşeke awa de qala memikan kirin, ez bawer dikim zêtir bi daxwaza zû qencbûna birîndar ve girêdayî ye, keçîk dixwaze bi motîfa memikan hêvîya xelasbûnê li bal birîndar zêtir bike, bîna wî fireh bigre, bo vê yekê jî diçe bal hekîmê filleh (Erakêl):

Bavê Fexrîya

.....

Bavê Fexrîya qurba!

Ji îné heta îné,

Îro sê ro bavê Fexro birîndar e,

Di nav nivîné, wey li minê!

Ezê rabim daw û delingê xwe hilgêvim,

Herim Hadhaka xopan, mala Erakêlê hekîm,

Ezê bêjim: Erakêlo qurba! sîng û berê min keçîkê,

Bike melhema devê vê birîné.

..... (22).

Di çend stranê mayîn de jî, em rastî îfada wek "memik derman in" tên. Bi taybetî kesê ku ji dilketîya xwe dûr dikeve, diçe xerîbistanê, gelek caran bedhal dikeve, ker-gêj dibe. Keçik ji ber vî derdê dûrketinê, bi stranekê be jî, diçe hewarîya wî, di ber dilê wî de tê, dixwaze timê bîna lawîkê xwe fireh bigre:

Lawiko

Dilê min li ser dilê min re kale-kale,

Îro cabek ji min re hatîye, dibê lawîkê te,

Li welatê xerîbîyê nexwaş e, pir bedhal e.

Li welatê xerîbîyê ne balgî ye, ne doşek, ne perpale,

Ezê îznê ji dê bavê xwe bixwazim,

Herim welatê xerîb, xwe jê re bikim balgî,

Sîngê xwe bikim perpale,

Bila lawkê min bi kêf be, êdî menale.

..... (23)

B. Wek Star: Memik hem ji alîyê nermbûna xwe, hem jî bi germbûna xwe ve wek stareke giranbiha hatîye hesibandin,

wek koşk û serayê hatîye bi nav kirin, angorî van stranan mirov tenê di nav sîng û beran de dikare bîna xwe derxe, an jî di şevên zivistanê, xwe di nav de germ bike : *Xwezila şevêkê ji şevên çilê kanuna zivistanê / Di ber sîng û berê xelka têlî de bibûma mévan.....* ⁽²⁴⁾. Ji alîyê din di çend stranan de memik wek balgî an jî wek mesken hatine bi nav kirin:

.....

*Çavêd xwe jê re bikim saqî wextê şerab geranê,
Sîngê xwe jê re bikim balgî wextê palvedanê.*

..... ⁽²⁵⁾.

Di straneke mayîn de jî, vê carê keç sîngê xwe dike mesken wek cîhekî starê:

.....

*Sîngê mi ji te re baxçe ye,
Gul û rihan têda ye,
Meskenê min û te ye.*

..... ⁽²⁶⁾.

Hembêzkirin ji alîyê jin-mêr de wek avahîke evînê hatîye dîtîn, dema mêr dikeve nav sîng û beran, ev avahî hemû şana xwe di van stranan de nîşan dide:

Heso

*-Heso, îşev şeve e, şev wê bi şilî ye,
Guhêra hogeçê te av e, avherî ye,
Were têkeve nav dest orxan-doşekê qastûkîye,
Herge qîma te dest orxan-doşekê qastûkî nayê,
Ber serê te cotê zer memika serî sorî, binî sipî ye.*

..... ⁽²⁷⁾.

C. **Wek Ronahîyê:** Di çend stranan de memik şemal didin, wek ”şemala şevê”⁽²⁸⁾ hatine dîtin, ronahî û tîrêjên li dorberê memikan peyda dibe, angorî bawerîya dengbêj tarîya şevê belav dike :

Eyşê

*Eyşê qurba, dilê min qîz û bûkê van koçera,
Sîng û berê Eysa min usa ne,
Nola hîverona van payîza ser bêdera.
.....⁽²⁹⁾.*

Gelo stranbêj çawa ev ronahî û şemala memikan keş kirîye? Bi bawerîya me, ev yeka bi avahîya memikan ve dikare bê şiro vekirin. Ji ber ku di şevên tarî de angorî beşên bedenê yên mayîn memik baştir xwe nîşan didin (wek du çîyayên mezin) angorî beşên mayîn, memik wek bilindcîhekî çêtir xuya dibin an jî bi peyvên stranbêj ”şemal didin” , wek ”hîveronê” ronahîyê dibarînin.

D. **Wek Mijûlî:** Dema bîna lawikê keçekê teng dibe, xew nakeve çav an jî li ser rê ye, diçe xerîbîyê an jî şevên dirêj dema wext derbas nabe, keç di gelek stranan de gazî lawikê xwe dike wekî bê têkeve nav sîng û beran, ji xwe re mijûl be, bi memikan şa be, pê bilîze. Bi kurtî memik wek çavkanîke bînfirêhîyê û çerezê şevbihurîyê di van stranan de derbas dibin:

Şahîno

*Şahîno, dîno tu dîn î, tu ne mi distînî, ne direvînî,
Nextikê mi giran e, tê ji ku bînî,
Tu ji xwedê natirsî etfa zîvî li ser sîngê mi dihejînî,*

*Sîngê mi baxçê gulan û sêvan e, dema bîna te teng bî,
Werê demekê, da tu xemên dilê xwe jê birevînî.*

..... (30).

Du Zerî

.....

Canê canê,

Du zerî ber derîkê mala bavê min rêze,

Xwişka mezin ya piçûk re digot:

"Îşev mêvanekî hatîye mala bavê min û te

Rebenê pir ezîz e.

Ezê nizanim jê re çî pêşkêş, çî layîqî, çî cayîz e,

Ezê ji şevêkê, nîvê şevanî,

Pêda jê re teslîm bikim cotê zer memikan,

Şevê çilan û kanûnan dûvedirêje,

Rabe, rûnê û pé bilîze". (31)

Ji alîyê din dema dilketîyê keçekê diçe xerîbîyê, leşkerîyê an jî welatên dûr, wê demê keç memikên xwe pêşkêşî bîntengan dike:

Gondera Reşê

.....

Wekî tê carekê mala bavê mi bivî mêvandarî,

Ezê cîhê te daynim yalê odê,

Ezê cotê zer memika pêşkêşî nefsa canê tekim,

Xwe re têr şabe, hetanî sibê.

..... (32)

Stranbêj, memik carcar jî wek besteke gerê, seyranê hesibandîye, mirov dikare têda bîna xwe derxe, kêfa xwe binêre: *Sîngê min ji xwe re bike baxe/ nav bigere tax bi tax* ⁽³³⁾. Ji bo beden mest bibe, rehet bibe, memik wek besteke sportîf dikarin fonksiyoneke mayîn jî bilîzin: ...*Delalê dilê min hatibû min bibîne/ Xwe di nav bax û bostanê min de bive-bîne* ⁽³⁴⁾. Ev îmkana peydabûna ger, seyran û sporê, bi bawerîya me, ji hebûna zêdebûna memikan tê, dilketîyê mêrîn yek çep, yek rast lê dixê, mecbûre e xwe bigevizîne, dema dil bike herdu memkikan, navmemikan, serê memikan binêre, ev yeka jî hereket dixwaze, pêwîst e xwe bilivîne an jî memikan yek yek bileqîne. Dema dibêjin *"memik derya xorta ne"*, bingehê vê bawerîyê, li ser vê rastîya jorîn ava dibe. Dema yek avjenî dike, nikare cîhê xwe de bisekine, ew pêwîst e xwe bilivîne. Stranbêj hemû ev rûçikên jîyînê û avahîya memikan daye li ber çavan, xwe gîhandîye dinya fantazîyan.

D. Wek Çerez: Di gelek stranan de memik wek xwarinên cuda derbas dibin. Em ji van stranan fam dikin ku tam û xweşîya memikan li ser zarê dengbêj demeke dirêj maye, jê têr nebûye. Çawa emê paşê jî bibînin, di gelek stranan de memik wek fêkîyan hatine nav kirin. Ji der fêkîyan em rastî îfade û xwarinên mayîn jî tên wek taştê, firavîn, şîv, paşîv, dimis, çerez, to, kebab, hingiv, wek mîsal: *Ezê serê memikê xwe biçilpînim/ ji kalan re bikim taştê, ji xortan re bikim firavînê...* ⁽³⁵⁾.

MOTÎVA "MÊRÊN JI HEQÊ MEMIKAN DERNAKEVIN"

Di çend stranên Kurdî û şaxên wan de çawa em dibînin, jin ewqas ji zewaca xwe dilşa nînin, mêrên wan an jî dilketîyên wan *"mêrên ji heqê memikan dernakevin"* tên bi nav kirin. Ev mêran ji alîyê jinan de carcar wek mêr nayên hesibandin, navên

mayîn li wan tîn kirin, wek *mêrên çeper, şindo, şindonek, kund, kundo, nemêr, şilek, mêrên kotî, melmelestî, serjinik, pintî, serhevde, mêrên kotî, dewar, mêrên şil-şêt, mirdar...* Sedemên vê dilsariyê gelek in, wek bi darê zorê ve hatin revandin, zewaca bêdil, hêwî anîn, çavderîya mêran, ji mêrtiyê ketin û gelek faktorên mayîn... Di dawiyê de, ev sartîya malê di pêwendiyên cînsî de digihêje dereceke bilind. Êdî rehetî ji jinan re namîne:

*Yadê, navê min keçikê Besna Besnayê,
Weyla min porsorê por belayê,
Tenîya Muşê, heşa Helebê li xwe dayê,
Bavê min xêrê bikî bi çavê serê xwe nebînî.
Çawa nedame xortekî ji mala Hesên Axa apê Behrî,
Simbilsorê ser xanîya, destmala dest lawika,
Roja dawet û eyd û şahîya,
Ez dame Îbrahîmê Temê, hirçê Bûbilanî,
Kerqolanê rîya Nisebînê,
Heq ji sîng û berê min dernayê,
Yadê rebenê, Besê rebenê ⁽³⁶⁾.*

Jin, ji mêrên ku ”şevê heta sibê piştî xwe didine jinan” hez nakin. Hemû ev yekan, ji jinan re dîtina îmkana dilketiyên nûh peyda dike, wek çawa di stranekê de jî tê xuyan, jin gazî dilketiyê xwe yê nûh dike: *Were teresê kuçikê mêrê min bikuje...* Di van stranan de çawa tê xuyan jin gelek xemgin û dilsar in:

*Deriyê mala bavê min yatamê bi toz û mij e,
De rabe teresê kuçê mêrê min bikuje,
Tê devê xwe têxe xan û manê gerdênê,
Cotê memika ji xwe re bimije ⁽³⁷⁾.*

Xelîlê Qazî

.....

*Ezê Dîyarbekira şewitî ketim bi mişmişe,
Toq û benîyé mi rebenê ser bejna zirav xuşexuşe,
Bira bavê min xêrê bike, xêrê nebîne,
Çawa ezê nedam Xelîlê Qazî, lawkê Kurmanc,
Ezê dam kum bi qulkî ji vanê bajarîya,
Ji évarê heta sibê li ser sîngê min diponije ⁽³⁸⁾.*

Çawa di van stranan de bi vekirî tê xuyan ku, jin ji mêrê xwe razî nîne. Di strana *Xerabo* ya ku di nav xetên wê de li dijî mêrê xirab protestoke gelek tûj heye, mirov dikare gelekî bi hêsanî vê nerazîbûne bibîne. Ev strana ji devê jineke dil bi keser tê strandin, çawa em ji naveroka stranê têdigihên mêrê jinikê kesekî çavder e, jinxapînok e, di nav malan digere, di stranê de motîfa memikan gelek xurt e, jinik bi alîkarîya vê motîfê qet nebe li şunda vegeîna mêrê xwe hêvî dike, gazin, lome, şîret di stranê de tevlihev dibin, jinik bi vî tehrî hundirê xwe dirêje. Stran bi van xetan dest pê dike: *Ruhê bizdonek bi sîngê gewir şa nabe...* Ev îfada di nav salan de bûye gotineke pêşîya û di zimanê Kurdî de cîh girtîye.

De Xerabo

.....

*De Xerabo, de xerabo taximê sîng û berê mi kara xezala,
Ji te re nola qesra Pîrota li Mérdîna şewitî, nûh camkîrî,
Na welle nola guşîyek tirîyé Çêlikê Elîyé Remo
Di kan û mêwa xwe de nûh kemilîn.*

.....

Xerabo, mal şewitîyo, ez ji te re dibêm tu her şeva Xwedê

*Wer tewafa sîng û bera, ramûsanê cotê memikê mi kara
xezalan.*

Ji te re nolî sênyek berdîrê yê ter e.

*Li Mêrge Mîra jorîn li Qeredaxa şewitî, tu bike parzûnan
û torba,*

*Tu biguvişe av jê here, bi kêrê qelem traşê du dîlim ke,
Damarê geza û şekir ji nav here.*

De xerabo, ez ji te re dibêm tu her şeva Xwedê,

Were li ser rûnê bixwe tev megere.

..... (39).

Di çend stranan ji bo *sîngtevtanek û destpaşilkekê* qala
parevekirin û nîvîkirina sîng û beran jî tê kirin:

Kulmalê, Bangê Elegezê

Kulmalê, bangê Elegezê tê fîke-fîke,

De tu were telebextê min re,

Fîno xar ke, qotikê serda sî ke.

Agirê kulê beyta ocaxê bavê ketê,

Were xal û xetê sîng û bera,

Min û dewarê mêrê xwe nîvî ke (40).

Di straneke mayîn de jineke mêrkirî bahsa "*kilîta cotê
memikan*" dike û kilîtê teslîmî dilketîyê nûh dike:

Sebrê

.....

Lo lo taxima sîng û berê min ji te re,

Yek gul û yek sosin û yek çîçek e,

Tu tevî sêsed sîwarê me Hesena lê peya be,

Berxo tu guleka xirab neke.

*Kotî mîskîné méré min, fesad û dewûsê gunda xeberdar neke.
Ezê kilîta cotê zermemika teslîmî te kim, tu li cêba xwe ke,
Bîna te teng dibe, rebeno rojê carekê derî veke ⁽⁴¹⁾.*

NAVKIRINA FORMÊN MEMIKAN

Di stranên Kurdî de dema dengbêj qala memikan kirîye gelek tiştên mayîn anîne ber çavan, wekhebûna memikan û van tiştan li ser bingehên mantiqî ava kirine. Di nav van pîvanan de tehr, reng û prosesên gîhiştina memikan cîhekî fireh digrin.

A. Tehrê Memikan: Dengbêj di gelek stranan de memik wek fêkîyan dîtîye û navê fêkîyan li memikan kirîye. Çima fêkî? Ez bawer dikim ji der guloverbûna memika û fêkîyan, zêtir dengbêj ew tam û lezeta ku demekê di fêkîyan de tam kirîye, di memikan de ji nûh ve keşî kirîye an jî dixwaze keşî bike, ji ber vê yekê jî hem guloverbûn û hem jî tam-lezeta memik û fêkîyan di van stranan de ketine nav hev. Ew fêkîyên ku di stranên Kurdî de wek memikan hatine pejirandin û nîşandin wek mîsal ev in: *sêv, xurme, tirî, porteqal, hêjîr, guz, qawin, hinar, şememok*, wek mîsal: *Memkê xezala malxirab sor bûne / Mîna şemamokê deşta Hesîna* ⁽⁴²⁾. Angorî beşên Kurdistanê yêncuda, cîhê belavbûna stranan, ev dorberan li ser zêtir bikaranîna curê fêkîyan jî tesîr kirîye, wek mîsal di nav Kurdên Surîyê de, di nav stranekê de derbasbûna "porteqalê Yafayê" normal e, ji ber ku, nêzîkbûna van sînoran navdarîya porteqalên vê navçê eşkere kirîye:

.....

*Li ser zilfê danî,
Xulamê cotê memikan,
Porteqalê Yafayê,
Devê dikana danî.*

..... ⁽⁴³⁾.

Fêkîyên baştirîn li kîjan bajar, navçe an jî li kîjan herêmê digihêjin, stranbêj navê van cîhan û memik gîhandene hev, bi hevra bi kar anîne:

Elê Meyrê

.....

Ezê sîng û berê Meyrema xwe dibêjim

-Xurmek xurmê vê Bexdayê,

Hêjîrek hêjîrê vê Şengalê,

Tirîk tirîyê Bisindirê,

Qawinek qawinê Dîyarbekirê,

Xort nizanbe, xwe re bike çerezê şevbihêrî.

..... (44).

Ji der tam-lezeta fêkîyan, ji alîyê din ew bîna xweş ya ku ji fêkîyan tê, vê carê dengbêj çawa kefş dike wekî ji memikan jî bîneke awa xweş tê. Di çend stranên de em rastî îfadeyên derheqa bîna memikan tînin, wek: *bîna memka em kotin, bîna memka em xwarin...* Ji ber ku memik di bin kincan de zêde dimînin, ew xwey didin, wek hêkan disincirin, germ dibin, di çend stranên de vê carê em rastî îfade "hilma memikan" tînin: *hilma memka em xwarin*. Dema ev bîna û hilma memikan tev hev dibe, çawa em dibînin dinya bûye ya dengbêj.

Dengbêj memik ne tenê wek fêkîyan dîtîye, çawa di çend stranên de tê xuyan navê gelek tiştên mayîn jî, li memikan kirîye. Dema memik û ev tişt dane ber hev, rûberî hev kirine, bêşik wekhevûna van tiştan û memikan daye ber çavan, wek *kanî, kulîlk, baxçe-bostan, zêr-zîv, maden, fîncan...*

Çi ye nêzîkîya di navbera kanî û memikan? Ez bawer dikim bersîva vê pirsê diçe digihêje wekhevûna şîr û avê, herduyan jî mirov vedixwe, dengbêj memik wek cot kanî dîtîye, kanîyên ku li şûna avê şîr jê dikişin. Ava van kanîyan agir û şewata di

dilê stranbêj çiqas dide sekinandin? Bersîva vê pirsê jî dîsa di nav fonksîyonên memikan yê duwemîn de veşartîye:

Hey Lê, Lê

*Hey lê, lê, hey qemerê!
Gundê Dodo du gelî ne,
Cotê zer memika cot kanî ne,
Wey malîno, hûnê qet dey nakin,
Ezê destê çav-birûyê beleka dimirim,
Hûnê bawer nakin* ⁽⁴⁵⁾.

Lê Gewrê

.....
*Min serê memika givaşt
Sê fîncan av ji hatin xwar,
Min fîncanek jê vexwar,
Û ez bûme wek zîveal
Ez bûme wek merêkî teyar.*
..... ⁽⁴⁶⁾.

Di çend stranan de memik wek fîncanan bi taybetî wek fîncanên fêrfûrî hatine hesibandin. Ji alîkî de tehrê fîncanan (giloverbûna wan, xweşikbûna wan), ji aliyê din fonksîyona (motîfa vexwarinê) fîncanan û memikan ji hev ne dûr in. Carcar em rastî îfadeyên "fîncanên dest hakimî"⁽⁴⁷⁾ û "fîncanê dest axeleran"⁽⁴⁸⁾ tên. Çawa di van stranan de jî tê xuyan, di salên kevn de fîncanên hakim, axa û began giranbiha bûne, bi saya vê giranbihabûnê stranbêj xwestîye hêjabûna, giranbihatîya memikên dilketîya xwe jî nîşan bide:

Hesreta Min

.....

*Hesreta min ji mala bavê derket,
Bi min re xeber nade
Nizanim çira?
Bejin zirav e mîna hal-halê nav geniman,
Memik sipî ne mînanî fîncanê dest hakimam
-Keçê, kulmalbavê,
Te goştê min helandîye
Bi waqî, bi derema
Hestûyê min helandîye
Kirîye şima.
..... (49).*

Stranbêj ji bo ku bedewî û xweşîya memikan bi tehrekî baştirîn bîne zimîn, hemû rê û îmkanên hunerî ceribanidine, carcar sîng wek baxçekî, di nav vî baxçeyî de memik jî wek "baqê gulan" bi nav kirîye. Di strana Eyšanê de awa tê gotin :

Eyšanê

.....

*Sîngê gewrê baxçe ye, Eyšanê,
Baqê gula di navda ye, Eyšanê.
..... (50).*

Mirov li vira baş têdigihê ku baqê gulan memik in, di çend stranê Kurdî de carcar peyvên sîng û memik bi hevra tîn bi kar anîn, di van stranan da sîng wek deşt, zozan, bostan û baxçekî fireh tê nexş kirin, memik jî di nav vî erdê fireh de cîh digrin. Li vira êdî sîng li şuna memikan derbas nabin, ji ber ku qala memikan xwe tê kirin. Lê belê carina jî dema qala memikan

nayê kirin, mirov vê çaxê têdigihê ku peyva sîng memikan îfade dike.

B. Rengê Memikan: Di stranan de rengê memikan ji hev cuda dibin. Ji alîyê din beşên memikan (serî, binî, xalên memikan) jî, bi rengên cuda carina tînen nîşan kirin. Di gelek stranan de memik wek *berfa sipî* ne. Sedemên vê yekê angorî beşê bedenê yê mayîn, memik zêde hatine parastin, rûyê rojê nedîtine, zêde sipî mane, her çiqas peyva gewr ne wek peyva sipî be jî, li şuna peyva sipî carcar em rastî peyva gewr jî tînen. Zêtir di stranên Kurdî de memik bi rengê zer hatine nîşandin. Dema memik digihêjin, vê carê em rastî peyva sor tînen: *Memkê xezala malxirab sor bûne / Mîna şememokê deşta Hesîna ...* Ev sorbûn ji alîkî de bona serê memikan derbas dibe. Dema memik digihêjin, xalên li dorberê serê memikan çawa tê zanîn reng diguhirînin:

Eyşan

.....

*Taximê sîng û berê Eyşana min gîhiştine,
Xalê sor û zer ketinê ⁽⁵¹⁾.*

Ji alîyê din, di çend stranan de stranbêj rengê serê memikan û binê memikan, koka wan ji hev cuda kirîye, serî bi taybetî sor, binî û kok jî, bi taybetî bi rengê zer û spî ve boyax kirîye, ji tonên tarî berbê tonên vekirî çûye. Bi rastî jî, angorî bin û koka memikan, serê wan zêtir bi tonên tarî ne, sor, qawereng û qemer in. Stranbêj ji bo ku vê cudatîya rengan zelaltir ji hev cuda bike, çawa em dibînin ji xwe re motîfa sîyê peyda kirîye, çawa tê zanîn cîhê ku sî lê dikeve, angorî beşên mayîn zêtir di nav tarîyê de dimîne, ev beşa jî serê memikan e:

.....

*Kezîzerê kezi zer,
Xulama memkê gulover,
Serî sor e, binî zer,
Mîna berfa newala,
Sîya dara tim li ser.*

..... (52)

Tiştêkî mayîn jî heye, dema di stranên Kurdî de behsa tehr
û rengê memikan tê kirin, memik û tiştên here giranbiha di nav
hevda hatine hunandinê, wek zêr, zîv, maden, fîncanê ferfûrî...

Têlî

*Têlî heyran, li zozanê Serhedê dilê min bi xem e, bi birîn e,
Îşev serê birînê min girtîye temam av û xune,
Mala Têlîyê çûye zozanê tevlê jorîne,
Hespê min rewan bûye, şopa Têlîyê digerîne,
Ketim Pîro, Qendîl, Bingolê, Sîpanê, Şerefdînê,
Berbi Xelatê, Şuşanê, Tekmanê, hatim welatê jorîne,
Mi xwe berda binya Kosedaxê, çend kon vegirtîne,
Sê zerî min di wê de serê kanîyê rûniştîne,
Min go, gelî heval, ya mezin Têlî ye,
Herdê din jê re xizmetçîne,
Gişt a go, derewa meke, çavê te çawa ji dûrve dibîne.
Min go, nişanê Têlîya min bellî ne,
Yeke esmer e xwîn şirîn e,
Çavê reşe kil kirîne,
Tilîyê wê armûrî ne,
Çene top, poz bele tujîne,
Lêv tenik kaxitîne,
Ziman celxê qelemîne,
Diranê hûre sedefîne,*

*Gerdenê sipîne cembelîne,
 Memikê Têliyê fincanê ferfûrîne,
 Serê memika tamamê zîvê çarcarîne,
 Koka memika tamam zêrê reşadîne,
 Têlî, vê sibengê ezê tişteki bêjim, bila dilê te nemîne,
 Qedera ku berê ji bavan de hatîye nivîsandin torelîne,
 Çiqa zerîyên mîna Têlî hene, para mêrkê kotîne ⁽⁵³⁾.*

GÎHIŞTINA MEMIKAN Û SERHILDANA WAN

Di stranên Kurdî de memikên here baştirîn memikên ku bi hemdê xwe digihêjin, memikên ku zêde pê nehatine lîstin, memikên here cîwantir tên hesibandin. Memikên ku dest pê neketine di van stranan de memikên keçên çarde salî ne: "Xwezîya min tê li wî xortî / di çarde salîya xwe de dest bavêje cotê zer memikan". Memikên nûgîhiştî, memikên keçên azep-xama angorî memikên jinên mêrkirî û pirzarok gelek hişk in û ji guloverbûna xwe tişteki zêde wunda nekirine, timê gilok û gulover mane. Di çend stranan de ji bo ku vê hişkbûn û serfîya memikan bîne zimîn, stranbêj memik wek sêvan dîtine û peyva "ter" bi kar anîye, çawa tê zanîn tiştên ter gelek hişk in, natewin, formê xwe bi carekê wunda nakin, wek darên ter:

.....

*Tu li kuda diçî yek serîya li min vegere,
 Ev herdu memikên min mîna sêvên payîzê,
 Serê dara bimîne hê ter e.
 Malê me danîne gundê vî quntarî,
 Xwazgîncî li mala bavê min rûniştî,
 Qelendê min digot, xelatê min dibirî,
 Xizêma pozê min mîna çerxa felekê li hev dizvirî.
 Lawikê min bona ramûsanekê,
 Hate ser sîngê zerîyê, şîr tune bû, dîsa para zivirî ⁽⁵⁴⁾.*

Di xeta dawîn ya vê stranê de derbasbûna ”*şîr tune bû*” bêguman tunebûna mercên hevdudîtîne an jî vê rewşa nebaş nîşan dide.

Memikên ku di wextê xwe de digihêjin, di stranên Kurdî de wek avahîkê, koşk-serake roj bi roj bilind dibe, hatine hesabandin, îfada ”*taximê memikan*” piçekî jî, mirov dikare bêje ku li ser vê sazîyê hatîye efirandin:

Xerabo

.....

*Serê memikê min xatûnê,
Mîna tirîyê Çêlikê Elîyê Remo
Di çax û benga xwe de digihîya,
Û di mêwa xwe de dikemilî,
Mîna qesra Pîrota,
Serê mihela Meşkîna,
Li bajarê Mêrdînê avakirî ⁽⁵⁵⁾.*

Mezinbûn û gihîştina memikan di stranên Kurdî de wek ”*serhildana memikan*” hatîye hesabandin. Memik, çawa tê zanîn di kontakt û nêzîkîya bedenî de tesîreke gelek zû nîşan didin, bi taybetî serê memikan gelek jîndar in: *serê memikê te tûj in / weke serê derzîya* ⁽⁵⁶⁾.

Gulê Gulê

.....

*Destê xwe kir paşilê,
Çi paşilek xweydayî,
Serê memikan hildaye,
Memik para xorta ye
..... ⁽⁵⁷⁾.*

Ev serhildana memikan çawa em dibînin di çend stranên Kurdî de, bi serê xwe bûyerek hatîye hesibandin, memik silavan didin, deng dikin û bû lez-bez reng diguhirînin, sor-zer dibin...

Eman, Eman Dotmam

.....

*Vî kerî pezê çendî va ye,
Nêrîyê nav de notla ga ye,
Lawikê min qesta sîng berê min kirîye,
Cotê memikan jê re silav daye. (58)*

Dilber

.....

*Cotê memikê mi keçikê, mîna du kewê gozel,
Bi sarîya sibehê re,
Li paşilka mi keçikê dikin şêre-şêro. (59)*

Memikên keçên nûgîhiştî an jî memikên ku zêde nebûne "destmala dest xortan" çawa me li jorê jî gotibû hişk û gulover in, wek sêvekê ne: *Memikê dosta min sêvê sor in / Hêdî bidine ber wangezane* (60). Çawa tê zanîn tiştê hişk û sert tên gezkirinê, ji ber vê yekê jî dengbêj memik û sêv wek hev dîtîye, an jî tişteki mayîn anîye li ber çavên xwe: *Sîngê vê teresbavê hişk bû / Mîna helawa Entabê / Bi çakuç û tevşoyê / Destê neçaran û merengozan nedikşîya* (61). Ji alîyê din dengbêj wek fêkîyê ku digihêje û ji çiqê darê dikeve, dema gîhiştina memikan jî tespît kirîye :

Bedewê

.....

*Girîdaxa berbi dunê,
Suret sor bûne xal ketinê,
Par vî çaxî memkê kewa min tune bû,
Îsal vî çaxî hatine ber ketinê.*

..... (62).

Di hin stranan de wek kulîlk, gupikên daran çawa vedibin, memik jî wusan dipişkivin an jî dipeqin. Dema memik mezin dibin, ew dikarên angorî dengbêj kirasên keçan jî bidirînin: ...*memkê te li du cî kiras didirî* (63).

GUHASTINA FORMÊ MEMIKAN

Ew bedewî, guloverbûn, hişkbûn û rengînîya memikan çawa em dibînin di çend stranên de wunda dibin. Di van stranan de em rastî peyvên *mizdan, tevdan, gez kirin, givaştinê* tên, pirañîya van stranan ji devê mêran derdikevin. Ev yeka jî nîşan dide, mêr li dijî guhirîna formê memikan nerazîbûna xwe li hemberî jinê nîşandide: *Memkê vê tol bavê sistbûne ji mizdanê* (64). An jî çawa di straneke mayîn de tê xuyan vê carê mêr ji zêde tevdana memikan gazine xwe dike: *Ezê orta sîng û berê kawa xwe dinêrim / Gişte xirte-xale bi nîşana tevdanê* (65). Carcar jî çawa em dibînin ji ber çend sedeman wek ji hev dûr ketin û dilsarîyê memikên jinê "bê tîmar" dimînin:

Sê Malo Gundo

*Ez çûme derê çeman, çemê sar in,
Zozanê bavê te bilind in,
Berf û baran lê dibarin.
Îsal sala hefta ye,*

*Berî lawkê min ketîye,
 Welatê xerîb û gurbetê,
 Sîngê û berê min fadilê!
 Bê mihas û bê tîmar in.
 Yar, yar, yar Xopano gundo!*
 ..... (66).

Ji ber tevdan, mizdan û gezan an jî sedemên mayîn çawa tê xuyan di van stranên de memik êdî wek memikên kevnejinan ji hev çûne, wek goştê kelax in, çilmisîne û vê rewşê bala dengbêj gelek kişandîye.

DIZÊN MEMIKAN Û MUCÎZEYA VEBÛNA BIŞKOKAN

Di nav stranên ku li ser memikan de hatine gotinê, peyva ku zêtir li bala mirovan dikşîne, bêguman peyva bişkoka e. Çi pêwendiyên memik û pişkoka hene? Di serdemên kevn de jinên Kurd memikên xwe bi *pêsîrdank* (berpêsîr, çiçikbend) ne diparastin, tenê memikên xwe di bin kincên bişkokkirî de vedîştartin, lê belê dîsa jî rîskê xuyabûna memikan hertim zêtir bû. Ji ber van sedaman di gelek stranên de motîfa bişkoka wek motîfeke şer-dew derbas dibe. Ji aliyê mêran de kêmbûn an jî tunebûna bişkoka şahîke here mezin hatîye hesabîn. Di stranên de em rastî vekirina bişkoka (bi destê mêran) nayên. Ev yeka jî nîşan dide ku tenê îrada mêran roleke ewqas mezin nalîze. Daxwaza jinê zêtir giringtir e. Ji ber hevdu famkirin û hevdu hizkirinê çawa em dibînin pişkoka pêşîran carina bi xwe jî vedibin! Dema bişkoka vedibin, memik bi xwe difirin derva. Di bin vebûna van bişkoka de bêguman daxwaz û evîna jinê roleke mezin dilîze. Ji ber vê yekê jî dizên memikan hertim nagihêjin armanc û xwaziyên xwe.

Jina Kurd hebûna memikên xwe angorî memikên mêran

(yên korbûyî, şundamayî) hertim wek serdestîke mezin dîtîye. Bo vê yekê jî parastina memikên xwe û pirsra pêşkêşkirina wan, di van stranên lîrikî de cîhekî fireh digre.

Angorî daxwazî an jî bêdilîya jinê demên vebûn / pevxistina bişkoka ji hev cuda dibin. Biryar dîsa di destê jinan de ye. Ji ber vê yekê jî dizê memikan hertim bi hêsanî nagihêjin armancên xwe: *Ezê dikim herim dizîya cotê zer memikan / Destê min kete morîyê lingan* ⁽⁶⁷⁾. Dizên memikan her rê û îmkanan diceribînin wekî xwe bigihînin cotê memikan :

*Ay ay li min, kubarê dinê!
Derê Meşkîna xopan bi şewitî, ne tu der e,
Pozê kela Mérdîné bişewitî, tim rasere.
Xwezîya ez bibûma zêrekî Mehmudî,
Ji xanboxaza qirikê xwe berda,
Nava cotê sîng û bera!
Sîng û berê xelka têlî kaleboze spî ne,
Mîna baxçekê Sultan Evdihemîd,
Bi şev û rojê qereqol û newbet tim li ber tê!
De ay ax li min, of of li min!
De ax ax li min, tengezar im Xwedêwo* ⁽⁶⁸⁾.

Lê dema jinekê dil kir, wê çaxê bişkoka êdî xwe vedibin. Çima xwe vedibin? Ji naveroka stranan em fam dikin ku, êdî her tişt bi hemdî xwe, bi qamê xwe dimeşe, du dil bûne yek, dema du kesan hev hez kir, bêguman bişkoka êdî xwe vedibin, kes pişkoka venake , di van stranan de bişkoka ya diqetin, ya difilitin..! Çatîya lêkeran (verb) timê pasîf in. Ev hîlbijartina gramatikî, ji alîkî de rola zorê ji ortê radike. Çawa di stranekê de tê dîyar kirin êdî ”*sî û şeş bişkoka zîvîn*” hatine vekirinê, kê vekirine? Ev yek nayê zanîn, wek mucîzekê evîne tê xuyan:

*Delalo, mi bêrî kir, te bêrî kir,
Rîya Mendara şewitî li newalê me li hev hevî kir
Bişkokê mi rebenê xwedê filitî, sînga gewr spî kir* ⁽⁶⁹⁾.

*Vî zinarî li me sî kir
Bişkok qetîya, sîng spî kir,
Emrê minî sed salî hebû,
Minê te re tev nivî kir* ⁽⁷⁰⁾.

Di stranên *Zerî Domamê û Merdîné* de çawa em dibînin di navbera lawik û keçikê de li ser memikan tê deng dikan, şerdewek heye, dîtînen cuda davêjin ber hev. Angorî naveroka van strananên dirêj, mîsal wek strana *Zerî Domamê*, dema keç pey mîyên xwe diçe, erdê dikeve "sêsed û şêst şeş bişkokên" keçikê diqetin, lawik wê çaxê memikên keçikê dibîne. Lê belê cara pêşîn keçik van bawerî û dîtînen lawik qebûl nake, xwe li dijî van "îffîran" û "bêbextiyân" diparêze û ji lawik dipirse:

Zerî Domamê

*-Kuro kulmalo, ya bêbextî serda hato,
Te wextê serê zer memikê dîne,
Nav û nîşanê wan çîye, çi nîne ?*

.....

*-Kuro kulmalo, te wexta çifte zer memikê mine zer dibûn
Şede, şudê te kî, kî bûn ?*

.....

Paşê di navbera keç û xort de ev diyaloga jêrîn derbas dibe. Keçik di dawîyê de têdighê ku bi rastî lawik memikê wê dîtine, kesekî nas e :

*-Keçê, kulmalê, wextê min çifte zer memikê te zer dîbûn,
Neh hebe li wêderê hezire sekinîbûn:
Sê heve Celalî bûn,
Sê heve Rojikî bûn,
Sisêye Sîpikî bûn.*

*-Kuro, kulmalo, hersêkê Celalî qaçaxê çîya bûn,
Hersêkê Rojkîye vireke derewîn bûn,
Hersêke Sîpikî razgone, cînarê mala bavê min bûn,
Usa ne te çifte zer memikê mine zer dîne.
..... (71).*

Hem di strana *Zerî Domamê* de, hem jî di strana *Merdîné* de çawa tê xuyan bi rastî lawikan memikên van keçikan dîtine, ji ber vê yekê jî keçik cotê zer memikan xwe pêşkêşî "helalîyê canê xwe" dike. Çawa di straneke mayîn de jî tê xuyan, hertim kilît di destê jinê da ye: *Heger tu pîrsa kilîta cihê memikan dikî / qîfil û mifte destê min e* (72). Di gelek stranan de berî ku bişkok vebin, cara pêşîn dest li ser morî û zêrên li stû-gerdenê têndiçin, her çiqas fonksiyona morî-mircan û zêran cuda be jî, di her sîngtevdanekê de ew tên qetandin. Bi kurtî di stranên Kurdî yên evînê de morî-mircan, zêr-zîvên gerdenê û bişkok wek motîf, bedewîke mezin pêk tînin, xeml-nexşeke bêhempa didin van stranan.

Dema jinek dil nake yek dest bavêje cotê memikan êdî derge tên girtin. Jina Kurd di vî warî de gelek serhişk e, gavekê paştavêje. Dema Zîn ji ser Memê re tu kesekî nahebîne, heft dergê mala bavê wê yên pola timê girtî dimînin:

Memê û Zînê

Zînê got:

-Heft dergê mala bavê min, heft jî pola ne,

Temam qerebaşî pelewane,
Heqê bavê kê heyê,
Vê êvarê devê xwe bigihîne xala sîng û berane.
..... (73).

Hertim ne tenê mêr li pey jinan in, carina jî jin pey mêran in, qayde-qanûnan davêjin alîkî. Angorî erf-edetên Kurdan ev jinan, xortxapînok, "jinên nav malan" tên bi nav kirin. Di destana Zembîlfiroş de, dema Xatûn dil dike wekî Zembîlfiroş bibe dostê wê, Zembîlfiroş vê yekê naxwaze, lê dîsa jî ev xatûna dewlemend, xortxapînok û provokatîf sîng û berê xwe vedike, dixwaze wî ji rê derxe: ...*Derî dadaye / Ser sîng û berê xwe vedeya* (74). Dema jinek sîng û berê xwe yekten, nêşkêva li pêşberî mêrekî veke, bêguman ev tabloya nûpêkhatî dikare hiş û mêjûyê stranbêj tevlihev bike, çokên stranbêj bilerzîne, wan welat welat bigerîne:

Sînem delalê çaxê min û te,
Li çemê mîra li hev seyran kir,
Min serê xwe danî bû li ser çoka jêlîl,
Temaşeyî xalan û biskan kir.
Dema çavê min li sîng û berê Sînema min diketin,
Misir, Beyrût û Şamê têra xuya kir (75).

CENGÊ LI SER MEMIKAN

Di çend stranan de jina Kurd zêdebûna hejmarên dilketîyan wek telukeke li dijî memikên xwe dîtîye, li dijî van êrîşan parastina memikên xwe di hin stranan de dike pirseke sereke. Li ser memikan cengê mêran, wek êrîşên polîtîk bi nav kirîye, carcar jî rewşa Kurdistanê û ev êrîşên li dijî memikan rûberî hev kirîye. Cengê li ser Kurdistanê wek cengê li ser memikên xwe dîtîye. Ev motîfên polîtîk û evîne di van stranan de ketine zikê hev:

Bejna Min

*Bejna min, nazik e, ta rihana şeng e,
Sûretê min usa ne, notla hermûşê peng e,
Sîng û berê min usa nin,
Notla text û payê Kurdistanê,
Îsal heft sal e, danzdeh qirala li ser qal û ceng e ⁽⁷⁶⁾.*

Di straneke mayîn de jî, dema li ser memikan tê sekinîn, em rastî îfadeke wek vê îfadê tên: ...*na welleh nola sultan Reşît, şert û qayîşê heft duwelê ecnebî li ser e...* Di van stranan de derbasbûna van îfadeyên polîtîk û dîrokî rengê gelek hunerî tevî van stranan dike. Ji alîkî de jî, jinê hem hebûna xwe ya jinîn û hem jî telukeyên li dijî hebûna welatê xwe xwastîye bîne zimîn. Di straneke mayîn de, stranbêja jinîn hêjabûna memikên xwe wek "*paytextê mîrê Kurdistanê*" dibîne:

Derdo

*Kuro mi j'te re ne go,
Zimanê te qelem e, sîngê mi defter e,
Serê sibehê, mînakî melayê diwanzde elîm,
Tu dixwînî li ezberê.
Sîng û berê mi etîma Xwedê,
Mînanî paytextê Kurdistanê,
Salê diwanzde meh,
Şer û qewxeyê diwanzde,
Dewletê ecnebî, daîm li ser ⁽⁷⁷⁾.*

ÇEND MOTÎFÊN DÎNÎ Û MEMIK

Ji der motîvên polîtîk, di çend stranan de hin motîfên dînî (olî) jî, bi tema memikan ve tevayî derbas dibin. Jina Kurd di van stranan de zêtir pesnê memikên xwe dide, bi alîkarîya îfadeyên dînî "edebîyateke memikan" diafrîne, di van stranan de wek mîsal em rastî îfadeyên *fitir, zekat, melek, xwedê, rojî, paşîv, hec, teberik, şêx-mele, Mekke...* tên. Ji ber ku di nav her civatekê de bîr-bawerî, motîf-nexşên olperestî (dînî) timê bi rûmet bûne, stranbêj xwastîye ji vê rûmetê behrekê girê bide, jê îstîfade bike. Lê belê çawa em dibînin, stranbêj hêjabûn û giranbihayîya memikan li ser van xemlên olperstî re girtîye, cîhekî hin jî rûmettir daye memikan. Di van stranan de memik bûne zêr-zîv, maden û wek bihuşteke derewîn, rengîn û şengeşox in:

.....

*Wele sîng û berê min evdala xwedê,
Mînanî baxçekî Zinara Mêrdînê,
Serê salê sê cara zekatê mala Xwedê lê dikeve, lo!*
..... ⁽⁷⁸⁾.

Di straneke mayîn de ya ku evîna li ser keçeke Tirk têda derbas dibe, memik wek fitara êvarê hatîye bi nav kirin :

Keçedînê

.....

*Lê gewrê, lê xezalê,
Kanî rinda nav malê,
Weyla mi memik xwarê,
Memik fitara êvarê.
Keçê dînê tu zanî,*

*Te ez kuştim, te ez helandim,
Tu b'kurmancî nizanî,
Asker oldum peyade,
Te' lîm bilmem ne çare.
..... (79).*

Di strana din de jî, çawa em dibînin vê carê li ser memikê Eysê "cotek melek" dixwînin ⁽⁸⁰⁾. Dema memik tên xuyanê mucîzeyên nedîtî, bûyerên nehêvîkirî dikarin peyda bibin, memik dibin bayîsê intermezzoyên nûh, wek "Eger vekim bişkoke sîng û berokê memikane / Hecîyê vegerin ji rîya Mekane" ⁽⁸¹⁾, "Eger hûn bişkoked sîng û berokan vekin/ Wê mirîyên gora zêndî bikin" ⁽⁸²⁾. Dema memik vedibin, stranbêj ji Xwedê re hurmetan dişîne û şikiran dike: "Sîng û berê wê gulbarane/Ezê bîhn kim, ji xuda bikim şikirane" ⁽⁸³⁾. Di straneke mayîn de, motîfên olperestî û tema memikan bi temamî ketine zikê hev:

*Were mala bavê min derî veke, bê bismila,
Gava tu ketî cem min, te lihêf bilind kir,
Bê yarebî, sed maşalla,
De gava devê xwe avêt xebxeba çînaxî, qirika minî
poşnaqî,
Te devê xwe qirika min deranî, bê yarebbî, hemdulla,
Sîng û berê min te re bozî-beyazî,
Mîna beyaz kaxita destê xoce û mella" ⁽⁸⁴⁾.*

Çawa di straneke mayîn de jî em dibînin, vê carê cotê memikan ji bo xêr-xweşîyê bîne, bona dergekî xêrê li pêşîya xêrxwazan veke, wek teberik tê pêşkêş kirin:

.....

De gidyano! De gidyano!
Navbeyna min û bejna zirav bi dîwar e,
Alî kils, yek nikar e.
Cotê memkê min xanim xatûnê,
Yek sév, yek porteqal e.
Keçikê gazî dikir digo: Lo...lo lawiko,
Şevkê ji nivbenda şeva û pê ve,
Were tewafa sîng û berê min keçikê,
Ji te re xweştir e,
Ji teberika mala Şêxê Kal e.
Ji girêdana piştê ber jor de,
Tu çî dixwazî ez minêkarim,
Ji girêdana piştê û ber jêr de,
Ez mirîda Şêxê Kal im,
Çî bixwazî ez nikarim ⁽⁸⁵⁾.

Di dawîya vê stranê de, tiştêkî gelek balkêj jî, keçik bedana xwe ji piştê (navê) ve dike du beşa: beşa jor, beşa jêr, di navbera herdu beşan de besa girêdanekê jî dike, beşê jor sîng û ber tev de pêşkêşî lawikê xwe dike, beşa jêr bi tehrekî gelek nazik perde dike. Ev yeka jî nîşan dide ku, di satranên Kurdî de navça here erotîk memik in, ji navê berbi jor. Motîfên li ser beşên bedenê yên mayîn (ji navê berbi jêr) wek navçên erotîk ewqas balkêş nînin.

PEYDABÛNA TEMA "JINÊN MEMIKFIROŞ"

Tema "Jinên Memikfiroş" zêtir di nav stranên ku ji devê mêran derketî, cîh digre. Mêrên ku evîndar bûne, hertim çawa di van stranan de tê xuyan, negîhiştine daxwazên xwe, hêvîyên

wan nehatine cîh. Ji ber vê yekê jî, van mêran di hembêza xem-xeyalan de ji xwe re îmkan û mecalên nûh peyda kirine, wan di zerya xewnerojan de bi tehrekî hunerî avjenî kirine, çûnehatine, bona ku ji xwe re cote memik dest bixin. Em di çend stranan de rastîpeyvên *dikan, suk-pazar, mişterî, kirîn-firotanê...* tên. Ji ber çend dijwarî, bêgavî û bêmecalîyên jîyînê, stranbêj xwe avîtiye ber bextê xemn-xeyalan. Di van stranan de keç hertim di rola *memikfiroşek*, xort jî di rola *mişterîkî* de ye:

Helîmcanê

*De bi can be, Helîmcanê,
 Ê lê Helîmcanê,
 Heyran ez ne tî me,
 Û ez ne birçî me.
 Ez li ber sîhka Bitlîsa xopan rûniştîme.
 Ê lê Helîmcanê,
 Heke tu avkişênî, ez gelek tî me,
 Heke tu nanpêj î, ez gelek birçî me,
 Heke tu sîngfiroş î, ez mişterî me,
 Heke tu nafroşî,
 Roj hizura heq,
 Ezê li ser pela selatê,
 Destê min û dewa te
 Ezê li Helîmcana xwe de 'weçî me.
 ..... (86).*

Di van stranan de derbasbûna peyvên *sîngfiroş-mişterî*, ji alîkî de evîndarîya mêr çiqas bi şewat e, gelek baş eşkere dike. Bêguman ev peyvên ji kirîna memikan zêtir ,destxistina memikan îfade dikin, bi gotineke mayîn hêvîyên hevdudîtîne, evîne eşkere dikin, li vira mirov nikare pêwendîyên ekonomîk-

bazirganî bîne bîra xwe, wek mîsal: *-kawa min meşîya dikanê / memik birin firotanê* ⁽⁸⁷⁾. Di vê stranê de tiştê mirov jê derdixe ne kirîn-firotana memikan e, mebest hêvîya destxistina memikan e, tenê di nav sînore daxwazekê de dimîne.

Çawa me berê jî gotibû, dengbêj di navbera fêkî-êmiş û memikan de tu cudadîk nedîtîye, wek *paşil tijî êmiş e* ⁽⁸⁸⁾. Vira peyva êmiş li şuna memik hatîye bi kar anîn, cîyê ku fêkî-êmiş li tê kirîn û firotanê, angorî dengbêjê mêrîn û fantazîyên wî, li wira mirov dikare memikan jî, ji xwe re peyda bike, ji ber vê yekê jî pey rîya sûkê (pazarê) ketîye û ji keçikê pirs kirîye: *Zer memika nafroşî?* ⁽⁸⁹⁾.

Ji bo kirîna memikan çî ji destê mêr tê, dide, yek-du nabêje, timatî û çikûsîyê davê alîkî:

Seyran

.....

*Seyranê, min xulama te li wî devî,
Gundo, lo malîno, ezê bextê we ketime,
Gazin-loma ji min nekin,
Ezê terka çav-birûyê Seyrana Mele Musa nakim.
Hetanî serê Qereşdaxa xopan,
Ranebe mêrg û zevî.
Seyranê minê sond xarîye-
Gere sûretê te sor bidim ber vî devî.
Seyranê, min xulamê te wî devî, xeberdanê,
Gundo, lo malîno, ezê bextê we ketime,
Hûnê gazin-loma min nekin,
Memikê Seyrana min wusan in:
Serî sor in kokê wan spî ne,
Notilî sévêd Xelatî ne,
Notilî xurmê Herebî ne,*

*Na wele, notilî tirîyê Rewanê sincirîne,
 Wê anîne hefa mala firotanê,
 Herke xelqê rabe bide mal-halê dinê,
 Ez sêfilê xadê rabim bidim,
 Herçar mingê xwe tèn ber dotinê,
 De bavê, Seyran xeyidîye bi min re nayê.
 .....⁽⁹⁰⁾.*

Gelek çaran memik di stranan de wek sêvên firotanê hatine nîşandin. Çawa me li jor jî gotibû, hem ji alîyê tehr, tam-lezet û hişkîya xwe ve, dirûvê memikan angorî dengbêj gelek li sêvan ketîye, wek hev hatine hesibîn. Ew bedhalê ku cotê memikan wek derman dîtîye, çawa di stranekê tê xuyan, dîsa rîya dikanê digere: ....*Memik sêv e li dikanê*⁽⁹¹⁾.

Bi kurtî mirov dikare bêje, di hemû van stranan de ev motifên li dora tema memikan berev dibin, nîşan didin ku, memik bi salan wek nîşaneke mezin ya şaxsîyeta jinan hatîye pejirandin. Bi kêmanî ev materîyalên folklorîk vê rastîyê ji me re pêşkêş dikin. Ji alîyê din li ser jîyîna seksuel ya jinên Kurd, sibê, di pêşerojê de, ev stranan wek referans dikarin gelek zanîyarîyên kêrhatî raberî me bikin.

ÇAVKANÎ

- 1) **Roja Nû**, hejmar:27. Ev kovara ku bi Kurdî û bi Fransî du zimanan hatîye weşandin, di navbera salên 1943-1946 li Beyrûtê derketîye, çapa nû: Uppsala, 1986.
- 2) Hecîyê Cindî, **Kilamêd Cimaeta Kurdaye Lîrfîkîyê**, Erîvan, 1972, rûp.39.
- 3) Ehmedê Xanî, **Mem Zîn**, Îstenbol (werger: M. E. Bozarslan) 1975, rûp.193, 108.

- 4) Hecîyê Cindî, **Mesele û Xeberokêd Cimaeta Kurd**, Erîvan, 1985, s.344.
- 5) M. U. Xamoyan, **Ferhenga Kurdî-Rusîye Frazêologî**, Erîvan, 1979, rûp.160.
- 6) Nura Cewarî, **Stranê Kurdaye Cimaetîyê**, Erîvan, 1983, rûp.128.
- 7) Nura Cewarî, rûp.166.
- 8) Nura Cewarî, rûp.137.
- 9) **Kürt Halk Türküleri** (Kilam û Stranên Kurd), Ankara, 1991, rûp.178. Amadekar: Mehmet Bayrak.
- 10) Hecîyê Cindî, rûp.71.
- 11) Cigerxwîn, **Folklorê Kurdî**, Stockholm, 1988, rûp.133.
- 12) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Zargotina Kurda**, Moskov, 1978, cîlt : I, rûp.373.
- 13) Hecîyê Cindî, rûp.110.
- 14) Celîlê Celîl, **Zargotina Kurdê Surîyê**, Erîvan, 1985, rûp.241.
- 15) Cigerxwîn, rûp.112.
- 16) Zeynelabidîn Zinar, **Xwençe V**, rûp.48.
- 17) Roja Nû, hejmar:18.
- 18) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (ev xebata Qanadê Kurdo berî mirina wî wek destnivîs hatîye amade kirin, hin çap nebûye).
- 19) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî**. Di nav vê xebata neçapbûyî de, Qanadê Kurdo çend destanên ku di nav Kurdên Îranê de belav bûne, qulibandîye zaravê Kurmancî. Ji alîyê din çend destanên zaravê Kurmancî jî, yên wî xwe berev kirine, di nav vê destnivîsê de cîh girtine).
- 20) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs).
- 21) Mehmet Bayrak, rûp.101.
- 22) Celîlê Celîl, rûp. 223.
- 23) Cigerxwîn, rûp. 116.
- 24) Cigerxwîn, rûp. 164.
- 25) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs).
- 26) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs)
- 27) Hecîyê Cindî, rûp. 73.
- 28) Ferhat, **Govend - Kürtleri Türkülerinden Öğrenmek**, Köln, 1990, rûp.13.
- 29) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, **Zargotina Kurda**, cîlt I, rûp. 411.

- 30) Hawar, hejmar: 37.
- 31) Hecîyê Cindî, rûp. 33.
- 32) Nura Cewarî, rûp. 145.
- 33) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs).
- 34) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs)
- 35) Hawar, hejmar: 38.
- 36) Cigerwxîn, 151.
- 37) Celîlê Celîl, rûp. 245.
- 38) Celîlê Celîl, rûp. 216.
- 39) Roja Nû, hejmar: 36.
- 40) Hecîyê Cindî, rûp. 71.
- 41) Ji arşîva M. Ararat.
- 42) Sekvan Abdulhekîm, **Mehmed Arîfê Cizirî-Kewê Ribad e**, Stockholm, 1990, rûp. 30.
- 43) Roja Nû, hejmar: 56.
- 44) Nura Cewarî, rûp. 149.
- 45) Hecîyê Cindî, rûp. 122.
- 46) Roja Nû, hejmar: 6.
- 47) Hecîyê Cindî, rûp. 201.
- 48) Hecîyê Cindî, rûp. 198.
- 49) Hecîyê Cindî, rûp. 201.
- 50) Celîlê Celîl, rûp. 270.
- 51) Nura Cewarî, rûp. 128.
- 52) Roja Nû, hejmar: 55.
- 53) Ji arşîva M. Ararat.
- 54) Ji arşîva M. Ararat.
- 55) Roja Nû, hejmar: 27.
- 56) Zeynelabîdîn Zinar, **Xwence III**, Stockholm, 1991, rûp. 45.
- 57) Roja Nû, hejmar: 55.
- 58) Hecîyê Cindî, rûp. 115.
- 59) Roja Nû, hejmar: 45.
- 60) Hecîyê Cindî, rûp. 115.
- 61) Zeynelabîdîn Zinar, **Xwence II**, Stockholm, 1990, rûp. 109.
- 62) Hecîyê Cindî, rûp. 30.
- 63) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs)

- 64) Hecîyê Cindî, rûp. 76
- 65) Hecîyê Cindî, rûp. 47.
- 66) Hawar, hejmar: 6.
- 67) Hecîyê Cindî, rûp. 108.)
- 68) Cigerwxîn, rûp. 146.
- 69) Celîlê Celîl, rûp. 245.
- 70) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, cîlt I, rûp. 353.
- 71) Hecîyê Cindî, rûp. 88.
- 72) Hawar, hejmar: 28.
- 73) Nura Cewarî, rûp. 162.
- 74) J. S. Musaelyan, **Zembîlfiroş - Destana Kurdî û Şaxên Wê**, Moskov, 1983, rûp. 138.
- 75) Mele Mehmûd Dêrşewî, **Mîştaxa Çiya-Ji Gotinên Pêşya**, Stockholm, 1989, rûp. 137.
- 76) Hecîyê Cindî, rûp. 163.
- 77) Roja Nû, hejmar: 11.
- 78) Cigerxwîn, rûp. 147.
- 79) Roja Nû, hejmar: 57.
- 80) Ordîxanê Celîl & Celîlê Celîl, rûp. 411.
- 81) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs)
- 82) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs)
- 83) Qanadê Kurdo, **Beytêd Kurdî** (destnivîs)
- 84) Celîlê Celîl, rûp. 250.
- 85) Roja Nû, hejmar: 8.
- 86) Roja Nû, hejmar: 22.
- 87) Hecîyê Cindî, rûp. 145.
- 88) Nura Cewarî, **Kilamêd Cimaeta Kurdaye Govendê**, Erîvan, 1964, rûp. 64.
- 89) Cemîla Celîl, **Stranê Cimaeta Kurda**, Erîvan, 1977, rûp. 34.
- 90) Hecîyê Cindî, rûp. 41.
- 91) Celîlê Celîl, rûp. 255.

CERIBANDINEKE BÎBLÎOGRAFÎYA FOLKLORA KURDÎ

(Di vê ceribandina bîbliografîk da 125 çavkanîyên ku li ser folklorê
Kurdî hatine weşandin, cîh girtine.)

- ♦ Abbas, Hilmi, **Altkurdiche Kampf und Liebeslieder**, München, 1964.
- ♦ Abdulhekîm, Sekvan, **Mehmed Arifê Cizirî-Kewê Ribad e**, Stockholm, 1990.
- ♦ Akreyî, Ezîz Reşîd, **Çîrok û Serhatîyên Kurdî**, Den Haag, 1982.
- ♦ Aras, Ahmet, **Ker û Kulik -Mîtolojîya Kurdî de Destanek**, Istenbol, 1993.
- ♦ Aras, Ahmet, **Sîyabend û Xecê-Mîtolojîya Kurdî de Destaneke Evînî**, Izmîr, 1993.
- ♦ Balî, A., **Gotinên Pêşîyan Ên Kurdî**, Istenbol, 1993.
- ♦ Bayrak, Mehmet, **Kürt Halk Türküleri**, (Kilam û Stranên Kurdî), Ankara, 1991.
- ♦ Berz, Koyo, **Na Xumxuma**, Uppsala, 1989.
- ♦ Berz, Koyo, **Sîyamend û Xecê** (şaxeke edebî), Stockholm, 1993.
- ♦ Blau, Joyce & Hakem, Helkewt, **Perles d'un collier**, Paris, 1981.
- ♦ Blau, Joyce, **Mémoire du Kurdistan**, Paris, 1984. (Rûpelên 15-100 ji nimûneyên folklorê Kurdî pêk hatîye.)
- ♦ Blau, Joyce, **Contes Kurdes**, Paris, 1986.
- ♦ Bois, Tomas, **Kurdische Volksdichtung**, Bonn, 1985.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Mîr Zoro-Meselokêd Lawiran I**, Borås, 1981.

- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Gurê Bilurvan-Meselokên Lawiran II**, Borâs, 1982.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Kêz Xatûn-Meselokên Lawiran III**, Borâs, 1982.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Serketina Mişkan-Meslokên Lawiran IV**, Uppsala, 1984.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Pepûk-Meselokên Lawiran V**, Uppsala, 1985.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Melayê Meşhûr -Pêkenokên Melayê Meşhûr**, Uppsala, 1986.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Masîyên Bejî-Pêkenokên Gelî I**, Uppsala, 1987.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Ji Dîna Dîntir-Pêkenokên Gelî II**, Uppsala, 1988.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Ilmê Tûrik-Pêkenokên Gelî III**, Uppsala, 1989.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Bûka Gulsûn-Pêkenokên Gelî IV**, Uppsala, 1990.
- ♦ Bozarslan, M. Emîn, **Mela Kulî-Pêkenokên Gelî V**, Uppsala, 1991.
- ♦ Brunel, A., **Gulusar, Contes et legendes du Kurdistan**, Paris, 1946.
- ♦ Cankurt, **Zembîlfiroş-Hozana Çîrokî Ya Bi Nav Deng Bi Dêrxistineke Nû**, Bonn, 1987.
- ♦ Celîl, Celîlê, **Zargotina Kurdê Surîaê**, Erîvan, 1985.
- ♦ Celîl, Cemîla, **Kilamêd Cimaeta Kurda**, Erîvan, 1964.
- ♦ Celîl, Cemîla, **Kilam û Miqamêd Cimeta Kurda I**, Moskov, 1973.
- ♦ Celîl, Cemîla, **Stranê Cimaeta Kurda**, Erîvan, 1977.
- ♦ Celîl, Cemîla, **Kilam û Miqamêd Cimeta Kurda II**, Moskov, 1986.
- ♦ Celîl, Ordîxanê, **Dilokêd Cimaeta Kurda**, Erîvan, 1964.

- ♦ Celîl, Ordîxanê, **Destana Kurdî Ya Mêrxasîyê "Xanê Lepzêrîn"**, Moskov, 1967.
- ♦ Celîl, Ordîxanê, **Mesele û Metelokêd Cimaeta Kurda I**, Erîvan, 1969.
- ♦ Celîl, Ordîxanê, **Mesele û Metelokêd Cimaeta Kurda II**, Erîvan, 1971.
- ♦ Celîl, Ordîxanê, **Stranê Zargotina Kurdaye Tariqîyê**, Erîvan, 1975.
- ♦ Celîl, Ordîxanê & Celîl, Celîlê, **Mesele û Metelokêd Cimeta Kurda** (bi Rûsî), Moskov, 1972
- ♦ Celîl, Ordîxanê & Celîl, Celîlê, **Çîrokê Cimaeta Kurda**, Erîvan, 1974
- ♦ Celîl, Ordîxanê & Celîl, Celîlê, **Zargotina Kurda I-II**, Moskov, 1978.
- ♦ Celîl, Ordîxanê & Celîl, Celîlê, **Gulançikzêrîn** (Nimûneyên folklorê Kurda), Erîvan, 1984.
- ♦ Celîl, Ordîxanê & Celîlê, Celîl & Celîl, **Zîna Çîrok, Efsane û Rîvayetên Kurdî** (bi Rûsî), Moskov, 1989
- ♦ Celîl, Zîna & Alenis, A., **Çîrokên Kurdî Yên Gelf** (bi zimanê Lîtvani), Bîlnus, 1977.
- ♦ Cewarî, Nura, **Kilamêd Kurdaye Govendê**, Erîvan, 1964.
- ♦ Cewarî, Nura, **Efirandariya Kurda Ya Stranên Gelf** (bi Rûsî), Erîvan, 1971.
- ♦ Cewarî, Nura, **Stranê Kurdaye Cimetîyê**, Erîvan, 1983.
- ♦ Chaliand, Gerard, **Poesie Populaire des Turcs et des Kurdes**, Paris, 1961.
- ♦ Cigerxwîn, **Folklorê Kurdî**, Stockholm, 1988.
- ♦ Cigerxwîn, **Gotinê Pêşîya**, Şam, 1957.
- ♦ Cindî, Hecîyê & Evdal, Emînê, **Folklorê Kurmanca**, Erîvan, 1936.
- ♦ Cindî, Hecîyê, **IIkiyatêd Cimaeta Kurdî**, kitêba I, Erîvan, 1961.

- ♦ Cindî, Hecîyê, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê**, kitêba II, Erîvan, 1962.
- ♦ Cindî, Hecîyê, **Stran û Çîrokêd Kurdî Yên Epîkî**, Moskov, 1962.
- ♦ Cindî, Hecîyê, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê**, kitêba III, Erîvan, 1969.
- ♦ Cindî, Hecîyê, **Kilamêd Cimaeta Kurdaye Lîrîkîyê**, Erîvan, 1972.
- ♦ Cindî, Hecîyê, **Şaxêd Eposa "Rostemê Zale" Kurdî (bi Rûsî)**, Erîvan, 1977.
- ♦ Cindî, Hecîyê, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê**, kitêba IV, Erîvan, 1980.
- ♦ Cindî, Hecîyê, **Mesele û Xeberokêd Cimaeta Kurda**, Erîvan, 1985.
- ♦ Cindî, Hecîyê, **Hikyatêd Cimaeta Kurdîê**, kitêba V, Erîvan, 1986.
- ♦ Çem, Mûnzûr, **Tayê Kilamê Dêrsimi**, Stockholm, 1993.
- ♦ Deniz, Huseyin, **Gotnê Pêşyê Kurda**, Istenbol, 1991.
- ♦ **Der Löwe des Daroghas und andere kurdische Fabeln** (Ji alîyê Kurdê Awusturyê bi Almanî hatîye weşandin), St.Polten & Wien, 1992.
- ♦ Dêrşewî, Mele Mehmûd, **Miştaxa Çîya-Ji Gotinên Pêşîya**, Stockholm, 1989.
- ♦ **Destana Memê Alan**, Istenbol, 1978.
- ♦ Dijwar, Egîd, **Yekitîya Çûkan- Çîrokên Kurdî**, Stockholm, 1990.
- ♦ Düzgün, Mustafa, **Dersim Türküleri**, Enqere, 1992.
- ♦ Erdem, Hüseyin, **Sîyabend û Xecê** (bi Almanî û Tirkî), Essen, 1985.
- ♦ Evdal, Emînê, **Memê û Zînê**, Erîvan, 1958.
- ♦ Farizof, I. & Rudenko, M., **Çîroken Kurdî** (bi Rûsî), Moskov, 1959.

- ◆ Ferhat, **Govend - Kürtleri Türkülerinden Öğrenmek** (bi Tirkî û Almanî), Köln, 1990.
- ◆ Fettahî Qazî, Qadirî, **Mehr û Wefa**, Tebrîz, 1966.
- ◆ Fettahî Qazî, Qadirî, **Şêx Senan**, Tebrîz, 1967.
- ◆ Fettahî Qazî, Qadirî, **Behram û Gulendam**, Tebrîz, 1968.
- ◆ Fettahî Qazî, Qadirî, **Şor Mehmûd û Merzingan**, Tebrîz, 1969.
- ◆ Fettahî Qazî, Qadirî, **Şêx Ferx û Xatûn Astî**, Tebrîz, 1972.
- ◆ Fattahî Qazî, Qadirî, **Seid û Mîr Seyfuddin Beg**, Tebrîz, 1976.
- ◆ Fattahî Qazî, Qadirî, **Amsal va hekam-e Kurdî**, Tebrîz, 1985.
- ◆ Helimoğlu, Muhsine, **Cigaramın Üstünde Bir Topal Karınca**, Ankara, 1992. (Piranîya van çîrokan li gelek herêm û deverên Kurdistanê hatine berev kirin).
- ◆ Heqî Şeweys, Ismail, **Qise-î Pêşînan**, Bexda, 1933.
- ◆ Hugo, Makas, **Kurdische Texte im Kurmanci- Dialekte aus der Gegend von Mardin**, Leningrad, 1926.
- ◆ Kurdo, Qanadê, **Beytêd Kurdî** (destnivîs e).
- ◆ Lerx, Peter, **Forschungen über die Kurden und die iranischen Nordchaldäer I-II**, St.Petersburg, 1857-1858.
- ◆ Le Coq, Albert von, **Kurdische Texte**, Berlin, 1903
- ◆ Lescot, Roger, **Textes Kurdes I-II**, Paris-Beyrut, 1940-1942.
- ◆ Lescot, Roger, **Çîrokên Kurdî**, Stockholm, 1987.
- ◆ Levendî, Mahmûd, **Mala Xwedê (Pêkenîn)**, Stockholm, 1992.
- ◆ Mackenzie, D. N., **Kurdish Dialect Studies II** (tekstên folklorîk), London, 1962.
- ◆ Malmîsanij, **Folklorê Ma Ra Çend Numûney**, Uppsala, 1991.
- ◆ **Mam und Zin** - Kurdisches Volksepos in der Fassung von Roger Lescot und L. Ch.Wentzel, Zurich, 1980.

- ♦ Mann, Oskar, **Kurdische-persische Forschungen, Abt. IV: Die Mundart der Mukri Kurden I-II**, Berlin, 1906-1909.
- ♦ **Mem and Zin**, Kurdistan's national epic, Amsterdam, 1968.
- ♦ **Mem och Zin**, Helsingfors, 1980.
- ♦ Metê, Hesenê, **Ardû** (kurteçîrokên gelêrî), Stockholm, 1990.
- ♦ Mihotulî, Selahaddîn, **Çîrokên Kurdan**, Istenbol, 1991.
- ♦ Mokri, Mohammed, **Guranîya taranahaya Kordî**, Tehran, 1951.
- ♦ Mokrî, Mohammed, **La Legende de Bizan-û Manija**, Paris, 1966.
- ♦ Musaelyan, J. S., **Stranên Kurdî Yên Gelerî** (bi Rûsî), Moskov, 1985.
- ♦ Musaelyan, J. S., **Zembîlfiroş-Poema Kurdî û Şaxên wê Yên Edebî û Folklorîk**, Moskov, 1983.
- ♦ Nebez, Cemal, **Sprichwörter und Redensarten aus Kurdistan**, München, 1970.
- ♦ Nebez, Cemal, **Kurdische Märchen und Volkserzählungen**, München, 1972.
- ♦ Orbelî, I. A., **Li Muksîyê Jîyîn û Folklor** (bi rûsî), Moskov, 1982.
- ♦ Paul-Marguerite, Lucy & Bedirxan, Kamuran, **Proverbes Kurdes**, Paris, 1936.
- ♦ Pîremerd, **Diwanze Sîyarê Meriwan**, Suleymanîye, 1935.
- ♦ Prym, E. & Socin, A., **Kurdische Sammlungen**, St. Petersburg I-II, 1887-1890.
- ♦ Resûl, Îzettîn Mustafa, **Edeb-î Folklorî Kurdî**, Bexda, 1970.
- ♦ Resûl Îbrahîm, Şukrîye, **Pendî pêşînîyan û qisey nesteqî Kurdî nawerokî fikrî-w-edebî**, Bexda, 1984.
- ♦ Reş, Konê, **Ji Zargotina Kurdî- Serpêhatîyên Mîran**, Beyrût, 1991.
- ♦ Rudenko, M. B., **Çîrokên Kurdî Yên Gelî** (bi Rûsî), Moskov, 1970.

- ◆ Rudenko, M. B., **Poeziya Kurdî Ya Şînê** (bi Rûsî), Moskov, 1982.
- ◆ Rudenko, M. B., **Şaxên Edebî û Folklorîk Yên Poema Kurdî "Yusif û Zelêxa"**(bi Rûsî), Moskov, 1986.
- ◆ Sabar, Yona, **The Folk Literature of the Kurdistanî Jews**, Michigan, 1992
- ◆ Sarbajêrî, U., **Gewherê Goranîyekanî Hesen Zîrek**, Bexda, 1981.
- ◆ Secadî, Aladîn, **Riştay Mirwarî I-XIII**, Bexda, 1956-1983.
- ◆ Soane, E. & Nikitin, B., **Çîroka Suto û Tato** (çapeke teze, bi Kurdî û Ingîlîzî), London, 1988 .
- ◆ Şemo, Erebê, **Die drei Glatzköpfe-Kurdische Volksmärchen**, Berlin, 1977.
- ◆ Tîgrîs, Amed & Motkî, Roman, **Ken û Girîn** (Pêkenîn), Stockholm, 1989.
- ◆ Xal, M., **Pend-î Pêşînan**, Bexda, 1957.
- ◆ Yavuz, Muhsine Helimoğlu, **Diyarbakır Efsaneleri**, Istanbul, 1993. Herdu cild bi hevra (cild I: 1989, cild II: 1990).
- ◆ Wentzel, Luise Charlotte, **Kurdische Märchen**, Düsseldorf, 1978.
- ◆ Wikander, Stik, **Recueil de textes kourmandji**, Uppsala, 1958.
- ◆ Zaza, Nureddine, **Contes et poemes Kurdes**, 1974.
- ◆ Zinar, Zeynelabidîn, **Xwençe I** (Gotinên Pêşîyan, Kilam-Dilok û Çîrok), Stockholm, 1989.
- ◆ Zinar, Zeynelabidîn, **Xwençe II** (Kilam-Dilok û Çîrok), Stockholm, 1990.
- ◆ Zinar, Zeynelabidîn, **Xwençe III** (Kilam, Meselok û Çîrok), Stockholm, 1991.
- ◆ Zinar, Zeynelabidîn, **Xwençe IV** (Kilam, Lawija Mesîh, Meselok û Çîrok), Stockholm, 1990.
- ◆ Zinar, Zeynelabidîn, **Xwençe V** (Kilam, Serpêhatî, Meselok û Çîrok), Stockholm, 1991.

- ♦ Zinar, Zeynelabidîn, **Xecê û Sîyabend** (şaxeke edebî), Stockholm, 1992.
- ♦ Zinar, Zeynelabidin, **Xwençe VI** (Kilam, Serpêhatî, Meselok û çîrok), Stockholm, 1993.

DI FOLKLORA KURDÎ DE SERDESTIYEKE JINAN

Rohat

Rohat di sala 1955'an de li qeza Qersê, Kağızmanê hatiye dinyayê. Di 74'an de li Ankarayê, di Fakulteya Perwerdiyê de beşa psîkolojiyê xelas kiriye. Di sala 1978'an de welatê xwe terk dike û koçî Ewrûpayê dike. Niha li Swêdê dijî.

Nivîskariya *Rohat* digihîje salên wî yê zaroktiyê. Di şanzdeh saliya wî de pirtûka wî ya pêşî "*Zarokên Yenîceyê*" derdikeve. Ew ji bo wê pirtûka xwe mehekê tê girtin.

Lê xebata *Rohat* li derveyê welêt bêtir kemilî. Ji bilî berpirsiyarî û endametiya redaksiyonên hin kovarên kurdî, wî bêî rawestan di kovar û rojnameyên kurdan de nivîsandiye û hê jî dinivîsîne. Herweha *Rohat* yek ji nivîskarên kurd yê bi ber e. Wî heta niha bi kurdî û tirkî nêzikî deh pirtûkan nivîsandiye.

Ev pirtûka ku berê hin beşên wê di kovara NÛDEM'ê de derketibûn, lêkolîneke cidî ya tema jinan di folklorê de ye.

Bi hêviya bicihanîna berpirsiyariyeke dîrokî, weşanxaneya me vê berhema hêjî pêşkêşî pirtûkxaneya kurdî dike